

บทที่ 4 ผลการศึกษา

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชนด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจชุมชนที่ศึกษา และผลการศึกษาเฉพาะด้านเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลของคนในชุมชนในยุคสมัยต่าง ๆ การนำเสนอจะครอบคลุมในหัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

1. บริบทของชุมชน
 - ประวัติความเป็นมาของชุมชน
 - ลักษณะทางภูมิศาสตร์ โครงสร้างประชากร
 - ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ
 - การศึกษา วัฒนธรรมประเพณี
 - การเมือง การปกครอง
2. ลักษณะการเจ็บป่วยในยุคสมัยต่าง ๆ
3. การปรับเปลี่ยนวิธีการ พิธีกรรม ความเชื่อ และศักยภาพของการรักษาพยาบาล
พื้นบ้าน
4. เงื่อนไข ปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเลือกการรักษาพยาบาลในยุคสมัยต่าง ๆ
5. การแพทย์ทางเลือกในหมู่บ้าน

1. บริบทของชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในหมู่บ้านบอกว่า ในอดีตบ้านแม่เคยเป็นเวียงมาก่อน เรียกกันว่า เวียงแม่ ตอนหลังออกเสียงเพี้ยนกลายเป็น เวียงแม่ แล้วก็เป็นบ้านแม่จนถึงปัจจุบัน จากการที่กำนันคนก่อนเคยรวบรวมและจัดทำเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเจดีย์กู่คำ ซึ่งตั้งอยู่กลางทุ่งนาด้านตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับบ้านร้องขุ่มไว้ว่า ในอดีตบริเวณเมืองหริภุญไชยเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ ประชาชนอยู่

ร่วมกันอย่างมีความสุข จึงเป็นที่หมายปองของเมืองอื่น ๆ ในแถบนี้ พระยามังราย เจ้าเมือง เชียงรายได้วางแผนมาตีเอาเมืองหริภุญไชย (ลำพูนในปัจจุบัน) จนสำเร็จ แล้วก็ได้ยกเมืองให้กับ ขุนฟ้า ผู้ที่ช่วยให้ตีเมืองหริภุญไชยได้ในครั้งนั้นเป็นผู้ครองเมือง ส่วนพระยามังรายได้ออกไปตั้ง เมืองใหม่ที่เวียงกุมกามพร้อมทั้งสร้างบ้าน 3 แห่งคือ บ้านกลาง บ้านลุ่ม บ้านเหม พระยา มังรายชอบทำบุญด้วยการสร้างเจดีย์จึงสร้างเจดีย์บ้านเหมโดยก่อด้วยหินลักษณะสี่เหลี่ยม แต่ ละด้านมีพระพุทธรูป 14 องค์ ตั้งชื่อว่า กู่คำ ชาวบ้านจึงเรียกเจดีย์ที่สร้างว่าเจดีย์กู่คำ บ้านเหม ก็ออกเสียงเป็นบ้านเหม ชาวบ้านดั้งเดิมจึงสืบเชื้อสายมาจากชาวไทลื้อ กาลเวลาที่ผ่านไปทำให้ สภาพบ้านเมืองเปลี่ยนไปด้วย กำแพงเมืองที่มีลักษณะเป็นคันดินนั้นชาวบ้านได้ขยายบ้านเรือน ออกไปและได้ขุดคันดินเพื่อปลูกบ้านเรือนกันหมดแล้ว เช่น บ้านของอ้ายสินที่ขุดบ่อเลี้ยงปลา ตอนขุดบ่อได้พบเศษของใช้ที่ทำจากดินเผาสมัยก่อนมากมาย มีทั้งหม้อ จาน ชาม แจกัน ซึ่งเป็นดินเผาที่แกร่งมาก ของใช้บางชิ้นยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ แต่บางชิ้นก็แตกหักเพราะโดนของ มีคมขณะขุด นอกจากนี้บ้านของคนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้บริเวณที่เป็นกำแพงเมืองเก่าก็พบของใช้ ลักษณะนี้เช่นกัน แสดงว่าบริเวณนั้นเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของผู้คนสมัยก่อนที่มีความรุ่งเรืองมั่งคั่ง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ โครงสร้างประชากร

บ้านแมตั้งอยู่หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณา เขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ ของตำบลบ้านแม คือ

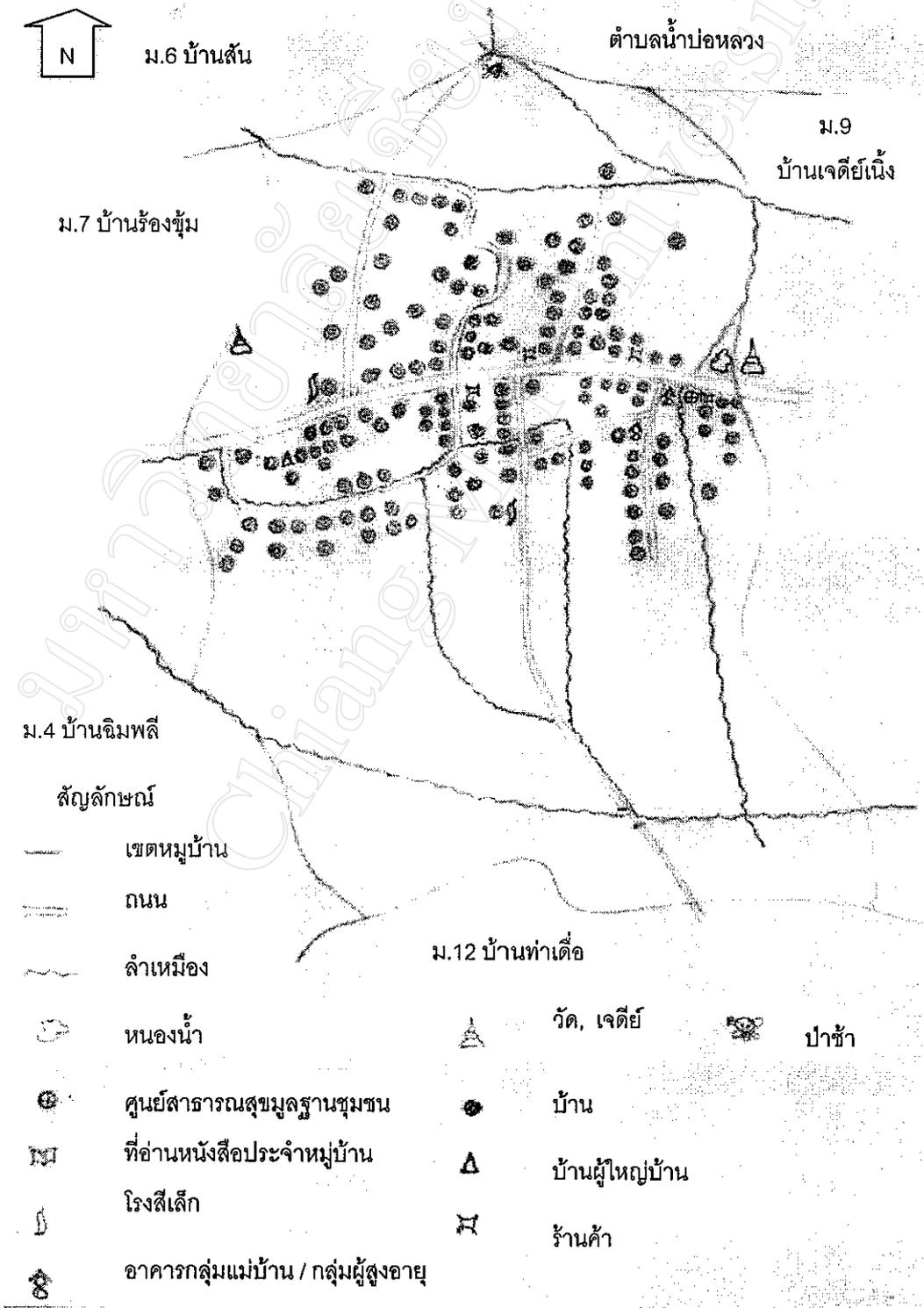
ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านสัน และตำบลน้ำป่อหลวง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านเจดีย์เนิ้ง ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของสถานีอนามัยประจำ ตำบล ก่อนที่จะย้ายไปตั้งที่บริเวณตลาดกิวแล่น้อยเมื่อปี พ.ศ. 2528 และบริเวณเขตติดต่อ ระหว่างบ้านแมและบ้านเจดีย์เนิ้งก็เป็นที่ตั้งของวัดธรรมชัย ซึ่งชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านใช้วัดนี้ ร่วมกัน

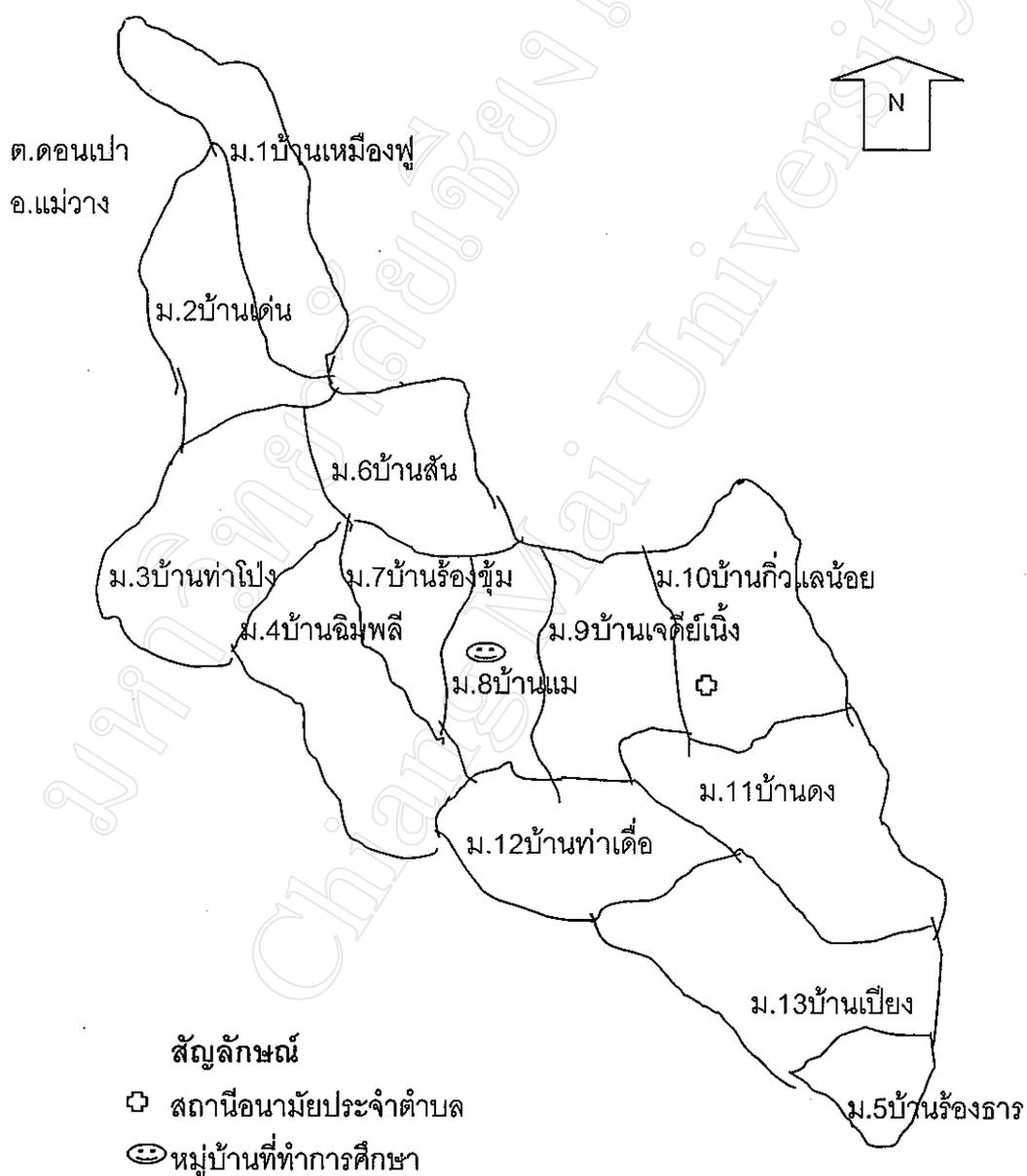
ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านร้องขุ่ม และหมู่บ้านฉิมพลีซึ่งเป็นหมู่บ้านที่แยกออกมา จากบ้านร้องขุ่ม และวัดร้องขุ่มนี้เป็นวัดที่ชาวบ้านได้อัญเชิญพระธาตุจากเจดีย์กู่คำไปไว้

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านท่าเตือ ซึ่งชาวบ้านแมส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตของ หมู่บ้านนี้ด้วยบางส่วน

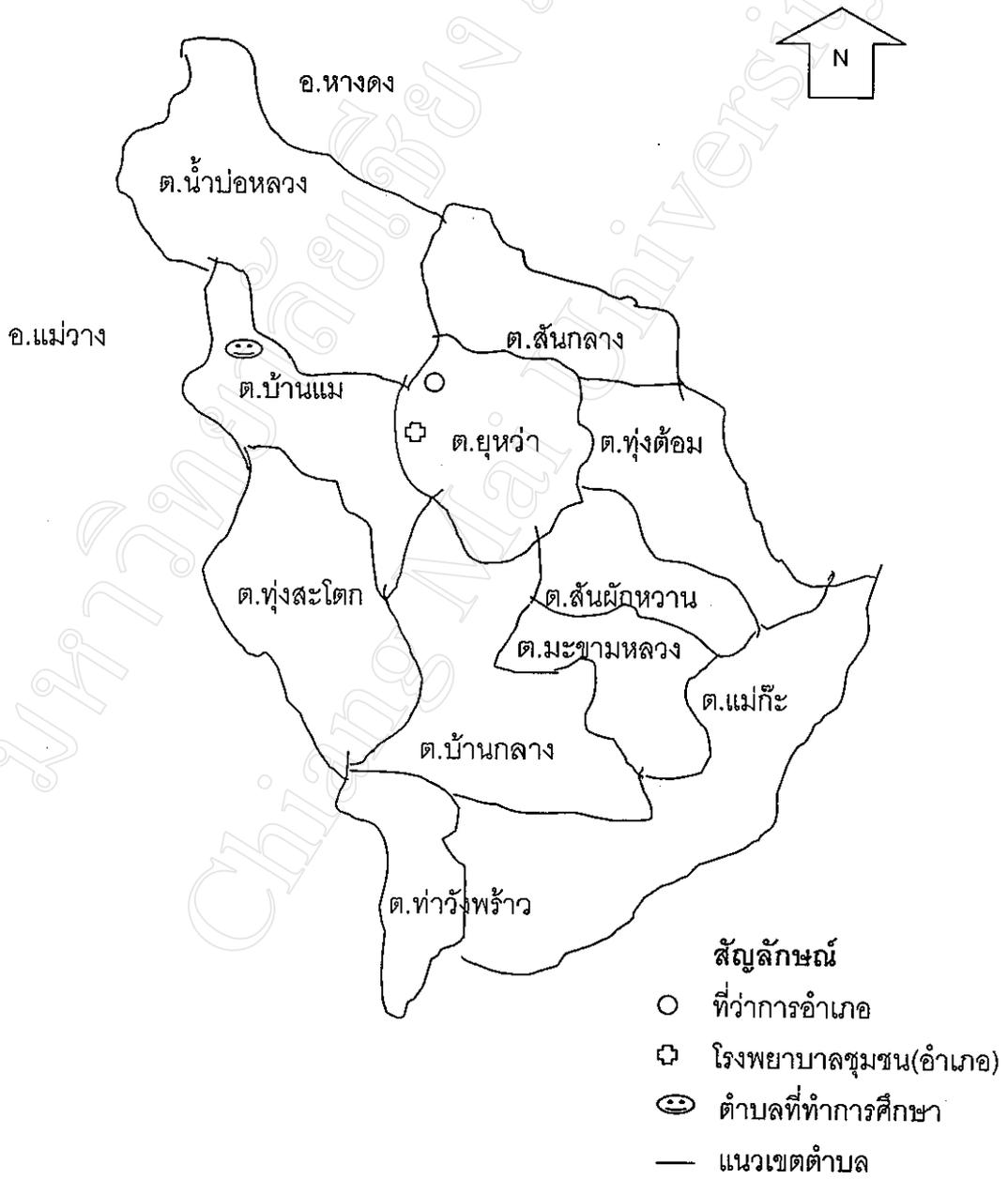
แผนที่ 3 แสดงที่ตั้งบ้านเรือนและสภาพทั่วไปของหมู่บ้านแม่ หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

แผนที่ 4 แผนที่แบ่งเขตหมู่บ้าน ตำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

แผนที่ 5 แผนที่แบ่งเขตตำบล อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

บ้านแม่อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสันป่าตอง 6 กิโลเมตร ห่างจากโรงพยาบาลสันป่าตอง 7 กิโลเมตร ชาวบ้านใช้เวลาเดินทางประมาณ 15 นาที และอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 28 กิโลเมตร เดินทางโดยรถยนต์ใช้เวลาประมาณ 45 นาที โดยสามารถไปได้ 2 ทาง ถ้าไปทางถนนคันคลองชลประทานจะไปออกที่ตลาดต้นพยอม หรือไปทางถนนสายเชียงใหม่-ฮอด จะไปออกที่สี่แยกสนามบินเชียงใหม่

บ้านแม่เป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูก มีลำเหมืองธรรมชาติซึ่งแยกออกมาจากต้นน้ำแม่ขาน และน้ำส่วนหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ในการเกษตรมาจากคลองชลประทานที่ส่งน้ำมาจากเขื่อนแม่แตง อำเภอแม่แตง ลำน้ำทั้งที่มาจากต้นน้ำแม่ขานและเขื่อนแม่แตงได้ไหลผ่านไปในพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านด้วย

ในอดีตบ้านเรือนยังมีไม่มาก ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่างกัน สภาพของหมู่บ้านล้อมรอบไปด้วยป่า ถนนหนทางไม่สะดวก มีถนนสายหลักตัดผ่านกลางหมู่บ้านที่เชื่อมบ้านร้องขุมถึงบ้านเจดีย์เนิง ในหมู่บ้านมีซอยเพียง 4 ซอย การเดินทางติดต่อกันหรือการสัญจรไปมาเข้าออกหมู่บ้านต้องใช้เวลาานมากเพราะใช้การเดินทางเท้า โดยเฉพาะในฤดูฝนจะลำบากมาก เพราะถนนเป็นโคลนตม จากความยากลำบากของการเดินทางทำให้เคยมีชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งคิดจะย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น แต่ผู้ใหญ่บ้านสมัยนั้นบอกว่าถ้ายอมอยู่ต่อจะตัดถนนซอยเข้าบ้านให้ชาวบ้านกลุ่มนั้นก็เลยไม่มีใครย้ายออกไป ปัจจุบันมีการตัดถนนซอยเพิ่มขึ้นเป็น 7 ซอยเพื่อสะดวกในการเดินทางติดต่อกันทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน ซึ่งในการเดินทางของชาวบ้านยามที่มีธุระจำเป็นต้องติดต่อกับภายนอกหมู่บ้าน เช่น ไปติดต่อธุระที่อำเภอ หรือเจ็บไข้ได้ป่วยต้องการจะไปรักษาที่สถานีอนามัยหรือโรงพยาบาล จะใช้รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ หรือรถยนต์ ซึ่งจะเป็นรถของตัวเองเป็นส่วนใหญ่ ถ้าใครไม่มีก็ขอให้ญาติหรือลูกหลานที่มีรถไปส่งหมู่บ้านนี้ไม่มีรถประจำทางผ่าน แต่ถ้าชาวบ้านคนไหนไปทำธุระไกล ๆ แล้วโดยสารรถประจำทางที่วิ่งในหมู่บ้านใกล้เคียงกลับบ้านก็สามารถขอให้เจ้าของรถมาส่งถึงบ้านได้ คือมีบริการส่งแต่ไม่มีบริการรับ ซึ่งลักษณะนี้มีน้อยเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะขับรถของตัวเองไปฝากไว้บริเวณปากทางหรือท่ารถที่ตนจะโดยสารไปทำธุระ ซึ่งต่างกับการเดินทางสมัยก่อนมากที่ต้องเดินเท้าหรืออย่างดีก็ถีบรถจักรยานไปซึ่งต้องใช้เวลาเป็นวัน แต่ปัจจุบันใช้รถจักรยานยนต์ ไปกลับแค่ครึ่งวัน เพราะถนนเส้นหลักของหมู่บ้านก็เป็นถนนคอนกรีตแล้ว

ปัจจุบัน การตั้งบ้านเรือนเรียงรายอยู่ตามสองข้างถนนทั้งถนนในซอยและถนนสายหลัก บ้านที่สร้างใหม่จะเป็นบ้านสองชั้น บ้านดั้งเดิมส่วนใหญ่จะเป็นบ้านใต้ถุนสูง ข้างบนบ้านใช้เป็นที่อยู่อาศัย บริเวณใต้ถุนใช้วางแคร่สำหรับนั่งทำงานหรือพักผ่อนบางหลังใช้เป็นที่จอดรถด้วย แต่บางหลังจะสร้างที่จอดรถแยกออกมาต่างหาก มีห้องประกอบอาหารแยกออกมาจากบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ข้างล่าง แต่หลังจะมี หลงซ้าว หรือ ยุงซ้าว สำหรับเก็บข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตร บริเวณใต้หลงซ้าวใช้เก็บอุปกรณ์ทำการเกษตร หลัวหรือไม้ทำพื้นจะกองไว้เป็นระเบียบ รอบบริเวณบ้านจะปลูกไม้ประดับและสมุนไพรบางหลังปลูกพืชผักสวนครัวไว้ที่หลังบ้านด้วย บ้านแต่ละหลังจะมีรั้วบ้าน บางหลังเป็นรั้วคอนกรีตแต่ก็ยังทำช่องทางเดินหรือประตูรั้วเล็ก ๆ ทะลุไปยังบ้านอื่นได้ แต่ส่วนใหญ่เป็นรั้วไม้ที่ไม่ค่อยแข็งแรงหรือปลูกต้นไม้เป็นแนวรั้วเพื่อบอเขตเท่านั้น

สองฝั่งถนนเส้นหลัก เป็นที่ตั้งของร้านเสริมสวย 2 ร้าน ร้านขายของชำ 2 ร้าน ร้านขายยาฆ่าแมลง ปุ๋ย สารเคมีต่าง ๆ 1 ร้าน โรงสีข้าวขนาดเล็ก 1 โรง ส่วนอีก 1 โรงอยู่ติดกับถนนในซอย ส่วนพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านจะอยู่ใกล้ ๆ วัด เป็นอาคารของชมรมผู้สูงอายุที่สร้างไว้เก็บโต๊ะ เก้าอี้ อาคารของกลุ่มแม่บ้าน สำหรับเก็บอุปกรณ์เครื่องครัว ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน ซึ่งจะเปิดเฉพาะเวลาที่มีคนมาศึกษาดูงาน ศาลาที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ก็ที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน แต่เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำยาสมุนไพรของกลุ่มผู้สูงอายุจะอยู่ที่ศาลาเก็บของภายในวัด เวลาต้องการใช้ก็จะไปใช้ที่วัด สวนสมุนไพรก็อยู่ในบริเวณด้านข้างของวัด ลานกีฬาอยู่ด้านหลังของวัด ป่าช้าอยู่ด้านเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งถนนซอยที่ไปถึงป่าช้าเป็นถนนคอนกรีตกว้างกว่าถนนซอยอื่น ๆ รถยนต์วิ่งสวนกันได้

บ้านแม่มีผู้คนอาศัย 147 หลังคาเรือน เป็นชาย 268 คน หญิง 267 คน ในจำนวนนี้เป็น เด็กก่อนวัยเรียนคืออายุตั้งแต่แรกเกิดถึง 5 ปี 32 คน คิดเป็น 6 %

เด็กวัยเรียนอายุ 5 ปี ถึง 15 ปี 58 คน คิดเป็น 10.8 %

เด็กวัยเรียนและเป็นวัยรุ่นอายุ 15 ปี ถึง 24 ปี 63 คน คิดเป็น 11.8 %

คนวัยทำงานอายุ 24 ปี ถึง 60 ปี 292 คน คิดเป็น 54.6 %

ผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป 90 คน คิดเป็น 16.8 %

ในแต่ละครอบครัวส่วนใหญ่มีคนทุกวัยอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ถ้าไม่ได้อยู่บ้านหลังเดียวกันก็อยู่ใกล้เคียงหรือในละแวกเดียวกันกับลูกหลานและไปมาหาสู่กันสะดวก

ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

ในอดีตบ้านแม่มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่กี่ครอบครัว มีตระกูลดั้งเดิม 8 ตระกูล เมื่อแต่ละครอบครัวมีลูกมีหลานจึงออกไปตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ เนื่องมาจากการแต่งงาน และการย้ายถิ่นเพื่อหาที่ทำกินเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีการขยายเครือข่ายของเครือญาติออกไปนอกหมู่บ้านด้วย คนที่เป็นตระกูลเดียวกันมักจะปลูกบ้านอยู่ใกล้ชิดติดกัน จะแยกห่างออกไปในกรณีที่ตั้งงานแต่ก็ยังมี การไปมาหาสู่กัน ส่วนบ้านเรือนที่เพิ่มขึ้นก็เป็นบ้านของญาติพี่น้องและลูกหลานที่แยกครัวเรือนออกไปซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพราะแต่งงานมีครอบครัว ถ้าจะดูจากการอยู่อาศัยในบ้านแต่ละหลังส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว แต่เนื่องจากบ้านที่เป็นเครือญาติเดียวกันจะอยู่ใกล้ชิดติดกัน การอยู่ร่วมกันจึงเป็นลักษณะของครอบครัวขยาย เพราะบางหลังแยกบ้านแต่ไม่แยกครัว คือยังมีการประกอบอาหารที่เดียวกัน กินร่วมกัน แต่นอนในบ้านคนละหลังที่อยู่ในบริเวณเดียวกันหรือใกล้กัน

ในแต่ละครอบครัวจะมีคนทุกวัยอยู่ร่วมกัน สมัยก่อนผู้สูงอายุจะเลี้ยงหลานอยู่ที่บ้าน ขณะที่พ่อบ้านแม่บ้านซึ่งอยู่ในวัยทำงานจะออกไปทำงานในนาในสวนของตัวเองหรือรับจ้างเกี่ยวกับงานการเกษตร บางคนไปครั้งละหลายวันถ้าพื้นที่ทำกินนั้นอยู่ไกลแต่ส่วนใหญ่จะไปเข้าเย็นกลับ อัยบางเล่าว่า “ตะกอนไปะสวนในห้วยแถวห้วยไทรงาม ทางรถก็มี มีกำทางเดียว อัยบ้อจายถีบรถถีบไป บางเตื่ออัยก่เดียวไป เสียเวลาเป็นวัน ๆ ตอนนั้นปลูกบ้านไว้ที่บ้านแม่ แล้วก่เอาลูกไว้กับแม่ที่บ้าน สองคนผัวเมียบ่ได้อยู่บ้านเลย กว่าจะได้ปักบ้านซ้ำเตื่อเป็นเดือน” แต่ปัจจุบันนี้ผู้สูงอายุมีหน้าที่เฝ้าบ้านและเตรียมหุงหาอาหารสำหรับคนในครอบครัว ส่วนพ่อบ้านแม่บ้านออกไปทำงานในนาในสวน ทำงานราชการ รับจ้างในหมู่บ้านอื่นหรือในเมืองเชียงใหม่ค้าขายโดยบรรทุกสินค้าประเภทของใช้ประจำวันด้วยรถกระบะเช่าตามตลาดนัดในหมู่บ้านต่าง ๆ ส่วนเด็กที่สมัยก่อนจะอยู่กับปู่ย่าตายายนั้น ปัจจุบันนี้พ่อเข้าชั้นมาพ่อแม่จะนำไปฝากเลี้ยงที่ศูนย์เด็กเล็กที่หน้าวัดธรรมชัยก่อนที่ตนเองจะออกไปทำงาน บางคนก็นำเด็กไปเข้าโรงเรียนอนุบาลในหมู่บ้านข้างเคียงหรือในโรงเรียนที่อยู่ใกล้สถานที่ทำงานของพ่อแม่เพื่อสะดวกในการรับส่ง การที่ไม่ให้ผู้สูงอายุคอยดูแลเด็กอยู่ที่บ้านเช่นแต่ก่อนก็เพราะกลัวว่าจะเรียนไม่ทันเพื่อน

แรก ๆ มีพ่อแม่ที่ทำอย่างนี้ไม่กี่คนซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการ แต่เมื่อกรมพัฒนาชุมชนเข้ามาสนับสนุนให้มีการตั้งศูนย์เด็กเล็กที่หน้าวัดธรรมชัย ชาวบ้านคนอื่นก็พากันทำตามบ้าง บางคนก็บอกว่าพ่อแม่แก่แล้วอยากให้พักผ่อนไม่ต้องมาเหนื่อยกับการคอยดูแลเด็ก และไม่ไว้ใจกลัวว่าจะเกิดอุบัติเหตุกับทั้งผู้สูงอายุและเด็ก

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ พบว่าแต่ละครอบครัวมีการสืบเชื้อสายมาจากตระกูลหลัก ๆ ในหมู่บ้าน มีเพียงครอบครัวเดียวที่ไม่มีมีความเกี่ยวข้องในการเป็นเครือญาตินอกจากเป็นเพียงเพื่อนบ้านซึ่งเข้ามาซื้อที่ดินของชาวบ้านและปลูกบ้านอยู่อาศัยเมื่อ 7 ปีที่แล้วนี้เอง ส่วนใหญ่จึงมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติคือถ้าไม่เกี่ยวข้องทางสายเลือดโดยตรงก็จะเกี่ยวข้องกันโดยการแต่งงาน ซึ่งบางคนก็แต่งงานมีลูกด้วยกันแล้วก็เลิกกันไปแต่งงานใหม่แต่ก็ยังคงอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กัน และยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น บางคนไม่มีข้าวกินก็สามารถหยิบยืมข้าวจากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียงกันได้และถ้าไม่มีจริง ๆ ก็ไม่ต้องเอามาคืน แต่ถ้ามีเมื่อไรก็มักจะนำมาคืนให้ในปริมาณที่มากกว่าเดิมเพราะถือว่าเป็นการทดแทนน้ำใจผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ บ้างก็ช่วยเหลือลูกคนเดียว เวลาไม่มีเงินซื้อข้าว มักจะไปขอยืมข้าวสารบ้านบ้านซึ่งเป็นญาติห่าง ๆ กันเสมอและบ้านนั้นก็มักจะให้เปล่า แถบบอกว่า “เอ็นดูมัน ผัวกับมี ลูกก่น้อย ยะอะหยิ่งกับค่อยได้ผล เฮามีเฮาก่น้อบตาย“

ในอดีต ชาวบ้านคนใดที่มีความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับคนทั่วไปทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน มีมนุษยสัมพันธ์ดีทำให้รู้จักคนมากก็จะมีคนมาขอพึ่งพาอาศัยในกรณีที่ต้องออกไปติดต่อกับสังคมภายนอกหมู่บ้าน เช่น ติดต่อด้านขาย ติดต่อกับหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานเอกชน คนใดสามารถทำนายโชคชะตาราศีหรือทำนายทายทักเรื่องต่าง ๆ ได้ ชาวบ้านก็จะขอให้ช่วยหาฤกษ์ยามเวลาจะปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน หรือให้ช่วยทำนายเวลาที่มีปัญหาเกิดขึ้น เช่น ของหาย ไม่สบาย ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หมอเมื่อ” ส่วนคนที่เคยบวชเป็นพระจะมีความรู้เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมก็จะถูกขอร้องและมอบหมายให้เป็นผู้ที่คอยจัดการเกี่ยวกับพิธีกรรม โดยเฉพาะเวลาที่มีเทศกาลงานบุญประเพณีต่าง ๆ คนที่สามารถทำคลอดได้ชาวบ้านจะขอให้ช่วยทำคลอดซึ่งเรียกว่า “แม่จ้ำง” คนที่รู้เรื่องยาและสมุนไพรรักษาโรคจะได้รับการยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็น “หมอ” ซึ่งเป็นผู้ที่รักษาพยาบาลและให้คำแนะนำเวลาที่ชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วยหรือรู้สึกไม่สบาย หมอส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายเพราะต้องเรียนในเรื่องคาถาและผู้ที่เรียนเป็นหมอได้ต้องเคยบวชเรียนมาก่อน และขณะที่ทำการรักษาก็สามารถถูกเนื้อต้อง

ตัวผู้ป่วยได้แม้จะเป็นการ “ผิดผี” ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียมที่ชาวบ้านยึดถือกันมา ผิดผี คือการที่ผู้ชายไปลวงเกินหรือถูกเนื้อต้องตัวผู้หญิงแต่ในกรณีนี้คือการถูกเนื้อต้องตัว ดังนั้นเวลาผู้ป่วยที่เป็นผู้หญิงไปรับการรักษาต้องยอมให้หมอถูกตัวได้ บ้าสายขณะนี้อายุ 63 ปี เล่าว่า เมื่อ 25 ปีที่แล้ว ตอนนั้นลูกสาวอายุ 15 ปีป่วยด้วยอาการไข้ ไม่รู้สึกตัว เพื่อ จึงไปขอหมอซึ่งเป็นหนุ่มอายุยังไม่ถึงสี่สิบปีมาช่วยรักษา เวลาตรวจอาการก็จะต้องมีการถูกเนื้อต้องตัว ตอนรักษาก็ต้องถอดเสื้อผ้าออกแล้วใช้ผ้าห่มแทน กรณีนี้พ่อแม่ต้องยอมให้มีการผิดผีได้ ไม่เช่นนั้นหมอก็ไม่สามารถตรวจอาการหาสาเหตุหรือรักษาได้ บุคคลที่มีความสามารถในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่กระจายทั่วไปในหมู่บ้าน ไม่เฉพาะเจาะจงเพียงคนใดคนหนึ่งเท่านั้นที่ทำได้ และเป็นที่พึ่งพิงแก่ชาวบ้านทั่วไปในยามที่มีปัญหาและต้องการความช่วยเหลือ ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีลักษณะโยงใยกันเป็นเครือข่าย และชาวบ้านมักจะยกย่องบุคคลเหล่านี้ให้เป็นผู้ผู้นำในด้านที่มีความชำนาญอยู่ ในปัจจุบันการพึ่งพาอาศัยกันในหมู่บ้านบางอย่างก็เปลี่ยนแปลงไปเพราะการเดินทางสะดวกขึ้นและมีรถใช้กันเกือบทุกหลังคาเรือน มีบุคคลและสถานที่ภายนอกที่สามารถติดต่อและให้ความช่วยเหลือได้ และสภาพแวดล้อมภายในหมู่บ้านก็เปลี่ยนแปลงไม่เอื้อต่อการช่วยเหลือกันแบบเดิมได้อีก เช่น การรักษาด้วยสมุนไพรก็มีสมุนไพรน้อยลง โรคบางอย่างจึงต้องอาศัยการรักษาวิธีอื่นที่มีให้ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยได้ ลักษณะที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เคยสนิทแนบแน่นลดลง และความช่วยเหลือในปัจจุบันมักจะตอบแทนด้วยเงินหรือผลประโยชน์อย่างอื่นทำให้ลักษณะของบุญคุณไม่เหมือนเดิม

การดำเนินชีวิตของชาวบ้านในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ตอนเช้าออกไปทำงานในทุ่งนาที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันพร้อม ๆ กัน บางคนทำสวนซึ่งมีทั้งสวนในบ้านและสวนนอกบ้าน กลางวันกินข้าวร่วมกันในนา ตอนเย็นก็กลับบ้านในเวลาใกล้เคียงกัน เวลาทำงานจึงมีการช่วยเหลือกัน เมื่อกลับบ้านพักผ่อนก็มีเวลาไปมาหาสู่กัน ตอนเย็นหรือตอนค่ำก็มีการนั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแต่ละวันและร่วมช่วยกันแก้ปัญหาซึ่งมักจะเป็นปัญหาร่วมกัน เพราะสมัยก่อนนี้ส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรเหมือนกัน จึงมีเวลาทำงานและเวลาหยุดงานใกล้เคียงกัน แต่ปัจจุบันนี้มีการทำอาชีพที่หลากหลายคือ มีทั้งเกษตรกร ราชการ รับจ้าง ค้าขาย ขายเป็นอาชีพ ซึ่งจะมีเวลาทำงานที่ต่างกันออกไปแล้วแต่อาชีพ คนที่ทำอาชีพเกษตรกรจะเข้าออกกระหว่างพื้นที่ทำการเกษตรกับบ้านในช่วงเช้าสายบ่ายเย็น ซึ่งจะขึ้นอยู่กับว่าช่วงเวลานั้นเพราะปลูกอะไร คนที่รับราชการจะไปเข้าเย็นกลับถ้าที่ทำงานอยู่ไกลหรือต้องรับลูกกลับบ้านด้วยก็

จะถึงบ้านค่ำถึงแม้ว่าจะใช้รถยนต์ส่วนตัวกันเป็นส่วนใหญ่ก็ตาม เด็กที่โตพอที่จะช่วยเหลือตัวเองได้จะไปโรงเรียนโดยรถรับส่งประจำ ถ้าเรียนในโรงเรียนที่อยู่ไกลก็ต้องออกจากบ้านเช้านี้ว่าคนที่เรียนในโรงเรียนใกล้หมู่บ้าน ลุงแก้วซึ่งบ้านอยู่ใกล้ถนนบอกว่า “ละอ่อนที่ไปเรียนในเมือง แจ้งบแจ้งรถมาบิ๊บแตรฮ้องละ ข้าเตื่อเฮายังปดื้นเลย” คนที่มีอาชีพรับจ้างจะทำงานไม่เป็นเวลา บางคนก็ทำเป็นช่วงเวลา บางคนไปเช้าเย็นกลับ บ้านที่ค้าขายก็จะไปไหนไม่ค่อยได้เพราะลูกค้าจะไปซื้อร้านอื่นกันหมดทำให้เสียลูกค้าและหมายถึงเสียรายได้ด้วย ส่วนคนที่ขายของเร่ตามตลาดนัดก็จะมีวันหยุดต่างกันขึ้นอยู่กับการนัดหมายไปขายประจำนั้นหยุดวันไหน บางคนก็หยุดวันพุธ บางคนก็หยุดวันศุกร์ ดังนั้นเวลาที่จะพบปะพูดคุยปรึกษาหารือหรือใช้เวลาว่างร่วมกันจึงมีน้อยลงบรรยากาศที่ยังหลงเหลืออยู่บ้างก็คือ ในตอนเย็นจะมีผู้สูงอายุบางกลุ่มมานั่งพูดคุยกันในเรื่องศัพท์พระแต่ส่วนใหญ่จะดูโทรทัศน์อยู่ในบ้านตัวเอง ทำให้ความสัมพันธ์ลดลงไปด้วยบางอย่างจึงต่างคนต่างทำ กิจกรรมที่เคยทำร่วมกันในหมู่บ้านโดยเฉพาะงานบุญหรืองานประเพณีที่มักจะมีในช่วงที่ไม่ค่อยมีงานประจำ ปัจจุบันก็เลยกลายเป็นว่าถ้าจะร่วมกิจกรรมดังกล่าวก็ต้องหยุดทำงาน เพราะบางคนต้องทำงานตลอดปีและหยุดไม่ตรงกัน บางครั้งจึงมีการทำบุญด้วยเงินแทนการไปร่วมกิจกรรมนั้น ในวันพระจึงมีแต่ผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ที่ไปทำบุญที่วัด เทศกาลงานประเพณีหรือการทำบุญที่ไม่ใช่วันพระธรรมดาจึงจะมีคนกลุ่มอายุอื่นมาร่วมด้วย เช่น เทศกาลสงกรานต์ สงกรานต์น้ำพระธาตุ ปอยหลวง

จุดที่มีการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันในชีวิตประจำวันก็คือ ร้านค้าต่าง ๆ ที่อยู่ในหมู่บ้านโดยเฉพาะตอนเช้าและเย็น ชาวบ้านจะออกมาซื้ออาหาร ของใช้ประจำวัน และสารเคมีที่จะนำไปใช้ในการเกษตร ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวบ้านออกไปทำงานและกลับจากการทำงาน ทำให้ชาวบ้านได้รับรู้การเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน หมู่บ้านใกล้เคียง และสังคมภายนอก ว่าใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไรกันบ้าง ลูกหลานใครเกิด ใครป่วย ใครตาย ซึ่งจะมีการไปเยี่ยมเยียนกันในกรณีารู้จักสนิทสนมหรือเป็นญาติกับครอบครัวนั้นและมีการส่งข่าวต่อไปยังผู้ที่เกี่ยวข้อง การเยี่ยมเยียนถามไถ่อาการเจ็บป่วยจะอยู่ในกลุ่มผู้ที่อยู่ในละแวกบ้านเดียวกันและในหมู่ของญาติสายตรงเป็นส่วนใหญ่ เพราะต้องทำงานแข่งกับเวลา แต่ก็จะมีการแนะนำและบอกต่อ เกี่ยวกับหมอนที่มีความชำนาญในการรักษาโรคที่ผู้ป่วยกำลังเป็นอยู่ว่าเป็นใคร อยู่ที่ไหน วิธีการรักษาเป็นอย่างไร

เวลามีคนในหมู่บ้านเสียชีวิต ญาติและเพื่อนบ้านของผู้ตายจะช่วยกันจัดการในเรื่องตั้งศพเพื่อทำพิธีที่บ้านของผู้ตาย กลุ่มผู้หญิงจะจัดการเกี่ยวกับอาหารและเครื่องดื่มที่จะเลี้ยงคนที่มาในงาน โดยขอยืมอุปกรณ์เครื่องครัว โต๊ะ เก้าอี้ ซึ่งเก็บไว้ในอาคารของกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มผู้สูงอายุเอามาใช้ในงาน ส่วนงานที่ต้องใช้กำลังนั้นกลุ่มผู้ชายจะเป็นคนทำ เช่นการแบกหามของหนัก ๆ การไปหาไม้พินในป่ามาเตรียมไว้สำหรับเผาศพซึ่งจะเผาในที่ป่าช้าของหมู่บ้าน การตั้งศพขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวผู้ตาย ถ้าฐานะดีก็ตั้งไว้หลายวัน เนื่องจากวัสดุอุปกรณ์และสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีกรรมของงานศพนั้นต้องให้เงินซื้อหามาแทบทั้งสิ้น ชาวบ้านเมื่อนั้นนอกจากจะสมัครเข้ากลุ่มฌาปนกิจในหมู่บ้านแล้ว บางคนก็สมัครเข้ากลุ่มสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มของหมู่บ้านอื่นเพื่อว่าเวลาตายไปแล้วญาติพี่น้องจะได้มีเงินพอทำศพ งานศพนี้ชาวบ้านทุกคนต้องไปเพราะถือว่าเป็นการให้ความเคารพแก่ผู้ตาย แสดงความเห็นอกเห็นใจญาติผู้ตาย และเกรงว่าถ้าเวลาตัวเองตายแล้วจะไม่มีใครมาร่วมงานหรือเผาศพ ซึ่งถือว่าเป็นคนไร้ญาติขาดมิตรและรู้สึกขายหน้าเพื่อนบ้านด้วย

แหล่งอาหารสมัยก่อนหาได้จากในป่า ลำเหมือง ท้องทุ่งนา ในบริเวณบ้าน และริ้วบ้าน ทั้งนี้รวมทั้งสมุนไพรต่าง ๆ ที่ใช้รักษาโรคด้วย พี่ทองเล่าว่า “เวลาไปไต้ง ตะกอนนี้เอาก้าวไป บางเตี้ยก็เอาน้ำพริกไปโดย ส่วนกับข้าวหาเอาแถวในไต้งในนา มีตั้งผักขึ้นเองผักที่ปลูกไว้กิน ปลูกก็จับเอาแถวนั้น ยะเสิร์จก็กินกันในนาอันนั้น บ่เหมือนบ่าเดียว ถ้าบ่ปีกมากินข้าวบ้านก็ต้องห่อข้าวไปหื้อพร้อม ของในไต้งกินบ่ได้แล้ว บกกล้ากิน แล้วกาบมีหื้อกินโดย เขาจัดยาใส่สารกันน้ก” อู๊ยวาดเล่าว่า “ตะกอนเวลาไปป่า เก็บเห็ดเก็บผักอันหยังมาได้กบั่นกันไป เวลาเขาเก็บอันหยังมาได้ก็เอามาบั่นหื้อเฮา ของกินพวกผักหญ้ามีหื้อกินปอด หามาได้กบั่นกัน บั่นมันก่น่าหมด แต่ป่าเดี๋ยวนี้อันหยังก็ต้องได้ซื้อเป็นเงินหมด” สำหรับแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของชาวบ้านคือ น้ำบ่อซึ่งมีกันหลายบ้านรวมทั้งน้ำฝนที่ใช้ในการทำกรเกษตรด้วย ส่วนอาหารแห้งประเภทกะปิ น้ำปลา หรือของใช้จำพวกสบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอกนั้น นาน ๆ ที่ชาวบ้านจึงจะออกไปซื้อจากตลาดในหมู่บ้านใกล้เคียงหรือในอำเภอ ซึ่งตอนหลังป่าลาได้นำสินค้าเหล่านี้เข้ามาขายในหมู่บ้านจึงเริ่มมีร้านค้าในหมู่บ้านขึ้นแต่ของที่ขายยังมีไม่มากเพราะเป็นร้านเล็ก ๆ ในบ้านส่วนใหญ่เป็นของใช้ประจำวัน อาหารแห้ง บุหรี่ขี้โย ยาของแก้ไข้แก้ปวด ปัจจุบันนี้แหล่งอาหารของชาวบ้านก็คือ ร้านค้าในหมู่บ้านที่ขายอาหารแห้ง อาหารสด พืชผักผลไม้ และของใช้ประจำวัน รวมทั้งยาแผนปัจจุบันและยาพื้นบ้านหรือยาเมืองด้วย ส่วนน้ำบ่อจะมีการใช้เครื่องมือ

น้ำทุกบ่อ เริ่มมีบางบ้านที่ไม่เติมน้ำบ่อก็จะซื้อน้ำขวดที่ร้านค้าไปดื่มแทน ในการประกอบอาหารยังมีการใช้พืชน้ำจืด ซึ่งคนที่ใช้ส่วนใหญ่คือผู้สูงอายุที่จะใช้น้ำจืดซึ่งเป็นกิจวัตรประจำวันของทุกครัวเรือน ส่วนกับข้าวนั้นลูกหลานมักจะเป็นคนทำก็จะใช้เตาแก๊สในการปรุงอาหาร อึยนวนบอกว่า “ข้าวที่นึ่งด้วยเตาแก๊สมันแข็ง กินบร่ำ” และไม่คุ้มเคยกับการใช้แก๊สด้วย

ฐานะของชาวบ้านแม่ส่วนใหญ่พอกินพอใช้ มีบ้านและที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง คนที่มีที่ดินทำกินน้อยก็จะเช่าที่ดินเพิ่ม สมัยก่อนการเช่าที่ดินทำนาไม่ได้จ่ายค่าเช่าเป็นเงินแต่ผู้เช่าจะแบ่งผลผลิตกันคนละครึ่งกับเจ้าของที่นา ปัจจุบันก็ยังมีการทำแบบนี้อยู่ซึ่งเรียกว่า “การทำนาฝาย” แต่การแบ่งผลผลิตจะแบ่งเป็น 3 ส่วน ผู้เช่าได้รับ 2 ส่วน เจ้าของที่นาได้รับ 1 ส่วน เพราะปัจจุบันมีการลงทุนสูงกว่าสมัยก่อน เจ้าของที่นาบางคนเช่น ป้าแก้วซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีคนหนึ่งในกลุ่มบ้านบอกว่า บางปีถ้าผลผลิตไม่ดีก็ไม่เอาค่าเช่าเป็นการช่วยเหลือกันไป “ปีใดถ้าจะปีใดผลหรือว่าได้น้อยล้าไป กบ่เอาส่วนแบ่ง เอ็นดู(สงสาร)เขา ค่าปุ๋ยค่ายากแพง” ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเปลี่ยนที่นามาเป็นสวนลำไยซึ่งไม่ต้องเสี่ยงต่อภาวะขาดทุน พี่พายเป็นชาวนาที่ยังไม่ได้ทำสวนลำไยเห็นว่า “กลัวบ่มีข้าวกินเลยยังยะนาอยู่ แต่คนที่เขาเยนาน้อยลงหรือเลิกยะแล้วเอานาไปยะสวนลำไย เขาบอกว่า เขาเงินที่ขายลำไยไปซื้อข้าวกินก็ได้ ข้าวมีขายปะเลอะ (มาก) ขายลำไยกำไรมันดีกว่า” ส่วนชาวบ้านที่ลูกหลานเอาที่นาไปทำสวนลำไยบอกว่า ถ้าต้องการทำนาเพียงแค่ไค่นต้นลำไยก็สามารถใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวได้แล้ว ซึ่งง่ายกว่าการเตรียมพื้นที่ปลูกลำไยและรอให้ลำไยโตพอที่จะเก็บผลผลิตเสียอีก นอกจากนี้หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวบ้านจะปลูกหอมหัวใหญ่ มะเขือเทศ ข้าวโพด เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด การปลูกนี้มีทั้งที่ชาวบ้านลงทุนเองและมีบริษัทมาลงทุนให้ ซึ่งจะเข้ามาทางสหกรณ์การเกษตร ในการปลูกพืชเหล่านี้เป็นลักษณะของการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับพืชและสัตว์อย่างกว้างขวางเหมือนการปลูกพืชผสมผสานที่ต้องมีความรู้เกี่ยวกับพืชที่มีสรรพคุณเป็นยารักษาโรคของพืชและสัตว์ด้วย เพราะการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมีการใช้ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าวัชพืช และปุ๋ยที่เป็นสารเคมีเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงและรวดเร็วขึ้น พี่หอมเป็นอีกหนึ่งที่ปลูกหอมหัวใหญ่ต้องออกจากบ้านไปแปลงหอมวันละ 2 ครั้ง คือตอนสายและตอนบ่ายเพื่อรดน้ำ พี่หอมบอกว่า “เวลาใช้สาร (ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี) ต้องหื้อน้ำตลอดมันกินน้ำนั้ ถ้าบ่ใช้ก็ออกมาบ่ดี หัวเล็กแล้วกบ่ทันคนอื่นเขา” ป้าปวนพูดถึงการใช้สารเคมีว่า “ถ้าบ่ใช้ก่กลัวแมงมันมากินของของเฮา คนอื่นเขาก็ใช้กันหมด ไร่ที่เริ่มใช้ครั้งแรกเพราะเห็นเขาโฆษณา พอเอามาใช้มันก็ดีแต่ แมงบ่มีเลย

ผลผลิตได้บ้าง” อีกอย่างหนึ่งแรงงานคนหายากส่วนแรงงานวัวควายก็ถูกแทนที่ด้วยรถไถและเครื่องมือที่ต้องใช้เครื่องยนต์ สาเหตุที่ทำให้แรงงานคนหายากขึ้นเป็นเพราะผู้คนในหมู่บ้านได้รับการศึกษาแบบใหม่ที่เน้นด้านทฤษฎีและวิชาการมากกว่าการลงมือปฏิบัติจริง จึงชอบทำงานที่ไม่ต้องออกกำลังมาก และการปลูกพืชเชิงเดี่ยวซึ่งมีการปลูกตลอดทั้งปีทำให้ไม่มีที่ว่างสำหรับวัวควายได้อาศัยหาหญ้ากิน เป็นเหตุที่ทำให้ชาวบ้านขายวัวควายหมดเพราะถ้าใครจะเลี้ยงก็ต้องเป็นผู้ที่คอยหาอาหารให้มันซึ่งกลายเป็นภาระของผู้เลี้ยง

ในปัจจุบันรูปแบบการผลิตเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ซึ่งต่างจากการผลิตในสมัยก่อนที่เป็นการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครอบครัวและชุมชน ใช้แรงงานหลักจากคนและวัวควาย ดังนั้นการที่ใครมีที่ดินมากก็ต้องใช้แรงงานเหล่านี้มากขึ้นด้วย การสะสมที่ดินจึงขึ้นอยู่กับความขยันและความสามารถที่จะทำงานบนผืนดินแห่งนั้น การใช้ที่ดินของชาวบ้านในช่วงที่ยังไม่มีการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น ไม่มีการทำเครื่องหมายอย่างเป็นทางการในการแบ่งเขตที่ดินเพราะป่าและที่ดินยังมีอยู่มาก และจะเป็นที่รู้กันเองว่าที่ดินตรงไหนเป็นของใคร ชาวบ้านมีการปลูกข้าว พืชผักสวนครัว และสมุนไพรไว้กินไว้ใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนพืชที่ปลูกกันทุกหลังคาเรือนคือหมากเพราะกินกันเกือบทุกคนแม้แต่เด็กก็กิน ลุงผู้ใหญ่เล่าว่าเมื่อก่อนบ้านที่ปลูกหมากมากกว่าคนอื่นมีสามบ้านคือ ลุงผู้ใหญ่ อ๋ยนาง และพ่อป่าแก้ว ซึ่งจะมีคนมารับซื้อถึงบ้าน บางคนก็เอาของมาแลกเปลี่ยนของจำพวกปลาร้า ปลาทู ปลาเค็มและของอื่น ๆ ที่บ้านแม่ไม่มี ตอนหลังคนเลิกกินหมากก็เลยไม่ค่อยได้ขาย ชาวบ้านบางคนก็โค่นทิ้งแล้วปลูกอย่างอื่นแทน นอกจากนี้ยังมีข้าวและถั่วเหลืองที่ปลูกไว้ขายแต่ปัจจุบันถั่วเหลืองมีการปลูกน้อยลง สาเหตุเพราะราคาขายไม่ดี และอีกสาเหตุหนึ่งเป็นเพราะเวลาที่ปลูกถั่วเหลืองนั้นคือหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่ไม่มีน้ำตามธรรมชาติแต่ถั่วเหลืองเป็นพืชที่ต้องใช้น้ำเหมือนกับข้าว ชาวบ้านที่ปลูกจะต้องมีวิธีการกักเก็บน้ำไว้ใช้ ปีไหนที่น้ำไม่ดีผลผลิตก็จะไม่ดีตามไปด้วย ในการทำงานชาวบ้านจะมีการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานกัน ถ้าว่างเว้นจากงานในทุ่งนา ก็หาของป่า พวกผู้ชายบางคนก็ออกไปรับจ้างทำถนน สร้างบ้าน งานก่อสร้างของชลประทานในหมู่บ้านอื่น ๆ การออกไปรับจ้างบางครั้งต้องออกจากหมู่บ้านกันนานเป็นเดือน

วิถีชีวิตแบบเรียบง่ายที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติได้รับการกระตุ้นจากปัจจัยสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปให้เกิดมีความต้องการทางด้านวัตถุดิบมากขึ้น จากวิถีการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและครอบครัว มาเป็นเพื่อสนองตอบความต้องการของ

ตลาด ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนด้านเทคโนโลยีขั้นสูง ซึ่งอยู่นอกเหนือไปจากขีดความสามารถที่ตนเองจะควบคุมได้ ทำให้ต้องตกเป็นฝ่ายพียงพาคำรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกตลอดเวลาซึ่งต้องแลกด้วยเงินที่ได้จากการขายผลผลิตที่มีราคาไม่แน่นอน บางครั้งก็ขายได้เงินไม่พอทำให้เกิดการกู้เงินมาลงทุนทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้น จึงต้องหาช่องทางที่จะให้ได้ผลผลิตมากขึ้น มีการใช้สารเคมีในการผลิต เร่งทำงานแข่งกับเวลาเพื่อที่จะได้มีผลผลิตขายได้มาก ๆ ไม่ขาดทุน และสามารถใช้น้ำที่กักมาจากสหกรณ์การเกษตรได้ ถึงแม้ว่าบางครั้งรอบครัวจะมีหนี้สินที่ต้องชำระ แต่ก็มีเครื่องใช้ไฟฟ้าและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ประเภทโทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม รถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถจักรยาน กันเกือบทุกหลังคาเรือน มีบ้านที่มีฐานะร่ำรวยประมาณ 10 หลังคาเรือน ซึ่งคนแต่ละคนแก้ไขในตระกูลเหล่านี้ได้ผ่านการทำงานอย่างหนักมาทั้งสิ้น ในเรื่องการทำมาหากินนั้น แม้ว่าผู้สูงอายุบางคนอยากให้ลูกหลานที่ไปทำอาชีพใหม่คือ รับจ้าง ค้าขาย รับราชการ กลับมาทำนาทำสวนบนที่ดินที่ตนได้ยกให้เพื่อลูกหลานจะได้ไม่ต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านและคอยดูแลตนเองได้ด้วยก็ตาม แต่ผลสุดท้ายก็มักจะบอกว่า “แล้วแต่เขา ยก (มรดก ที่ดิน) หื้อเขาแล้ว จะยะอย่างใดก็แล้วแต่เขา” ซึ่งเป็นการยอมรับสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ตารางแสดงการทำงานด้านการเกษตรและงานบุญประเพณีในรอบปีของชาวบ้าน

เดือน	งานการเกษตร	งานบุญประเพณี
มกราคม	ปลูกถั่วเหลือง ข้าวโพด	ทานข้าวใหม่ เดือน 4 เบ็ง
กุมภาพันธ์	เก็บหอมดอ(หอมหัวใหญ่)ทำสวนลำไย	-
มีนาคม	เก็บหอมปี(หอมหัวใหญ่)	ปอยหลวงเดือน 6 สรงน้ำพระธาตุวัดธรรมชัย
เมษายน	เก็บหอมปี(หอมหัวใหญ่) เก็บเกี่ยวถั่วเหลือง	ปีใหม่เมือง ดำหัวคนเฒ่าคนแก่
พฤษภาคม	หว่านข้าวนาปรัง ปลูกข้าวโพดหวาน มันอาลู่	ปอยหลวงเดือน 8
มิถุนายน	หว่านข้าวนาปรัง	เดือน 9 เบ็ง เลี้ยงผีปู่ย่า ยกครูเจ้าทรง สรงน้ำพระธาตุเจดีย์กู่คำที่วัดร่องขุ่น
กรกฎาคม	หว่านข้าวนาปี	เข้าพรรษา ทานขันข้าวผู้เฒ่าผู้แก่
สิงหาคม	ปลูกข้าวนาปี หว่านหอมดอ ที่สูงจะหว่านกล้าหอมปี(หอมหัวใหญ่)	-
กันยายน	ปลูกมะเขือเทศ หอมหัวใหญ่ของบริษัท แต่งกิ่งให้น้ำลำไย เก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง	ทานก๋วยสลาก กินก๋วยสลาก
ตุลาคม	เก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง แต่งกิ่งให้น้ำลำไย ทำแปลงหว่านหอมปี	ออกพรรษา ทานขันข้าวผู้เฒ่าผู้แก่
พฤศจิกายน	เก็บเกี่ยวข้าวนาปี แต่งกิ่งให้น้ำลำไย	เดือนยี่เบ็ง ลอยกระทง แห่บ้องไฟ
ธันวาคม	ปลูกถั่วเหลือง ปลูกหอมหัวใหญ่	-

การศึกษาและวัฒนธรรมประเพณี

เด็กในสมัยก่อนมีการเรียนรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในเรื่องของการกิน การนอน การเล่น การใช้เวลารว่าง การทำบุญและการสืบทอดพิธีกรรมในงานพิธีสำคัญต่าง ๆ จากการได้รับฟังคำบอกเล่า การเห็นและการปฏิบัติตามผู้ใหญ่ ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ได้สอดแทรกอยู่ในวิถีการดำรงชีวิตประจำวันและได้มีการประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม ทั้งนี้ บางอย่างก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและความรู้ใหม่ที่คนแต่ละยุครับเข้ามาด้วย

การศึกษาในอดีตนั้นเด็กผู้ชายจะถูกส่งไปบวชเณรและผู้ชายที่มีอายุถึงวัยบวชเรียนจะบวชเป็นพระอยู่ที่วัด เพื่อเรียนเกี่ยวกับธรรมะ การอ่าน-เขียนภาษาล้านนา ท่องคำบาลีสันสกฤต พ่อหนานขณะนี้อายุ 75 ปีเคยบวชเณรแล้วสึกออกมาตอนเป็นพระแล้วว่า ตอนเป็นพระต้องสอนหนังสือพวกเณรซึ่งมีมาบวชกันหลายคน พวกเณรก็ดูไม่ค่อยชอบเรียน ชอบเล่นมากกว่าเลยให้ทำเกี่ยวกับช่างไม้ เจ้าอาวาสได้ต่อว่าว่าทำไมไม่สอนหนังสือให้เณร พ่อหนานไม่ค่อยชอบสอนหนังสือเลยสึกจากการเป็นพระ แต่ชาวบ้านก็ขอให้เป็นมรรคทายกวัดอีก เพราะเห็นว่าคลุกคลีอยู่กับวัดมานานตั้งแต่เป็นเณรจนเป็นพระจะรู้ธรรมเนียมนะเพณีสดี เณรหรือพระรูปไหนที่มีความชอบเกี่ยวกับเรื่องคาถา ยาสมุนไพร ก็จะเรียนรู้จากเจ้าอาวาสองค์ก่อนซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและมีความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคต่าง ๆ เป็นที่เลื่องลือ ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากเพราะเป็นที่พึ่งพิงได้ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย ผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรหลายคนที่เคยเป็นศิษย์ของท่านโดยตรงคือได้ร่ำเรียนคาถา ได้ตามไปเก็บสมุนไพรในป่า ศึกษาตำรายา และลูกหลานของท่านเองที่ได้เรียนรู้จากคำบอกเล่าแล้วนำไปปฏิบัติตามนั้น ยังคงให้ความรู้ที่รักษาพยาบาลญาติพี่น้องและชาวบ้านที่เจ็บไข้ได้ป่วยจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหมอเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนรู้จากครูเพียงคนเดียว เมื่อได้ยินข่าวว่าหมอเมืองคนไหนเก่งในด้านที่ตนเองสนใจก็จะไปขอฝากตัวเป็นศิษย์และขอเรียนรู้ในเรื่องนั้น ๆ ด้วย ดังนั้นหมอเมืองคนหนึ่งจึงมีความรู้ที่หลากหลาย

ส่วนเด็กผู้หญิงนั้นไม่มีโอกาสได้เรียนเกี่ยวกับการเขียนอ่าน ก็จะเรียนรู้จากผู้ใหญ่โดยเฉพาะแม่และคนในครอบครัว ถึงแม้จะมีการตั้งโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านใกล้เคียงและมีกฎหมายบังคับให้เด็กทุกคนต้องเรียนหนังสือ เด็กผู้หญิงจึงมีโอกาสเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน แต่เด็กคนโตอายุเกินเกณฑ์ที่กำหนดก็จะได้เรียน ป้าแก่อายุ 60 ปีแล้วว่า แกเป็นลูกกำพร้า อาเอามาเลี้ยง อยากเรียนหนังสือมากแต่ไม่ได้เรียนเพราะอายุเกินเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด ขณะที่เพื่อน

ของป่าแก้วซึ่งมีอายุเท่ากันกลับได้เรียน ลุงสมบอกว่่าตอนนั้นมีการโกงอายุเพื่อให้เข้าไปเรียน ในโรงเรียนด้วย ป้าสายอายุ 58 ปีได้เรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 อยากรเรียนต่อแต่แม่ไม่ยอมให้ เรียน เพราะต้องออกไปเรียนในโรงเรียนที่อยู่ไกลถึงตัวอำเภอ มีคนมาขอไปเลี้ยงเป็นลูกบุญธรรม แล้วจะส่งให้เรียนต่อด้วยแม่ก็ไม่ยอม กลัวว่่าจะมีคนมาหลอกไปขาย ตอนนั้จึงเขียนได้แต่ชื่อ ตัวเองและอ่านหนังสือได้นิดหน่อย ป้านางอายุ 61 ปีบอกว่่าไม่ชอบไปโรงเรียน ไม่สนุก ครู บังคับให้อ่านหนังสือ เขียนหนังสือ ชอบเล่นอยู่ที่บ้านมากกว่า ตอนนั้เด็กที่ไม่เข้าโรงเรียนยังมี อยู่หลายคน และบางคนต้องออกไปช่วยพ่อแม่เลี้ยงควาย ทำนา ก็เลยไปบ้างไม่ไปบ้าง ส่วนที่ไป นั้นมีทั้งคนที่อยากเรียนหนังสือเพราะเห็นพวกเด็กผู้ชายที่เคยบวชเณรอ่านออกเขียนได้ และเป็น เพราะกฎหมายบังคับให้เรียน เด็กนักเรียนทุกคนต้องเรียนหนังสือที่เป็นภาษาไทยกลาง ความไม่ คุ่นเคยเลยรู้สึกว่่าเรียนยาก

การเรียนรู้และการสืบทอดความรู้ในวัยผู้ใหญ่ เกิดจากการได้ลงมือปฏิบัติเอง และการ เรียนรู้ร่วมกันในเรื่องของการทำมาหากิน พิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อในด้านต่าง ๆ ซึ่ง ล้วนเป็นประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการดำเนินชีวิตที่อยู่ร่วมกันในหมู่บ้านทั้งสิ้น ซึ่งผู้อาวุโส สามารถว่่ากล่าวตักเตือนเด็กที่ไม่ใช่ลูกหลานโดยตรงของตนเองที่อยู่ในหมู่บ้านได้ทุกคน เพราะ จะรู้จักกันหมดว่่าใครเป็นลูกหลานใครและใครเป็นปู่ย่าตายายของใคร ดังนั้นการเรียนรู้ของคน สมัยก่อนจึงมีพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุในหมู่บ้านเป็นครู ถ่ายทอดโดยการปฏิบัติให้เห็น ไม่ว่่าจะเป็นในเรื่องการทำมาหากิน การทำบุญทำทาน พิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นระบบการ เรียนรู้ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ส่วนการถ่ายทอดที่เป็นเรื่องเฉพาะนั้นก็จะมีวิธีการหรือมีพิธีกรรมเฉพาะ ป้านวนลพี่สาวของพ่อหอมเล่าว่่า กว่่าจะได้มาเป็นหอมเมืองต้องมีการปฏิบัติในเรื่องการเก็บยา ศึกษาศรพคุณด้านการรักษาของสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ต้องฝึกการตรวจอาการและการจ่ายยา รักษาผู้ป่วยก่อนที่จ้จะได้รับขียนยอมให้เรียนรู้ในการเป็นหอมเมืองอย่างจริงจัง ซึ่งผู้เรียนและ ผู้สอนจะมีความสัมพันธ์และมีความเคารพกัน ทำให้เห็นคุณค่าในสิ่งที่ได้เรียนรู้ นอกจากนี้ยัง ต้องพิสูจน์ตัวเองว่่าเป็นผู้ที่มีคุณธรรมพอที่จะให้ผู้อื่นเคารพนับถือได้ เพราะผู้ที่เรียนเป็นหอม ต้องฝึกฝนเกี่ยวกับคาถาอาคม ซึ่งเป็นที่รู้กันในหมู่ชาวบ้านว่่าผู้ที่ไม่มีความดีจะไม่สามารถใช้ คาถาในการรักษาหรือต่อสู้กับอำนาจที่ทำให้เกิดอาการไม่สบายหรือเจ็บป่วยอย่างได้ผล ดังนั้น คาถาจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือที่จะคัดกรองผู้ที่จะมาเป็นหอมเมือง

ในอดีต การเรียนรู้ของคนในชุมชนได้มาจากการดำเนินชีวิตประจำวันที่แทรกอยู่ในกิจกรรมของชาวบ้านที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นในบ้าน วัด ท้องทุ่งนา และป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน ปัจจุบันการเรียนรู้ของเด็กและคนรุ่นใหม่มาจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่รัฐจัดตั้งหรือกำหนดขึ้น ซึ่งการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรที่รัฐกำหนดทำให้การเรียนรู้ต่าง ๆ ที่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่ได้มีการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง พี่มาลีบอกว่าต้นไม้ที่หลังบ้านมีเพลี้ยมาเกาะเต็มไปหมด พวกต้นกระถินเก็บมากินไม่ได้เลย “มานึกขึ้นได้ว่าเคยเห็นแม่เป็นเอาน้ำชาข้าวสาตต้นไม้หลังครัว แล้วคนเฒ่าก็เคยบอกวามันจะช่วยไล่แมงได้ ก็เลยทำพอง หลังจากนั้นเพลี้ยก็หายแทบ ละเอียดนะเดี๋ยวเขาไปคอยเชื่อ” อ้อยมูลบอกว่า “คนตะกอนเป็นลองกันมานักละ อย่างปลูกกอมก้อขาว กอมก้อดำ ชิง ช่า จะใครไว้ใกล้บ้าน มันก็จะช่วยไล่แมงได้” การปรับเปลี่ยนวิธีการไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปจึงไม่ได้เชื่อมโยงกับสิ่งที่มีอยู่เดิมในหมู่บ้าน เช่น อาชีพ การใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี การผลิตภาคการเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด การให้คุณค่ากับสิ่งดั้งเดิมได้ถูกแทนที่โดยการให้ความสำคัญกับเงิน การทำงานในปัจจุบันนี้ต้องการแลกกับเงินเพื่อนำไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค ต่างกับในอดีตที่เป็นการทำเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนถ้าเหลือจึงจะแบ่งปันหรือขาย การที่คนต้องการหาเงินมากขึ้นนั้นเนื่องจากไม่ว่าอะไรก็ตามต้องแลกด้วยเงินทั้งสิ้นแม้แต่การเรียนรู้ ทั้งนี้ได้เป็นไปตามการพัฒนาที่รัฐกำหนดโดยใช้กฎหมายควบคุม สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลาน ผู้สูงอายุจะว่ากล่าวตักเตือนลูกหลานไม่ค่อยได้เพราะลูกหลานไม่ค่อยเชื่อฟังและมักจะมีเหตุผลโต้แย้ง และมีเพื่อนรุ่นเดียวกันเป็นที่พึ่งซึ่งสามารถไปมาหาสู่กันได้สะดวก ลุงศรีบอกว่า “ละอ่อนสมัยนี้ ว่าอันหยังกบได้ บเหมือนตะกอน คนใหญ่บอกว่าบหื้อไป กบไป กลัวบกล้า แต่บะเดี่ยวบฟัง ก่าเดี่ยวกถึงกันละ เอารถเครื่องไปบ้านเพื่อนมันปุ้น” วิถีชีวิตของคนรุ่นเก่าจึงแปลกแยกไปจากคนรุ่นใหม่

การพัฒนาทำให้มีถนนและไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีการติดต่อสื่อสารกับภายนอกมากขึ้น มีการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทยานพาหนะและเครื่องใช้ไฟฟ้าที่ใช้เพื่อทุนแรง และเพื่อเป็นแหล่งความรู้ความบันเทิง แหล่งความรู้จึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งความรู้ที่มีอยู่ภายในหมู่บ้านที่มาจากการปฏิบัติของพ่อแม่หรือผู้สูงอายุบอกเล่าเท่านั้น แต่คนทุกเพศทุกวัยจะได้รับความรู้ต่าง ๆ จากสื่อประเภทเอกสารสิ่งพิมพ์ วิชิตู โทรทัศน์ซึ่งมีกันเกือบทุกหลังคาเรือน สำหรับหนังสือพิมพ์นั้นจะมีอยู่ที่ศาลาอ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ซึ่งจะมีคนนำมาส่งให้ที่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านทุกวัน แล้วผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้นำหนังสือพิมพ์ฉบับใหม่มาเปลี่ยนเอาฉบับเก่ากลับไป

คนที่มาใช้บริการที่ที่อ่านหนังสือส่วนใหญ่เป็นนักเรียนและคนที่มารอรถจะไปทำงานในช่วงเช้ามีติดกับตอนเย็นใกล้ค่ำแต่ไม่มีใครดูแลรักษาความสะอาดสถานที่เป็นประจำ นอกจากนี้ความรู้ต่าง ๆ จะเข้ามาทางกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เช่น ถ้าเกี่ยวกับอาชีพเสริมจะมาทางกลุ่มแม่บ้าน ด้านการเกษตรจะมาทางกลุ่มสมาชิกสหกรณ์การเกษตร ซึ่งมีการติดต่อกับบริษัทจำหน่ายสารเคมีอีกทีหนึ่ง ด้านสัตว์เลี้ยงซึ่งต้องมีการฉีดวัคซีนหรือเมื่อเกิดมือการเจ็บป่วยก็จะมาทางปศุสัตว์ ตำบลซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งหมู่บ้าน ด้านความเจ็บไข้ได้ป่วยมาทางกลุ่ม อสม.

ความรู้ใหม่ที่เข้ามานี้มีผลต่อความคิด ความเชื่อ ทำให้การดำเนินชีวิตของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลง ในด้านการทำมาหากินก็จะให้คุณค่าต่ออาชีพที่ไม่ต้องใช้แรงกายมากแต่มีรายได้สูง การทำงานของลูกหลานจึงเปลี่ยนไปเป็นการทำงานในอาชีพรับจ้างและค้าขายกันมากขึ้นซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ คือ ไปรับจ้างรัฐโดยเป็นข้าราชการ รับจ้างเอกชนโดยเป็นพนักงานในบริษัทห้างร้าน เป็นพ่อค้าแม่ค้าเร่ตามตลาดนัด ทำให้แรงงานคนที่จะใช้ในการเกษตรซึ่งยังคงเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดแคลนลง เพราะการศึกษาแบบใหม่ที่เน้นการเรียนหนังสือ เน้นทฤษฎีมากกว่าการปฏิบัติในชีวิตจริง แยกคนออกจากครอบครัวและชุมชน แยกแยกออกไปจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง แล้วรับเอาวัฒนธรรมภายนอกชุมชนมาใช้แทนโดยขาดการเชื่อมโยง ป้านางพูดถึงหลานชายซึ่งเรียนอยู่ระดับมหาวิทยาลัยในเมืองเชียงใหม่ว่า “เวลาปีก็มาบ้านก็ปะยะอันหยั่ง นั่งนอนอยู่กำในบ้าน บางเต๊อกไปบ้านเพื่อน ไปหาพ่อแม่ที่ยะการอยู่กลางไต่กไปผ่อบดาย ปะช่วยยะอันหยั่ง พ่อแม่ก็บ่ว่าไต่ อยู่บ้านวัน ๆ ปะยะอันหยั่งซักอย่าง” การประชาสัมพันธ์ด้านการศึกษาได้ไปกระตุ้นให้พ่อแม่ส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้นและพยายามให้เรียนในระดับชั้นสูง ๆ จะได้ทำงานดี มีเงินเดือนสูงเพื่อจะได้เป็น “เจ้าคนนายคน” เวลาใกล้เปิดเทอมพ่อแม่แต่ละคนต้องชวนชววยหาเงินสำหรับเป็นค่าเทอมของลูก ลูกสี่ถึงกับชวายนนาเพื่อเอาเงินส่งให้ลูกเรียน แต่เมื่อจบมาแล้วก็ออกไปทำงานจังหวัดอื่นคนโตไปทำงานบริษัทอยู่กรุงเทพ ส่วนคนเล็กทำงานอยู่ที่นิคมอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน แม้ว่าคนที่เรียนระดับสูงจะไม่น่าค่อยกลับมาทำงานที่บ้าน แต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังมีผลต่อการแข่งขันด้านการศึกษาในระบบที่รัฐจัดให้ ในปัจจุบันเด็กจะถูกส่งไปเรียนไกลบ้านมากขึ้น ยิ่งระดับสูงขึ้นก็จะยิ่งไกลเมืองแต่ไกลจากบ้าน เพราะกลุ่มพ่อแม่ที่มีลูกอยู่ในวัยเรียนเชื่อว่าโรงเรียนที่มีขนาดใหญ่และอยู่ในเมืองหรือใกล้เมืองนั้นมีวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนที่พร้อมกว่าและมีชื่อเสียงในการสอบเข้าเรียนต่อในระดับชั้นที่สูงขึ้นได้ดีกว่าโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้านซึ่งอยู่ห่างไกลความเจริญ บางคนก็เรียนในเมือง

เชียงใหม่ก็จะพักหอพัก ทำให้เด็กยิ่งห่างไกลไปจากวิถีการดำเนินชีวิตของบรรพบุรุษ ความเข้าใจต่อสิ่งที่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายายทำ จึงมักจะเกิดการเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตนเองพบเห็นมา น้องหนูเป็นนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 บอกว่า “เห็นพ่ออยู่ใช้คาถาเป่ารักษาโรค หรือบางคนที่เป็นผื่นแก้มก็เอาใบไม้มาตำกับข้าวสารแล้วเอาไปพอกก็หายได้แล้วรู้สึกแปลกดี”

แม้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มากขึ้น แต่ชาวบ้านก็ยังคงมีความเชื่ออื่นที่แฝงอยู่กับพิธีกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิตซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าทำแล้วช่วยให้มีความสุข รู้สึกว่ามีผู้คอยปกป้องคุ้มครองชีวิต ครอบครัว ญาติพี่น้องและหมู่บ้านให้ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำมาหากินคล่อง มีอาหารอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อเหล่านี้มักจะเชื่อมโยงกับหลักของพุทธศาสนา เพราะชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธกันทุกคน และชาวบ้านยังสามารถปรับใช้กับความเชื่อเรื่องผีซึ่งมีอยู่ดั้งเดิมได้อย่างกลมกลืนอีกด้วย การนับถือพระกับผีบางครั้งจึงแยกกันไม่ออก เมื่อก่อนมีการตั้งหอเสื่อบ้าน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสร้างไว้ให้วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วได้อาศัยอยู่ และบรรพบุรุษของตระกูลเก่าแก่ที่ชาวบ้านนับถือก็จะได้ชื่อว่ายู่ที่นั่น เพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านก็จะสืบเชื้อสายมาจากตระกูลเดียวกัน แล้วจะมีการทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่ากันทุกปี ในช่วงเดือน 9 เป็ง คือขึ้น 15 ค่ำเดือน 9 โดยชาวบ้านทุกคนจะนำอาหารหวานคาว ข้าวตอก ดอกไม้ กล้วยเทียน มาถวาย มีการเต้น รำ ฟ้อน ถวายด้วย ก่อนหน้านั้นทุกปีชาวบ้านจะมาร่วมพิธีกันทุกหลังคาเรือน แต่ระยะหลังต่างคนต่างทำ คนที่ทำอยู่ก็จะเป็นลูกหลานโดยตรงของตระกูลนั้น ๆ ส่วนคนที่ไม่ได้มาร่วมหลายคนได้มีการตั้งหอเจ้าที่ไว้ที่บ้านตัวเอง โดยจะตั้งอยู่ในทิศตะวันออกหรือตะวันออกเฉียงเหนือ คนรุ่นหลังบางคนได้เปลี่ยนมาเป็นตั้งศาลพระภูมิ ซึ่งความหมายของการตั้งหอเจ้าที่และศาลพระภูมิก็ไม่ต่างไปจากเดิมคือเป็นที่อยู่ของเจ้าที่ เจ้าทาง หรือวิญญาณของบรรพบุรุษ เพื่อคอยดูแลและคุ้มครองให้เจ้าของบ้านและคนในตระกูลอยู่อย่างมีความสุข เวลาที่ใครจะทำกิจกรรมอะไรที่เกี่ยวกับคนในครอบครัวก็ต้องบอกกล่าวให้เจ้าที่รับรู้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ การเกิด การย้ายเข้า-ออกของสมาชิกในบ้าน การเจ็บไข้ได้ป่วย ทั้งนี้ได้ทำให้ทุกคนมีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นในหมู่เครือญาติเดียวกัน สาเหตุของการไม่ได้ร่วมเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นกลุ่มเดียวเหมือนเมื่อก่อนก็คือไม่มีร่างทรง เพราะเดิมจะมีร่างทรงที่ผีเจ้านาย ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษในตระกูลดั้งเดิมเลือกให้เป็นตัวแทนเพื่อคอยดูแลรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย ความสงบสุขและภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับลูกหลานของตน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะถูกเลือก การ

สืบทอดนี้สิ้นสุดลงเมื่อ 2-3 ปีมานี้เอง เพราะไม่มีการเลือกคนมาเป็นช่างทรงแทน ที่ผ่านมาช่างทรงบางคนปฏิบัติตัวไม่เป็นที่นับถือของชาวบ้าน และรักษาไม่ได้ผล ไม่เป็นไปตามความคาดหวังของชาวบ้านบางคนหวังว่าคนที่เป็ช่างทรงจะต้องปฏิบัติตัวเคร่งคัด แต่งตัวเรียบร้อย รัติกุม ไม่กินอาหารแบบไม่เลือกชนิดและสถานที่เช่นอาหารตามงานศพ ต้องเป็นคนมีศีลมีสัตย์ อีกสาเหตุหนึ่งก็คือบริเวณหอเสื่อบ้านซึ่งเดิมเป็นที่ว่างเปล่ามีแต่ต้นไม้ขึ้น ได้มีชาวบ้านมาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยเต็มหมดแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับช่างทรงนี้ชาวบ้านบอกว่า บางคนก็จริงบางคนก็ไม่จริง อายหนุ่มซึ่งเป็น อสม. บอกว่า ช่างทรงบางร่างนั้นพอเจ้าเข้าทรงแล้ว ถ้าเป็นเจ้าแม่เข้าจากคนที่ไม่สวดยก็จะดูสวดยขึ้นสาวขึ้น ถ้าเป็นเจ้าพ่อที่เป็นคนแก่เข้าทรง ร่างทรงก็จะดูแก่ ใบหน้าเหี่ยวย่นขึ้นมาทันทีและสามารถรู้เรื่องราวของคนที่ไม่ไปหาได้โดยที่ไม่มีใครบอกชาวบ้านจึงเชื่อถือในเรื่องนี้ ในเดือน 9 เป็ง นอกจากจะเลี้ยงผีปู่ย่าแล้วยังมีพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุที่วัดร่องขุ่ม ลุงจ่าเล่าว่า เมื่อก่อนนี้พระธาตุอยู่ที่เจดีย์กู่คำ หลังจากมีการค้นพบชาวบ้านเกรงว่าจะมีผู้ร้ายมาขโมยไป จึงได้ทำพิธีอัญเชิญไปไว้ที่วัดร่องขุ่ม ซึ่งเจดีย์กู่คำนี้ตั้งอยู่ระหว่างเขตติดต่อของบ้านแม่และบ้านร่องขุ่ม พิธีสงฆ์น้ำพระธาตุนี้จะมีทุกปีและมีชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมกันมากกว่าสงฆ์น้ำพระธาตุที่วัดธรรมชัย

ในช่วงเดือน 6 คือประมาณเดือนมีนาคม มีประเพณีปอยหลวงซึ่งดั้งเดิมนั้นจะจัดขึ้นเมื่อมีการจัดสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างทั้งหลาย แล้วทำพิธีถวายสิ่งนั้นให้เป็นสมบัติของวัดหรือของส่วนรวม ในการเตรียมงานจะมีการบอกบุญไปยังเจ้าอาวาสและศรัทธาวัดต่าง ๆ ที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง หรือเคยมีการติดต่อทำบุญประเพณีต่าง ๆ ร่วมกันมาก่อน ซึ่งวัดต่าง ๆ ก็จะนำเครื่องไทยทานมาร่วมงานด้วย ชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพคือบ้านแม่และบ้านเจดีย์เน็งเพราะใช้วัดธรรมชัยร่วมกันก็จะจัดการเรื่องอาหารคาวหวาน และเครื่องดื่มไว้ต้อนรับผู้ที่มาร่วมงาน มีการใส่บาตรสดต่างศัพระวันเกิด ปิดทองพระ ปิดทองราศีเกิด สงฆ์น้ำพระธาตุซึ่งเวลาที่ใครสงฆ์เสร็จแล้วก็จะวกน้ำที่ไหลลงมาในโถงที่รองไว้เอามาลูบหน้า ลูบหัว บางคนก็เอาใส่ถุงพลาสติกที่ทางวัดเตรียมไว้ให้กลับไปบ้านด้วย เพื่อเอาไปให้คนที่บ้านซึ่งไม่ได้มาร่วมงานนำไปลูบหน้าลูบหัวเพื่อเป็นสิริมงคลและเชื่อว่าจะช่วยทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง ในปีนี้ก่อนที่จะมีพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุ ได้มีคนตายในบ้านแม่ติดต่อกันถึง 4 ศพ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะศพแรกนั้นเอาไปเสียวันเก้ากองคือการนำศพไปเผาในวันที่ถือว่าเป็นวันไม่ดี ถ้าเผาศพวันนั้นแล้วจะเกิดอาเพศทำให้คนในชุมชนเดียวกันต้องมีอันเป็นไป จึงทำให้มีคนตายติดต่อกันมา พอทำพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุแล้วคนที่มิ

อาการป่วยหนักกำลังจะตายก็มีอาการดีขึ้น แล้วก็ไม่มีใครตายอีกเลยในช่วงหลังจากนั้น แต่เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 2 เดือนคนที่ป่วยหนักนั้นก็ตาย ชาวบ้านก็ยังบอกว่า “อาการหนักมาตั้งนานแล้ว ยังอุตสาห์รอดมาจนถึงเดี๋ยวนี้” นอกจากชาวบ้านจะเชื่อถือในเรื่องวันดี วันเสีย บางคนยังบอกว่า “มือก็เป็นเมื่อ” คือ มือคนเราก็สามารถทำนายโชคชะตาให้เจ้าของมือได้

พิธีกรรมที่ส่งผลต่อการทำมาหากิน นอกจากการบอกกล่าวและเลี้ยงผีปู่ย่าแล้ว การทำขวัญข้าวก็ยังพอมีให้เห็นบ้าง ทั้งหมู่บ้านยังมีทำอยู่ 2 – 3 ครอบครั้ว สาเหตุที่ทำให้พิธีกรรมนั้นหายไปคงจะเป็นเพราะการทำการเกษตรปัจจุบันนี้ต่างกับในอดีตมาก ครอบครั้วพี่พาซึ่งยังมีการทำขวัญข้าวอยู่นั้น จะทำ 2 ช่วงคือ ก่อนจะปลูกข้าว (ดำนา) ก็จะนำไปตองเย็บเป็นกระทงแล้วใส่ข้าวตอกดอกไม้ ข้าวต้ม ขนม เมียง บุหรี่ ซึ่งเป็นอาหารที่คนสมัยก่อนกินกันแล้วก็ไปจุดธูปบอกเจ้าที่เจ้าดิน ขอให้ช่วยดูแลรักษาข้าว จากนั้นก็เอาวางไว้ที่กลางนา อีกช่วงหนึ่งคือเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวไปขายแล้ว โดยจะนำข้าวปั้น กับข้าว กล้วย ขนม เหล้า ใส่กระทงไปตองไปวางไว้กลางนา แล้วจุดธูปบอกเจ้าที่องค์เดิมให้มารับของเหล่านี้ไป ถือเป็นการตอบแทนบุญคุณที่ช่วยดูแลต้นข้าวให้ พอธูปไหม้หมดแล้วจึงกลับ ส่วนของกินเหล่านั้นก็ให้คน หนู มดแมลงในนากินเป็นอาหารไป หรือใครมาขอก็ให้ สมัยก่อนถ้าบ้านไหนเลี้ยงด้วยอาหารดี ๆ เช่น เหล้าเป็นเห ไก่เป็นตัว ก็จะมีคนขออาสาหนึ่งเฝ้าให้ พอเสร็จพิธีคือธูปไหม้หมดดอกแล้วก็เอาอาหารและเหล้าเหล่านั้นไปกินกันในนาตัวเอง ของเหล่านี้ห้ามนำเอากลับไปที่บ้านเพราะถือว่าเป็นของผีไม่ใช่ของคน

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านยังคงรักษาและมีการสืบทอดกันต่อมานั้นเพราะเชื่อว่าเมื่อทำแล้วจะทำให้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข การทำตามที่บรรพบุรุษเคยทำมานั้นจะทำให้มีความเจริญรุ่งเรือง กินดีอยู่ดีไม่มีใครภัยไข้เจ็บ ถ้าไม่ทำแล้วจะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยหรือมีอันเป็นไป อาการเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นชาวบ้านมีความเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากเวรกรรมของแต่ละคน ผิดผีซึ่งเกิดจากการที่คนคนนั้นไปละเมิดสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีป่าหรือผีไม่มีญาติ ผีในที่นี้คือวิญญาณของคนที่ยังตายไปแล้ว หรือล่วงเกินสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ทั่วไปในธรรมชาติ เช่น บ่อน้ำหนอง เจดีย์ จอมปลวก ตอไม้ ซึ่งเป็นผีที่หมายถึงกฎเกณฑ์ ข้อห้ามที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ อาการเจ็บป่วยบางอย่างหาสาเหตุทางธรรมชาติไม่พบ และไม่มีใครสามารถบอกได้ว่าเกิดจากอะไร อีกสาเหตุหนึ่งของการเจ็บป่วยที่ชาวบ้านเชื่อคือกินผิด จึงมีการห้ามเกี่ยวกับอาหารที่จะทำให้แสดงต่อโรคที่เป็น เช่น เวลาเป็นไข้จะไม่ให้กินจำพวกแตงเพราะเป็นของเย็นจะ

ทำให้ใช้ไม่ลด ผู้ติดเชื่อเฮซอไอวี ห้ามกินอาหารทะเลเพราะจะทำให้อาการกำเริบ เวลาเจ็บป่วย ห้ามกินอาหารที่ทำมาจากเนื้อวัวเพราะจะทำให้ปวดหัว การกินอะไรมากเกินไปทำให้เกิดโทษได้เช่นกัน เช่นพืชที่มีรสขมอย่างพวกฟ้าทะลายโจร มะระขี้นก ถ้ากินมากจะทำให้ตาบวม เรียกกันว่า "ออกตา" เวลาจะกินยาต้มที่ร้อนอยู่ เขาห้ามเป่าให้ใช้มือพัดไล่ไอร้อนแทนหรือไม่ก็รอให้อุ่นก่อน ถ้าใครเป่าแสดงว่ามีคาถา ดังนั้นยาจะรักษาคนที่มีความเชื่อไม่ได้เรียกว่า "มันแพ้กัน" คนที่มีความเชื่อและมีการปฏิบัติตัวเคร่งครัดนั้นเชื่อว่าจะมีความคงกระพัน ส่วนผู้ที่ไม่ต้องการเกี่ยวกับการคงกระพันก็ใช้คาถาได้ ซึ่งการปฏิบัติตัวไม่ต้องเคร่งครัดมากนักบางคนใช้เพียงการถือศีลห้า ในการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยนั้นเชื่อว่าหมอที่ช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยจะได้บุญเพราะเหมือนเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง หมอเมืองจึงไม่ควรกำหนดราคาในการรักษาผู้ป่วยหรือทำเพื่อการค้า เพราะเป็นการหาเงินบนความทุกข์ของผู้อื่น ไม่เช่นนั้นจะทำให้ทำอะไรไม่ขึ้น คือทำอะไรก็ไม่ประสบความสำเร็จรุ่งเรืองและวิชาที่ใช้ในการรักษาจะเสื่อม ซึ่งได้กลายเป็นจรรยาบรรณของหมอเมือง ส่วนผู้ป่วยที่ไปให้หมอเมืองรักษา เมื่อรักษาหายแล้วก็ต้องกลับไปดำหัว คือการนำข้าวตอกดอกไม้ สิ่งของหรือเงินทองไปตอบแทนบุญคุณที่รักษาจนหาย หลังจากนั้นก็ต้องไปรดน้ำดำหัวในช่วงปีใหม่เมืองคือช่วงสงกรานต์ทุกปี เหมือนกับหมอเมืองคนนั้นเป็นญาติผู้ใหญ่ที่มีพระคุณต่อตนเอง ประเพณีการดำหัวเช่นนี้ทำให้มีความผูกพันตลอดไปและยังเป็นการคงคุณค่าของการสำนึกในบุญคุณไว้ด้วย

ความเชื่อ มีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อบางอย่างกลายเป็นเรื่องของเฉพาะบุคคลก็จะมีน้อยมีการสืบทอด เช่น ความเชื่อเรื่องรูปช้างหรือรูปสิงห์รวมถึงไม้แกะสลักรูปเหล่านี้ ไม่ควรนำเข้ามาไว้ในบ้านเพราะจะทำให้ทำอะไรไม่ประสบความสำเร็จ ความเชื่อเรื่องการล้อมรั้วปิดกั้นถนนหรือหนทางที่เคยใช้สัญจรไปมา ห้วยแม่น้ำ ลำเหมือง ไม่ว่าจะเป็ทางเดินแคบแคไหน เพราะนอกจากจะเป็นการปิดกั้นการติดต่อของผู้คนแล้วยังเป็นการปิดกั้นทางเดินของผีด้วย และคนที่ทำก็จะเจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไป อย่างไรก็ตามความเชื่อที่ยังมีคนปฏิบัติก็จะยังคงอยู่แต่ความเชื่อบางอย่างไม่มีคนปฏิบัติแล้ว ซึ่งเป็นเพราะได้มีการตีความหมายของพิธีกรรมนั้นเปลี่ยนไปจากเดิมก็จะมีปรับเปลี่ยนหรืออาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเลยถ้ามีผู้ที่เห็นด้วยกับเหตุผลหรือการตีความอย่างใหม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่แสดงความคิดเห็นและผู้คล้อยตามหรือคัดค้าน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในปัจจุบันขึ้นอยู่กับความเชื่อของกลุ่มคนที่เป็นที่ยอมรับของคนในหมู่บ้าน

การเมือง การปกครอง

ในอดีต ชาวบ้านแม่มีความผูกพันและอยู่ร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รักพวกพ้อง เคารพนับถือและเชื่อฟังผู้อาวุโส ใช้ความสามารถและแรงกายที่ตนเองมีอยู่ช่วยเหลือญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการกินอยู่และการทำงานในชีวิตประจำวัน การดูแลรักษาพยาบาลไข้ได้ป่วย จึงมีลักษณะของการอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวขยาย

เมื่อผู้คนเพิ่มมากขึ้น การที่จะช่วยเหลือดูแลกันในลักษณะเดิมและมีความทั่วถึงจึงทำได้ยาก จึงมีการจัดแบ่งหน้าที่กันโดยแบ่งจำนวนบ้านออกเป็น 4 กลุ่มซึ่งชาวบ้านเรียกว่าหมวดบ้าน ในแต่ละหมวดชาวบ้านร่วมกับกรรมการวัดจะเป็นผู้เลือกหัวหน้าหมวดขึ้นมาคอยดูแลซึ่งมีหมวดละประมาณ 30 - 40 หลังคาเรือน โดยแบ่งตามละแวกบ้าน หัวหน้าหมวดมีหน้าที่รับฟังความคิดเห็นของสมาชิกเพื่อนำไปแก้ปัญหาพร้อมกัน ปัจจุบันการให้ประโยชน์ในการแบ่งหมวดนี้ ส่วนใหญ่จะใช้ในงานบุญประเพณีที่ทางวัดจะต้องไปร่วมกับวัดอื่น โดยหมุนเวียนกันไปเพื่อให้แน่ใจว่ามีชาวบ้านไปร่วมด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงความสามัคคีให้บ้านอื่นได้เห็น ถ้าใครไม่ไปก็ต้องจ่ายค่ารถซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ค่าปรับ" ซึ่งจะขึ้นอยู่กับระยะทางที่ไปในครั้งนั้น ๆ ถ้าไปภายในอำเภอเดียวกันก็ประมาณครอบครัวละ 5 บาท ถ้าไปไกลซึ่งบางที่ไกลถึงจังหวัดตาก จังหวัดเชียงราย ประมาณ 50 บาท โดยหัวหน้าหมวดเป็นคนจัดการเก็บเงินค่าปรับนี้และรวบรวมไปจ่ายเป็นค่ารถที่จะพาไป และยังมีเงินที่ต้องไปออมทำบุญกับวัดนั้น ๆ ด้วยโดยใช้เงินกองกลางซึ่งได้มาจากเงินออมเวลาที่มีคนเอาเงินใส่มาในยอดไทยทานถวายพระเวลาที่วัดมีงานสลากภัต และขายข้าวเปลือกที่ชาวบ้านต้องนำมาส่งให้วัดทุกปี จำนวนข้าวเปลือกที่นำมาขึ้นอยู่กับพื้นที่ทำนา ไร่ละ 1 ถัง ถ้าใครไม่ได้ทำนาไม่มีข้าวเปลือกก็จ่ายเป็นเงินแทนโดยคิดตามราคาในท้องตลาด เช่น มีนา 5 ไร่ ราคาข้าวเปลือกในท้องตลาดราคาถังละ 60 บาท ก็ต้องจ่ายให้วัด 300 บาท การส่งข้าวให้วัดนี้บางที่ก็แล้วแต่ศรัทธา ไม่มีกฎบังคับแต่ชาวบ้านก็จะรู้กันเองว่าใครให้มากกว่าคนอื่นหรือเอาเปรียบคนอื่น

ในการอยู่ร่วมกันหลายครอบครัว ชาวบ้านจึงต้องมีการจัดการเกี่ยวกับการแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อใช้ในการทำงานและการประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้านให้ทั่วถึง การจัดการเก็บน้ำและแบ่งน้ำซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกครอบครัวต้องใช้ในการทำการเกษตรนั้น ชาวบ้านทำระบบการจัดทำเหมืองฝาย มีคนคอยดูแลจัดการในการแบ่งน้ำและรักษาเหมืองฝายร่วมกับหมู่บ้านอื่น แม้

ในปัจจุบันนี้ก็ยังมึระบบนี้อยู่เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตด้านการเกษตรซึ่งยังเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน มีการเปลี่ยนไม้ที่ใช้ทำฝายกันน้ำใหม่ทุกปีประมาณเดือนมิถุนายนเมื่อหว่านข้าวเสร็จแล้ว เจ้าของที่นาที่ใช้น้ำร่วมกันจะเอาไม้ไผ่มารวมกันแล้วช่วยกันทำเป็นแผงไม้เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ ไม้ไผ่นั้นถ้าบ้านใครปลูกก็ไม่ต้องไปหาไกล แต่ถ้าใครไม่ได้ปลูกไว้ก็ต้องไปหาเอาในป่าซึ่งอยู่ห่างไกลออกไปทุกที่ ใครมีนามากก็ใช้มากโดยกำหนดไว้ไร่ละ 30 อัน ไม้ไผ่นั้นยาวอันละประมาณ 2 เมตรนำมาผ่าแล้วเหลาให้ปลายแหลมเพื่อง่ายต่อการปักลงในดิน

ในการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากและต้องมีการติดต่อกับภายนอกนั้น ชาวบ้านมีการเรียนรู้ว่าพวกเขาจะต้องมีตัวแทนที่คอยรักษาผลประโยชน์ของหมู่บ้าน จึงมีการเลือก “ผู้นำ” มาคอยทำหน้าที่ดังกล่าว ในสมัยก่อนนั้นใช้วิธีเรียกประชุมชาวบ้านแล้วยกมือเลือกกันต่อหน้าในที่ประชุมโดยผู้ที่ถูกเลือกจะต้องอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วยและต้องได้รับการยอมรับกันทั้งสองฝ่ายคือผู้ถูกเลือกและชาวบ้าน ถ้าผู้ถูกเลือกไม่ยอมรับก็จะต้องมีการเลือกกันใหม่ บางคนที่ถูกเลือกก็จะไม่ยอมเข้าประชุม การยกมือเลือกต่อหน้าบางครั้งก็มีผลต่อความสัมพันธ์ของผู้ถูกเสนอชื่อ กับชาวบ้านคนอื่น ระยะเวลาจึงมีการลงคะแนนลับซึ่งจะไม่มีใครรู้ว่าใครเลือกใคร บางครั้งให้มีการสมัครเข้ามาซึ่งจะมีผู้สมัครมากกว่าหนึ่งคนก็จะมีมีการลงคะแนนกันว่าใครที่ชาวบ้านให้การยอมรับเป็นผู้นำของเขาและจะมีเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองของทางราชการมาคอยดูแลด้วย แต่การเลือกผู้นำนั้นเป็นเรื่องของชาวบ้านที่จะตกลงกันเองว่าจะลงคะแนนแบบเปิดเผยหรือลับ ในปัจจุบันมีการนำกฎหมายเข้ามากำหนดสิ่งที่ชาวบ้านเคยทำ มีการกำหนดเวลาในการเลือกผู้นำหรือผู้ใหญ่บ้าน กำหนดจำนวนคนที่เข้ามาเป็นผู้ช่วย และเมื่อมีผู้ใหญ่บ้านคนใดทำไม่ถูกต้องชาวบ้านก็สามารถร้องเรียนต่อเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองที่เกี่ยวข้องซึ่งจะเป็นผู้คอยดูแลในเรื่องนี้ ทำให้ชาวบ้านยอมรับในการที่จะมีบุคคลภายนอกเข้ามาช่วยจัดการในกรณีแบบนี้ เพราะเมื่อเกิดข้อขัดแย้งดังกล่าวก็จะได้เป็นเรื่องระหว่างผู้ใหญ่บ้านคนนั้นกับรัฐด้วยไม่ใช่ระหว่างผู้ใหญ่บ้านคนนั้นกับชาวบ้านโดยตรง เพราะถึงอย่างไรก็ยังถือว่าเป็นคนหมู่บ้านเดียวกันและเป็นเครือญาติเดียวกันด้วย ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเฉพาะกับชาวบ้านโดยตรงจะมีผลต่อความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิม ดังนั้นผู้ใหญ่บ้านที่เคยเป็นเรื่องเฉพาะของชาวบ้านจึงเป็นเรื่องของทางราชการด้วย และขณะที่ผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่อยู่ก็จะขึ้นอยู่กับทางราชการด้วยไม่ใช่ขึ้นอยู่กับชาวบ้านฝ่ายเดียว เพราะทางราชการถือว่าเป็นพนักงานของรัฐ รับเงินเดือนของรัฐ ต้องทำงานให้รัฐ และรัฐกับชาวบ้านก็มัก

จะมองข้ามไปว่าเงินเดือนที่นำมาจ่ายให้กับผู้ใหญ่บ้านนั้นก็คือ เงินภาษีของชาวบ้าน ปัจจุบันนี้เมื่อใครได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านก็คือ การได้รับอำนาจจากรัฐในการปกครองหมู่บ้านตามกฎหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับชาวบ้านจึงมีลักษณะของผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครอง ชาวบ้านแมจะให้ความสำคัญต่อการเลือกผู้นำของตนมาก เพราะผู้นำก็คือตัวแทนของชาวบ้าน การที่ใครจะเข้ามาเป็นตัวแทนก็ต้องรักษาชื่อเสียงและหน้าตาทางสังคมของชาวบ้านด้วย ดังนั้นนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถแล้วต้องมีภูมิหลังที่เป็นที่นับถือของคนทั่วไปด้วย ผู้ที่ถูกเลือกให้เป็นผู้นำหมู่บ้านจึงมักจะมาจกตระกูลที่ชาวบ้านนับถือ ฐานะทางเศรษฐกิจดี มีที่ดินทำกินมาก รู้จักคนมาก และมีญาติพี่น้องมาก

สมัยก่อนนั้น จะเป็นที่รู้ทั่วกันว่าใครมีความรู้ความสามารถในเรื่องอะไร ซึ่งในแต่ละครอบครัวจะมีบุคคลที่มีความสามารถไม่ต่างกันมากนัก การที่จะกำหนดหรือตั้งกฎเกณฑ์ในสิ่งที่จะปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันนั้นจะมีการร่วมกันไตร่ตรองและพิจารณา โดยที่บางครั้งไม่ต้องการประชุมแต่จะเกิดจากการสืบทอดความเชื่อและการเรียนรู้สิ่งนั้น ๆ มาจากบรรพบุรุษ ซึ่งจะแฝงอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เช่น การให้ความเคารพผู้อาวุโส แม้จะไม่ใชญาติพี่น้องของตนเองก็จะเรียกกันเป็นพี่ ป้า น้า อา เด็กจะไหวผู้ใหญ่ก่อน การเคารพนับถือสิ่งที่ไม่มองไม่เห็นแต่ให้คุณค่าและนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะแสดงออกในงานบุญประเพณีที่แสดงถึงการให้ความเคารพนับถือสิ่งที่อยู่รอบตัว การตอบแทนบุญคุณผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ การตอบแทนเวลาที่มีคนนำของมาให้จะต้องให้ตอบกลับไปมากกว่าที่ได้รับ ความช่วยเหลือในยามเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นถือเป็นผู้ที่ได้รับการรักษาเป็นหนี้บุญคุณผู้ที่ให้การรักษาตนเองจนหายเจ็บป่วยและต้องตอบแทนบุญคุณด้วยการคำไหวและต้องทำต่อเนื่องกันไปทุกปีเพราะถือว่าเป็นผู้ต่อชีวิตให้ตน ซึ่งการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้มักจะเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะที่บุคคลทั้งสองอยู่ในฐานะไม่เท่าเทียมกัน เช่น ผู้ให้การรักษาจะอยู่ในฐานะสูงกว่าผู้ได้รับการรักษา กฎเกณฑ์บางอย่างที่มีการปรึกษาหารือเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันก็มักจะมีคามยืดหยุ่น ซึ่งถ้าใครไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงก็อยู่ในหมู่บ้านอย่างไม่มีความสุขเพราะจะมีผลต่อความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านด้วย จึงยังไม่มีมีการตั้งกลุ่มหรือองค์กรในชุมชนที่ชัดเจน

เมื่อกฎหมายเข้าไปมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยผ่านชาวบ้านที่ถูกดึงเข้ามาสู่กระบวนการบริหารของรัฐและได้ชื่อว่าเป็นคนของรัฐ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน อสม. ผู้นำองค์กรที่รัฐสร้างขึ้นรองรับนโยบายการพัฒนา และผ่านระบบการศึกษาที่ลูกหลานของชาวบ้านได้เรียนรู้ใน

สถาบันของระบบการศึกษาในปัจจุบัน ความรู้ใหม่ที่ชาวบ้านได้รับมีผลต่อความคิด ความเชื่อของชาวบ้าน และเมื่อมีการติดต่อกับภายนอกหมู่บ้านมากขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรับกฎเกณฑ์และข้อปฏิบัติบางอย่างจากภายนอกซึ่งต่างจากที่เคยทำกันมา การแสดงความเคารพนับถือก็เปลี่ยนไป จากที่เคยให้ความเคารพนับถือคนที่อายุซึ่งแสดงถึงการมีประสบการณ์ของคนคนนั้น มาเป็นการให้ความนับถือที่ตำแหน่งหน้าที่การงานในสังคมของคนคนนั้นแทน บางครั้งจะนับถือที่ความรู้ซึ่งต้องเป็นความรู้ที่มาจากการศึกษาในสถาบันการศึกษาในระบบที่รัฐกำหนดและให้การรับรองมากกว่าความรู้ที่ได้มาจากระบบการณชีวิต ซึ่งไม่มีการรับรองเพราะถือว่าเป็นการศึกษาที่อยู่นอกสถาบันการศึกษาดังกล่าว เช่นเดียวกับการให้ความนับถือหมอเมืองกับแพทย์แผนปัจจุบันซึ่งจะมีสถานะทางสังคมสูงต่ำต่างกัน แม้แต่หมอเมืองกับแพทย์แผนปัจจุบันก็ยังมี การแบ่งแยกกัน และวัดมาตรฐานความรู้ด้านการแพทย์ด้วยการใช้ความรู้ทางการแพทย์ของการแพทย์สมัยใหม่เป็นมาตรฐาน ตั้งแต่มีสถานบริการสาธารณสุขที่ใช้ระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน พ่อหมอจะแนะนำชาวบ้านให้ไปรักษาที่โรงพยาบาลมากกว่า เพราะถ้ารักษาไม่หายหรือตายก็อาจจะทำให้เสียชื่อเสียงในการรักษาและอาจจะผิดกฎหมายด้วยเพราะไม่มีใบประกอบโรคศิลปะซึ่งกฎหมายรับรอง อีกทั้งไม่ค่อยแนะนำให้ไปรักษาที่หมอเมืองคนอื่นเพราะไม่ต้องการให้มีการเปรียบเทียบกับหมอเมืองซึ่งมีฐานะทางสังคมเท่าเทียมกันกับตน และเป็นการรักษาสภาพทางสังคมที่ชาวบ้านให้การยอมรับ ดังนั้นผู้ที่สามารถรักษาได้ก็ต้องเป็นแพทย์แผนปัจจุบันซึ่งเห็นว่าเป็นเรียนมามากกว่า แม้ว่าเวลาที่ผู้ป่วยที่รักษาที่หมอเมืองแล้วไม่หายมาให้หมอเมืองรักษา หมอเมืองก็จะมีความรู้สึกว่ามองกันคนละด้าน ขณะที่หมอแผนปัจจุบันบางคนกลับดูถูกว่า หมอเมืองไม่เก่ง ไม่รู้ งามาย ที่ยังใช้คาถาในกระบวนการรักษาอยู่ อ้ายเสาดูกิ่งลำไยที่หักลง มาฟาดที่แขนทำให้เป็นแผล ก็เลยไปหาหมอเมืองในหมู่บ้าน หมอก็เอาสมุนไพรพอกแล้วเป่าให้ แต่แผลมันใหญ่แกคิดว่าน่าจะเย็บแผลก็เลยไปหาหมอที่โรงพยาบาลอำเภอ หมอบอกว่า “ทำไมไม่ล้างแผลให้สะอาด เอาอะไรใส่มาล้างยาก แผลสกปรกอย่างนี้เดี๋ยวก็ติดเชื้อเอาง่าย ๆ หรือ” ซึ่งมีผลให้ความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าของชาวบ้านนั้นก็เปลี่ยนไปเช่นกัน เพราะความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าบางสิ่งบางอย่างนั้นเทคโนโลยีและเครื่องมือที่ทันสมัยสามารถทำให้สิ่งที่ชาวบ้านเคยเห็นว่ามีศรัทธาเป็น เป็นเรื่องที่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เช่น การทำฝนเทียมซึ่งไม่ต้องมีการขอฝนอย่างสมัยก่อนแล้วต้องการจะให้ตกเมื่อไรก็ได้ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรก็ไม่ต้องขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยแต่ใช้สารเคมีแทน สาเหตุ

ของอาการเจ็บไข้ได้ป่วยที่ชาวบ้านเชื่อว่าผีเข้า แพทย์แผนปัจจุบันจะบอกว่าเป็นเพราะสภาพจิต หรือสภาพอารมณ์ไม่ปกติ หรืออาจจะเป็นเพราะมีความเครียด หรืออาจจะเป็นเพราะมีการติดเชื้อโรคในร่างกายที่ใดที่หนึ่งจึงมีอาการผิดปกติไป

ในอดีต ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนี้มักเกิดจากการสื่อสารไม่เข้าใจกัน การพูดต่อ ๆ กันไปแล้วข้อความบิดเบือนไปจากเดิมจึงทำให้เกิดการเข้าใจผิดกันขึ้น ความสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงหรือระหว่างครอบครัว เมื่อมีความไม่เข้าใจหรือความคิดเห็นไม่ตรงกันเกิดขึ้น ผู้อาวุโสจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยและมีการสั่งสอนให้เกิดความเข้าใจในความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งสามารถแก้ปัญหาที่ผ่านไปได้เพราะคนส่วนใหญ่ยอมรับในผลการตัดสินและให้อำนาจกับผู้สูงอายุในฐานะที่มีประสบการณ์มาก่อน แต่ในปัจจุบันเมื่อเกิดความคิดเห็นไม่ตรงกัน มักจะไม่ค่อยมีการปรับความเข้าใจกัน เนื่องจากมีเรื่องของผลประโยชน์และบุคคลภายนอกหมู่บ้านเข้ามาเกี่ยวข้อง อีกทั้งการยอมรับในตัวผู้สูงอายุก็ลดลงเพราะสมัยก่อนมีการพึ่งพิงและอาศัยประสบการณ์ของผู้สูงอายุในการดำเนินชีวิต แต่ปัจจุบันมีการพึ่งพิงวัตถุสิ่งของและบุคคลภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น และบางครั้งก็เป็นความขัดแย้งทางด้านความคิดความเชื่อของผู้สูงอายุด้วยกันเอง เช่น ความเชื่อในเรื่องไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างใดทับลงไปทีปอน้ำหรือหนองน้ำ แล้วเกิดมีกลุ่มที่ต้องการสร้างสถานที่ขึ้นเพื่อจัดทำเป็นที่ทำการกลุ่ม เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านอย่างเป็นทางการในการพัฒนาหมู่บ้านตามนโยบายของรัฐ จึงได้มีการสร้างอาคารคร่อมลงบนหนองเลี้ยงปลาหลังวัด ขณะนี้กำลังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง โดยกลุ่มที่เห็นด้วยบอกว่าไม่ใช่การถมหนองน้ำแต่เป็นการทำที่เหมือนกับการสร้างศาลากลางน้ำอย่างที่คนในวังเขาสร้างกัน กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยจึงได้ตอบว่าการทำเลียนแบบหรือพยายามเทียบกับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ซึ่งถือว่าเป็นผู้สูงศักดิ์นั้นยังเป็นการไม่สมควรและจะทำให้ไม่เจริญ ตัวอย่างตอนนี้อาคารยังสร้างไม่เสร็จก็อยู่กันไม่สงบแล้ว เพราะความไม่เข้าใจและตกลงกันไม่ได้ อย่างในเมืองเชียงใหม่ที่เขาสร้างกันได้นั้นเพราะมีเสาอินทขิล ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของทุกอย่างอยู่แล้ว แต่ในหมู่บ้านอื่น ๆ ไม่มีตัวแทนแบบนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงอยู่กับทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นปอน้ำ หนองน้ำ เจดีย์ จอมปลวก บวกควายคือแอ่งน้ำที่ควายชอบลงไปนอนแช่ ตอไม้ ในเรื่องนี้กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยบอกว่า แม้แต่พระผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านก็เคยบอกไว้ว่าไม่ควรสร้าง ถึงสร้างแล้วก็ควรรื้อออก ซึ่งกลุ่มที่เห็นว่าควรจะสร้างนั้นก็เสนอว่าเพื่อความเจริญและทำให้หมู่บ้านมีการพัฒนาขึ้นกว่านี้นั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้นำองค์กรในหมู่บ้านและมีการเขียนป้ายบอกกล่าวให้กับ

ผู้คนที่ผ่านไปมาได้รู้ว่ากำลังทำอะไร ขณะที่กลุ่มที่ไม่อยากให้สร้างซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพียงสมาชิกในหมู่บ้านก็ไม่ได้มีการทำอะไรนอกจากการใช้คำพูดโต้แย้ง

การตัดสินใจใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในหมู่บ้านและเงินงบประมาณที่ได้รับจากส่วนกลางได้ถูกถ่ายโอนมาอยู่กับกลุ่มผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งไม่ค่อยมีการตัดสินใจร่วมกันของชาวบ้านหรือมีก็ไม่ตลอดเพราะส่วนใหญ่จะเป็อหมายการร่วมประชุมที่ตนเองมักจะไม่ค่อยมีส่วนร่วม และอีกอย่างหนึ่งเป็นเพราะได้มอบความไว้วางใจให้กับผู้นำที่ตนเองเลือกเข้ามาพัฒนาหมู่บ้านด้วย ในกลุ่มผู้นำเองก็มีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน ส่วนใหญ่จะมีเรื่องผลประโยชน์มาเกี่ยวข้องด้วย ในกรณีของการสร้างถนนสายหลักด้วยการเทศอนกริต ก็มีความคิดเห็นไม่ตรงกันในกระบวนการสร้างและการจัดการการเงิน เมื่อมีปัญหาหลังจากการสร้างก็ไม่มีการพูดคุยปรึกษากันในระดับสมาชิกหมู่บ้านหรือปรึกษาหารือกันในกลุ่มผู้นำทั้งหมด ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันและบางครั้งก็ส่งผลถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย ถึงอย่างไรก็ดีผู้สูงอายุก็ยังมึบทบาทในการเป็นที่ปรึกษาทางด้านความคิดและตัดสินใจในเรื่องการพัฒนาหมู่บ้านอยู่บ้างเพราะผู้สูงอายุบางคนเคยมีผลงานในการพัฒนาด้านถนนหนทาง ให้ความช่วยเหลือยามที่ลูกหลานในหมู่บ้านมีปัญหาในด้านการทำมาหากิน การเจ็บไข้ได้ป่วย โกล่เกลี่ยประนีประนอมเมื่อเกิดกรณีขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาและคนที่ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ยังให้ความเคารพนับถือและมีความเกรงใจ และต้องขอความคิดเห็นในบางครั้ง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ปรึกษาในด้านวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากกว่า

จากการจัดตั้งองค์กรชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้จากสิ่งทีตนเองได้รับจากรัฐ แล้วนำมาจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นเพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาและพัฒนาหมู่บ้านของตนให้ทันสมัยเป็นที่ยอมรับของหมู่บ้านอื่น องค์กรชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นซึ่งต้องมีความชัดเจนในเรื่องตัวบุคคล มีการกำหนดบทบาทหน้าที่กันมากมายทำให้ทุกอย่างมีความเป็นทางการและตั้งอยู่บนผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมแทนที่จะให้มันดำเนินไปด้วยตัวของมันเองซึ่งมีความเป็นธรรมชาติที่เอื้ออาทรต่อกัน ทำให้คนสนใจผลประโยชน์และสิ่งตอบแทนที่ต้องเป็นลิ่งของเงินทองทีสามารถจับต้องได้ กลุ่มต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นหรือสมมุติขึ้นจึงมีลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่ค่อยเชื่อมโยงประสานกันกับกลุ่มอื่น ๆ ก่อนทีจะดำเนินการมักจะทำปรึกษาหารือกันเฉพาะคณะกรรมการภายในกลุ่มเดียวกัน แต่เวลากลุ่มหนึ่งทำกิจกรรมกลุ่มอื่น ๆ จะเข้าร่วมด้วยถ้ามีผลประโยชน์ทีจะได้รับร่วมกันเพราะแต่ละคนจะสวมบทบาทซ้อนกันอยู่ เช่น เป็นประธานกลุ่ม

แม่บ้านขณะเดียวกันก็เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ด้วย ในการเลือกคนเข้ากลุ่มหรือเลือกที่จะเข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มได้นั้น ชาวบ้านจะเลือกจากคนใกล้ชิด ญาติหรืออยู่ในละแวกบ้านเดียวกัน พูดคุยกันได้และความคิดเห็นไปในแนวทางเดียวกัน จึงทำให้บางคนไม่ได้รับโอกาสที่ตนเองควรจะได้รับและเข้าถึงการมีบทบาทหน้าที่ที่ตนเองคิดว่าสำคัญ เช่น การเป็น อสม. เพราะผู้ที่เข้ามาเป็น อสม. ก็จะได้รับสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลจากรัฐ มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งก็คือการได้ไปเที่ยวไกล ๆ นั้นเอง และยังได้รับการยอมรับนับถือจากคนในหมู่บ้านด้วย เนื่องจากผลตอบแทนคือความมีหน้ามีตาในสังคม และเงินหรือวัตถุสิ่งของนั้นเป็นสิ่งที่คนทั่วไปต้องการ ขณะเดียวกันคนด้อยโอกาสบางกลุ่มในหมู่บ้านก็ไม่ได้รับการดูแลโดยการใช้งบของรัฐบาล เช่น คนพิการที่ยากจนไม่ได้รับเงินสงเคราะห์จากประชาสงเคราะห์ที่จัดสรรให้ ขณะที่คนพิการที่มีฐานะค่อนข้างดีได้รับเงินส่วนนั้นทุกเดือนซึ่งผู้ที่สำรวจรายชื่อผู้ที่สมควรจะได้รับคือผู้นำหมู่บ้าน ส่วนองค์กรชุมชนกลุ่มใดที่มีการบริหารเกี่ยวกับเงินของชาวบ้านแล้วผู้ที่มีหน้าที่ควบคุมหรือจัดการเกี่ยวกับการเงินเคยมีประวัติในการทำงานที่ไม่โปร่งใส ชาวบ้านบางคนจะไม่ค่อยไว้วางใจ ก็จะคอยดูอยู่ห่าง ๆ ไม่เข้าร่วมกลุ่มด้วย แต่บางคนก็เข้ากลุ่มด้วยเพราะคิดว่าจะไม่ถูกโกงเพราะฐานะทางเศรษฐกิจของคนเหล่านี้อยู่ในระดับที่มีอันจะกิน หรือเพราะเป็นญาติกัน

หมู่บ้านนี้จะมีคนมาดูงานเกี่ยวกับสมุนไพรและได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหมู่บ้านยาไทยจากกระทรวงสาธารณสุขด้วย เนื่องจากยังมีหมอเมืองที่ให้การรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่บุคคลทั่วไป ซึ่งกลุ่มผู้สูงอายุได้ร่วมกันสร้างสวนสมุนไพรขึ้นบนที่ดินของวัดและตั้งเป็นชมรมรักษาสวนสมุนไพรขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลโดยวิธีดั้งเดิมแต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการใช้สมุนไพร มีการปรุงยารักษาโรคตามตำรับยาที่แต่ละคนมีอยู่ และถ้าสมุนไพรที่ใช้ปรุงยาตัวใดไม่มีก็ช่วยกันออกไปหาตามป่า เรียกว่าไปเดินป่า บางครั้งไปไกลถึงอำเภอสะเมิงเพราะป่าที่อยู่ใกล้ ๆ ไม่มีพืชชนิดนั้น บางชนิดก็ซื้อจากตลาดในตัวเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีขายแทบทุกชนิดทั้งพืชสมุนไพรและส่วนประกอบของสัตว์ที่ใช้ทำยาได้ มีการสร้างห้องอบสมุนไพรที่บริเวณหลังวัด ข้างห้องน้ำห้องส้วมที่อยู่นอกกำแพงวัด ตอนที่สร้างเสร็จใหม่ๆ มีคนมาใช้บริการเป็นประจำ ซึ่งกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นหมอเมืองก็มาคอยดูแลทั้งห้องอบสมุนไพรและสวนสมุนไพร ค่าบริการแต่ละครั้งนั้นแล้วแต่ผู้ใช้บริการจะบริจาค หลังจากนั้นประมาณ 2 ปี ก็ไม่ค่อยมีคนมารับบริการอบสมุนไพรแต่จะซื้อยาที่ขายเป็นห่อเอาไปอบเองที่บ้าน ปัจจุบันจึงปิดห้องไว้เฉย ๆ ส่วนสวน

สมุนไพรมันมีการนำเอาพันธุ์กล้าสมุนไพรมาปลูกเพิ่มเรื่อย ๆ ส่วนใหญ่ได้จากการเดินป่าหาสมุนไพรและมีคนนำมาให้ สมาชิกชมรมจะคอยดูแลรดน้ำ ถอนหญ้าสม่ำเสมอเพราะมีผู้มาขอคำปรึกษาและเรียนรู้เรื่องสมุนไพรถลอดเวลา เมื่อมีคนมาศึกษาดูงานแต่ละครั้งจะมีการเตรียมสถานที่โดยตัวแทนของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอสม. ซึ่งมีตัวแทนของแต่ละกลุ่มมาช่วยกันที่บริเวณปากทางเข้าหมู่บ้านข้างวัดธรรมชัย นอกจากอาคารของผู้สูงอายุและของกลุ่มแม่บ้านแล้ว ยังมีศาลาอ่านหนังสือประจำหมู่บ้านและศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน ซึ่งเวลาที่มีคนมาเยี่ยมชมหมู่บ้านหรือมาศึกษาดูงานต่าง ๆ อสม. จึงจะมาเปิดศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนทำความสะอาดเสียที่หนึ่ง แล้วนำยามาจัดเรียงให้เป็นระเบียบ ซึ่งยานี้นำมาจากบ้านของประธาน อสม. เพราะในเวลาปกติจะเอาไปไว้ขายที่บ้าน ชาวบ้านคนใดที่มีอาการเจ็บป่วยหรือรู้สึกไม่สบายต้องการใช้ยาแผนปัจจุบัน ก็สามารถซื้อได้ที่บ้านประธาน อสม. และร้านขายของชำในหมู่บ้าน ร้านค้าที่เจ้าของร้านมีตำแหน่งเป็น อบต. และมีพ่อเป็นหมอเมืองด้วยนั้น ได้นำยาสมุนไพรมานำมาวางจำหน่ายที่ร้านด้วยการช่วยขายโดยไม่คิดค่าวางหน้าร้าน ยาส่วนใหญ่เป็นยารักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เช่น อาการเป็นลมต่าง ๆ กินผิด ปวดหัว ปวดท้อง เป็นไข้ ริดสีดวง ซึ่งลูกค้าส่วนมากเป็นคนหมู่บ้านอื่น เพราะชาวบ้านที่นี่มักจะมีความรู้ในการใช้สมุนไพรมาก็จะเก็บสมุนไพรมานำมารักษากันเองในครอบครัว บางคนก็ไปรักษากับหมอเมืองที่อยู่ในหมู่บ้านบ้าง นอกหมู่บ้านบ้าง

สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุและชมรมรักษาสมุนไพรมัน เป็นกลุ่มหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านนี้เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไปและมีผู้มาเยี่ยมเยือนศึกษาดูงานอยู่เสมอ การรวมกลุ่มของผู้สูงอายุในการทำเรื่องสมุนไพรมันไม่ว่าจะเป็นปลูกสวนสมุนไพรมัน การทำยาขาย การเดินป่าหาสมุนไพรมันต่างก็เป็นความเต็มใจของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้รู้ที่ชาวบ้านทุกคนให้การยอมรับนับถือและสนับสนุนให้ผู้สูงอายุได้ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์อยู่แล้ว ทำให้กลุ่มผู้สูงอายุในหมู่บ้านนี้โดดเด่นขึ้น นอกจากนั้นกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มที่กลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้านดึงเข้าไปร่วมโครงการของงบประมาณจากส่วนกลางเสมอ เพราะมีผลงานชัดเจนเป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป

2. ลักษณะการเจ็บป่วย ในยุคสมัยต่าง ๆ

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุบอกว่า เดิมชุมชนแถบนี้มีบ้านเรือนอยู่ไม่มาก สภาพทั่วไปเต็มไปด้วยป่าไม้หนาชนิดเหมาะแก่การอยู่อาศัยของสัตว์ที่เป็นพาหะนำโรค เช่น ยุง หนู ทาก

ฯลฯ วิถีชีวิตของชาวบ้านได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งวัตถุดิบที่จะนำไปใช้ทำเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตรประจำวันและในการทำมาหากิน นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งยาสมุนไพรสำหรับรักษา โรคภัยไข้เจ็บด้วย ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องประสบกับโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดจากการ เข้าไปในป่า การทำมาหากิน และวิถีชีวิตทั่ว ๆ ไป อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นส่วนใหญ่ชาวบ้าน ก็ไม่รู้ว่าเกิดจากอะไร การที่จะบอกถึงสาเหตุของการเจ็บป่วยจึงมักจะมาจากการคาดเดาและ เรียนรู้จากการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาและจากสิ่งที่สังเกตได้

จากคำบอกเล่าของผู้ที่เคยเป็นแม่ในอดีตบอกว่า อาการเจ็บป่วยของเด็กนั้นพบว่า ใน เด็กแรกเกิดถ้าล้างตัวไม่หมดจะทำให้เกิดผื่น และถ้าเอาเมือกในปากออกไม่หมดก็จะทำให้ปาก เป็นแผลหรือเป็นฝ้า ซึ่งสามารถเป็นได้ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงช่วงอายุ 3 เดือนถึง 6 เดือน ถ้าน้ำนม แม่ไม่สมบูรณ์หรือติดเชื้อจากพ่อหรือแม่ที่เรียกว่ากรรมพันธุ์ เด็กจะมีอาการเจริญเติบโตช้า ไม่ สมบูรณ์แจ่มใส ถ้าแม่กินอาหารแสลงซึ่งเป็นอาหารจำพวกของหมักดอง เนื้อวัว เนื้อควาย ก็ จะส่งผลถึงลูกทำให้มีอาการเจ็บป่วย เช่นท้องเสีย ซึ่งติดต่อดังลูกทางน้ำนมนั่นเอง เด็กส่วนใหญ่ มักจะเป็นเม่าคือเป็นฝ้าขาวในปากหรือที่ลิ้น ถ้าไม่รักษาก็จะเป็นขางคือมุมปากแตกเป็นแผล ที่ ปัจจุบันเรียกกันว่าโรคปากนกกระจอก และมักจะมีอาการผื่นคันตามร่างกายร่วมด้วย จากนั้นจะ กลายเป็นขางและตงตามลำดับ ซึ่งเด็กจะมีลักษณะพุองโรกันปอด ตัวผอม ทั้งนี้แล้วแต่ว่าจะ รักษาในขั้นไหนหายก่อน ถ้าเริ่มเป็นเม่าแล้วรักษาไม่หายหรือไม่ได้รักษาก็จะพัฒนาถึงขั้นที่เรียก ว่าตงได้ ตงหมายถึงอาการของเด็กขาดสารอาหารตามการวินิจฉัยของแพทย์แผนปัจจุบันนั่นเอง ถ้าในช่วงที่อากาศเปลี่ยนแปลงโดนลมมากจะทำให้เด็กออกแดงหรือเป็นหัด ชาวบ้านเรียกว่า "ออกแดง" เพราะมีผื่นแดงออกมาตามลำตัว แขน ขาเต็มไปหมดและจะมีอาการคันด้วย เด็กจะ มีอาการไข้ ร้อนใน ชาวบ้านเชื่อว่าผื่นนั้นอยู่ข้างในร่างกายจึงต้องให้ยากระทุ้งออกมาซึ่งชาวบ้าน เรียกยานี้ว่า "ยาตีบ" เพราะไม่เช่นนั้นมันจะเป็นลมคัดอยู่ข้างในทำให้เด็กรู้สึกอึดอัดไม่สบาย และอาการไข้ก็จะหนักขึ้น อาการเช่นนี้มักพบในเด็กอายุระหว่าง 3-15 ปี เวลาเป็นโรคนี้จะเป็น กันคราวละหลาย ๆ คน เพราะติดต่อกันได้ อีกโรคหนึ่งที่เด็ก ๆ หนีไม่พ้นก็คือ โรคอีสุกอีใส ซึ่ง จะมีอาการไข้ มีตุ่มใส ๆ ออกตามร่างกาย ในสมัยก่อนเวลาเด็กเป็นไข้ หมอเมืองมักจะดูอาการ ทั่วร่างกายว่ามีอะไรผิดปกติบ้างรวมทั้งดูที่รูทวารด้วยและมักจะพบตุ่มใส ๆ อยู่ข้างในนั้น และ เรียกตุ่มนี้ว่า "ตุ่มลิ้" ซึ่งเชื่อว่าตุ่มนี้ทำให้เกิดอาการไข้ ดังนั้นในการรักษาจึงต้องกำจัดตุ่มนี้ออก โดยใช้หนามเกี่ยวออกมาแล้วก็เอายาสมุนไพรใส่ปิดไว้ อาการไข้ก็จะทุเลาลง

เมื่อผ่านวัยเด็กมาสู่วัยทำงาน อาการเจ็บป่วยมักเกิดจากสภาพแวดล้อมของสถานที่ ทำงานหรืออุบัติเหตุจากเครื่องมือที่ใช้ในการทำงาน เช่น ถูกของมีคมทำให้มีบาดแผล ตกจาก

ที่สูง ภูเก็ต เป็นไข้ พ่อหมอเล่าว่า ชาวบ้านแม่เจ็บบป่วยด้วยอาการไข้จับสั่นกันมาก ซึ่งจะมีอาการสั่น ไข้สูงเป็นพัก ๆ ในการรักษาก็จะรักษาไปตามอาการที่เกิดขึ้น ส่วนคนใดมีอาการไม่รู้สึกรู้สิดตัว สะลึมสะลือ ละเมอ ซึ่งบางครั้งก็มีไข้ บางครั้งก็ไม่มีไข้ ญาติมักจะพาไปให้พระรักษาเพราะเชื่อว่าอาจจะถูกผีเข้า และเชื่อว่าพระจะสามารถรักษาได้เพราะผีจะกลัวพระซึ่งมีคาถา ส่วนผู้ชายที่ชอบเที่ยวล่าสอนไปยุ่งเกี่ยวกับพวกแม่ล่าเพ็งซึ่งเปรียบได้กับโสเภณีในสมัยนี้ เวลาที่มีงานปอยหลวงตามหมู่บ้านหรือไปเที่ยวแถวกำแพงดินในเมืองเชียงใหม่ ก็มักจะกลับมามีอาการบวมที่ต้นขาด้านในเรียกว่า ผีม่วง บางคนมีอาการเป็นหนองไหลออกมาจากอวัยวะเพศซึ่งบางที่ติดต่อถึงลูกและเมียด้วย ผู้หญิงที่ติดโรคเหล่านี้จากสามีจะมีหนองในช่องคลอด ชาวบ้านเรียกอาการเหล่านี้ว่าเป็น มดตะกิด หรือ กะหร่าง ซึ่งมักจะมีอาการเรื้อรังต้องรักษากันนานกว่าจะหายและเด็กที่เกิดจากครอบครัวลักษณะนี้บางคนก็มีความพิการมาแต่กำเนิด ส่วนโรคเรื้อรังอื่น ๆ ที่ต้องใช้เวลารักษานานกว่าจะหายคือกระดูกหัก ที่มักจะเกิดจากการทำงาน ส่วนใหญ่พบในผู้ชาย

ในกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มหมอเมืองมีความเห็นตรงกันว่า ลมที่อยู่รอบตัวเราก็ทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้เช่นกันโดยเฉพาะหมื่นหรืออาการผื่นคัน ลมพิษ งูสวัด และลมคัดซึ่งจะมีอาการอึดอัด ร้อนใน ไม่สบายตัว ส่วนคนที่กินน้ำท่าซึ่งมีตะกอนมากก็จะเป็นนิ่ว มีอาการปัสสาวะติดขัด ปวดท้อง ปวดหลัง ซึ่งอาการของโรคนี้บางคนเชื่อว่าเกิดจากเชื้อในน้ำนมแม่ อาการตัวเหลืองเชื่อว่าเกิดจากการกินอาหารไม่พอ กินไม่ดี ธาตุในร่างกายไม่สมดุล ท้องเดินจากการกินอาหารที่มีเชื้อโรค อาการที่ชาวบ้านกลัวและถือว่าร้ายแรงที่สุดในสมัยนั้นเพราะไม่รู้ว่าเป็นโรคจากอะไรกันแน่ คาดว่าอาจจะเกิดจากการกินอาหารแสลงหรือแพ้อากาศแล้วทำให้มีพิษอยู่ข้างในคืออาการออกสูก ซึ่งเป็นโรคที่ระบาดในหมู่บ้านนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2486 คนที่ออกสูกจะมีตุ่มเป็นผื่นทั่วตัว มีอาการคัน เมื่อตุ่มที่เป็นผื่นนั้นแตกเป็นแผลจะมีเลือดและหนองไหลออกมา ใส่เสื้อผ้าไม่ได้เพราะเวลาแผลแห้งจะติดเสื้อผ้าเวลาถอดจะเจ็บมากต้องนอนบนใบตองเพราะใบตองเย็นและลื่นไม่ติดแผล โรคนี้ถ้าเป็นมากแล้วรักษาไม่ทันอาจถึงตายได้ หรือถ้ากินอาหารแสลงก็จะทำให้เป็นน้ำหรือตายได้เช่นกัน ซึ่งอาจเป็นเพราะทนความร้อนไม่ได้หรือเกิดความอายนจากการใส่เสื้อผ้าไม่ได้ทำให้แสดงอาการแปลก ๆ ออกมา ชาวบ้านจึงบอกว่าเป็นบ้า เพราะชาวบ้านทั่วไปจะเรียกคนที่ทำอะไรแปลกไปจากคนอื่นว่า "เป็นบ้า" แต่บางคนหายแล้วก็อาจจะมีความพิการเช่น ตาบอด แขนขาพิการ ป่านวลเคยออกสูกพอรักษาหายแล้วแขนเหยียดตรงไม่ได้เรียกว่า แขนคอก ส่วนโรคภัยที่เกิดขึ้นกับคนสูงอายุนั้น ส่วนมากมาจากสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ร่างกายปรับสภาพไม่ทัน จึงมักจะมีอาการใจสั่น

ใจไม่ดี อ่อนเพลีย ปวดหัว เป็นไข้ ชาวบ้านเรียกอาการเหล่านี้ว่า "เป็นลม" นอกจากนี้ยังมีอาการของโรคนี้ว่า บางคนมีอาการตัวเหลือง ตาเหลือง

เมื่อสภาพป่ากลายเป็นสภาพชุมชนที่เกิดจากการขยายบ้านเรือนของลูกหลานที่เพิ่มขึ้น มีการพัฒนาด้านถนนหนทางสะดวกขึ้น มีไฟฟ้าใช้ สภาพป่าหายไปและชาวบ้านไม่ค่อยได้เข้าไปทำกิจกรรมในป่าเช่นสมัยก่อนจึงมีผลให้โรคบางอย่างห่างหายไปจากชีวิตของชาวบ้าน เช่น ไข้จับสั่น ออกสูก ลักษณะการทำงานของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลง คือแทนที่ทุกคนจะทำงานเกษตรเป็นหลัก คนบางกลุ่มก็ทำงานอย่างอื่นเป็นอาชีพหลัก เช่น ค้าขาย รับจ้าง รับราชการ ซึ่งลักษณะการทำงานแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงแม้แต่งงานเกษตรเองก็มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องหลักการทำงาน ทุกคนมุ่งทำงานเพื่อเน้นไปสู่การซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา ในช่วงปี พ.ศ. 2538 - 2539 มีการใช้สารเคมี บัญเคมี ยาฆ่าแมลงในการทำเกษตรกันมาก เพื่อหวังให้ผลผลิตสูงขึ้น การใช้เครื่องทุ่นแรงมากขึ้นทำให้คนออกกำลังน้อยลง อาหารจากธรรมชาติที่เคยหาได้จากป่าก็หายากขึ้น พืชผักที่ปลูกขายก็เน้นผลกำไรจึงมีการใช้สารเคมีสูง วัฒนธรรมการกินของชาวบ้านเปลี่ยนไปซึ่งเป็นผลมาจากการที่อาหารตามธรรมชาติหายากขึ้น อาหารต่าง ๆ ก็ใช้วิธีการซื้อขายกันที่ตลาดซึ่งเดินทางไปได้สะดวกรวดเร็ว ชาวบ้านรุ่นหลัง ๆ นิยมบริโภคเนื้อสัตว์กันมากขึ้น ทั้งเนื้อสัตว์และพืชผักทั้งหลายที่ชาวบ้านไปซื้อมากินนั้นล้วนแล้วแต่ต้องผ่านกระบวนการที่ใช้สารเคมีและอาหารสังเคราะห์ที่ไม่เป็นธรรมชาติทั้งสิ้น เพราะผักที่ไม่ได้ปลูกไว้กินเองชาวบ้านจะใส่สารเคมีมาก แม้แต่การเลี้ยงหมูและกบในหมู่บ้านก็ยังใช้หัวอาหารเลี้ยง ยกเว้นการเลี้ยงไก่ซึ่งเลี้ยงกันไม่มากชาวบ้านจะปล่อยให้หากินตามธรรมชาติ แต่ไก่ที่ชาวบ้านบริโภคส่วนใหญ่เป็นไก่ที่ถูกเลี้ยงด้วยหัวอาหารซึ่งซื้อขายกันที่ตลาด การเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวบ้านที่เดิมนั้นเกิดจากการกินอาหารแสลงจึงเปลี่ยนเป็นเกิดจากการกินอาหารที่มีสารเคมีซึ่งเป็นพิษต่อร่างกาย และจะไม่แสดงอาการทันทีเหมือนการกินอาหารแสลงที่ชาวบ้านเคยเรียนรู้หรือมีความรู้ ความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมที่สะสมมาจากบรรพบุรุษ ลงมาเป็นลูกของอดีตผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านนี้ เดิบโตอยู่ในหมู่บ้านนี้มาตลอด 67 ปีบอกว่า "คนปะเดี๋ยวมันกินจิ้นกินแบ่งกันนัก สารเคมีกันนัก ตามยุคตามสมัย คนใหญ่กโตยละอ่อน ยุคสมัยมันเปลี่ยนไปละ" โรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านนั้นมีการสืบทอดด้วยการบอกต่อเกี่ยวกับลักษณะอาการที่เกิดขึ้นของแต่ละโรค เพื่อว่าเวลาที่คนใดมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะสามารถบอกได้ว่าป่วยเป็นโรคอะไร มีวิธีแก้ไขหรือจะรักษาให้หายได้อย่างไร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ ก็จะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่ว่าจะตรงหรือทางอ้อม เมื่อมีสถานีนามัยเข้ามาตั้งขึ้นที่หมู่บ้านเจดีย์เนิง ในปี พ.ศ. 2512 อาการเจ็บป่วยที่ชาวบ้านเคยช่วยกันเยียวยา ดูแล แนะนำบางอาการก็เริ่มเข้า

สู่ระบบการรักษาของแพทย์แผนปัจจุบัน ที่มีการรักษาและการป้องกันที่มีรูปแบบแตกต่างจากที่ชาวบ้านเคยทำกันมา ลักษณะการรับรู้อาการเจ็บป่วยของตนเองว่าตนเองเจ็บป่วยเป็นโรคอะไรในปัจจุบันจึงเปลี่ยนไปจากเดิม มักจะขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของบุคลากรของการแพทย์แผนปัจจุบัน ทำให้มีการพึ่งพาสิ่งที่น่าสนใจเข้ามาจากภายนอกมากขึ้น

อาการเจ็บป่วยของชาวบ้านที่มีมาดั้งเดิมและยังคงพบเห็นอยู่ในปัจจุบันนั้นที่เห็นได้ชัดเจนและลักษณะอาการยังเหมือนเดิมคือ เด็กยังเจ็บป่วยด้วยอาการของโรคหัด อีสุกอีใส ไข้หวัด เจ็บปากเจ็บลิ้น ส่วนปากนกกระจอกและอาการพุพองโรกั้นปอดนั้นไม่ค่อยมีให้เห็นแล้ว เพราะผู้ที่จะเป็นแม่สมัยนี้จะมีการฝากครรภ์ที่สถานเอนามัยทุกคน บางคนก็ไปฝากครรภ์ที่โรงพยาบาลเอกชน หรือคลินิก ซึ่งไม่ว่าจะฝากที่ไหนก็ตามผู้หญิงเหล่านั้นจะได้รับการให้สุขศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวระหว่างตั้งครรภ์ ซึ่งจะมีเรื่องการบริโภคอาหารของผู้เป็นแม่และอาหารเสริมของลูกจากสถานที่ไปฝากครรภ์ นอกจากนี้เจ้าหน้าที่สถานเอนามัยและ อสม. ก็ยังมีการรณรงค์เกี่ยวกับอาหารของคนวัยต่าง ๆ การนำเด็กไปรับการฉีดวัคซีนป้องกันโรค และการดูแลสุขภาพสภาพเพื่อไม่ให้เจ็บป่วย จากเดิมที่เด็กได้รับการดูแลจากบุคคลในครอบครัวเป็นพิเศษอยู่แล้วก็จะได้รับการดูแลในเรื่องอาหารการกินให้ถูกสุขลักษณะของกระทรวงสาธารณสุขในปัจจุบันด้วย ลุงแก้วบอกว่าเด็กสมัยนี้มักจะถูกถนอมพันตั้งแต่อายุน้อย ๆ ต่างกับเด็กสมัยก่อนที่พันไม่ค่อยผูก คนที่พันผูกจะพบในผู้ใหญ่มากกว่า แต่ปัจจุบันนี้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างก็มีพันผูกอาจจะเป็นเพราะพฤติกรรมกรรมการบริโภคและอาหารการกินที่เปลี่ยนไป ในสมัยก่อนอาหารแต่ละมื้อจะประกอบด้วยผักและผลไม้เป็นส่วนใหญ่ซึ่งเป็นอาหารที่มีกากใย และขณะที่กินก็จะมีการเสียดสีเหมือนเป็นการขัดฟันไปด้วย นอกจากนี้ยังช่วยในการขับถ่ายทำให้ไม่เป็นโรคท้องผูกและไม่มีอาการของริดสีดวงทวารที่พบมากในปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเกิดกับคนวัยทำงานที่กินอาหารจำพวกแป้งและเนื้อสัตว์มากกว่ากินผักผลไม้ซึ่งอาหารพวกนี้ทำให้เกิดอาการท้องผูกเวลาถ่ายต้องใช้แรงเบ่งมากทำให้มีเลือดออกที่ทวารหนักและบริเวณนั้นก็จะเป็นก้อนเนื้อโผล่ออกมา พอถ่ายตาซึ่งอยู่ในกลุ่มหมอเมืองบอกว่า ยาเมืองที่ชาวบ้านต้องการอยู่เรื่อย ๆ ก็คือยาแก้มะโหกกันบูดหรือริดสีดวงทวารนั่นเอง กลุ่มจึงต้องทำยานี้ไว้ขายตลอดปี

ส่วนผู้ที่เป็นโรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ และโรคมะเร็งนั้นมีอัตราส่วนเพิ่มมากขึ้นกว่าเมื่อก่อนแต่จำนวนรายของผู้ป่วยไม่มากนัก คนที่ทำงานเกี่ยวกับการเกษตรและรับจ้างจะเจ็บป่วยด้วยอาการปวดตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ปวดหลัง ปวดเอว ปวดข้อ ปวดเข่า คนที่แพ้สารเคมีที่ใช้ฆ่าหญ้าและแมลงโมนาจะเกิดเป็นผื่นคันบริเวณเท้าและหน้าแข้ง เมื่อเกาก็จะเป็นแผลอักเสบเรื้อรัง ลุงสีมีแผลเหวอะหวะที่บริเวณข้อเท้าได้บอกถึงที่มาของแผลว่า “ไปเดินลัดใต้

ที่เขาคิดยาไว้ ปีกบ้านแล้วมันคัน กเลยเกาจนเป็นแผล ป่วยชักตื้อ คนที่เขาไปตั้งวันเขาใส่รองเท้าไอ้ก เลยบ่เป็นหยั่ง ลุงบู้๊ ทุกตื้อก็บ่หันเป็นไต แผลนี้ใครมาหนักว่าแพ้สารฆ่าหญ้า" บ้านนางเลิกทำนาแล้วให้คนอื่นเข้านั้นส่วนหนึ่งก็เพราะแพ้สารเคมีเหล่านี้ซึ่งจะมีอาการเช่นเดียวกับลุงสี ส่วนป่าแก้วเหื่อนมีอาการปวดตามข้อ ตอนแรกไม่รู้ว่าเป็นอะไร คิดว่าเป็นโรคปวดข้อปวดเข่าธรรมดา แต่เมื่อรู้สึกเป็นมากขึ้น อากาศเย็นยิ่งปวดมาก มีอาการบวม ไปรักษากับแพทย์ที่โรงพยาบาลจึงได้รู้ว่าเป็นโรครูมาตอยด์ คนที่เป็นโรคนี้อาจเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เป็นกลุ่มคนที่เริ่มเข้าสู่วัยสูงอายุ มีทั้งผู้ที่ฐานะดีและไม่ดี เช่นเดียวกับอาการของคนเป็นโรคนิ้วและโรคไตซึ่งจะพบในอัตราส่วนที่มากขึ้นกว่าเช่นกัน ปัจจุบันนี้โรคที่พบว่าเป็นมากในผู้สูงอายุคือ อัมพฤกษ์ โรคหัวใจ โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิตสูง ซึ่งผู้สูงอายุบอกว่าจริง ๆ แล้วโรคเหล่านี้มีมาตั้งนานแล้ว เพียงแต่เรียกชื่อต่างไปจากเดิม เพราะการแพทย์แผนปัจจุบันมีเครื่องมือที่สามารถตรวจร่างกายเพื่อค้นหาสาเหตุของโรคได้มากขึ้น เช่น เครื่องวัดความดันโลหิต เครื่องตรวจหัวใจ เครื่องฟังหัวใจ ฯลฯ สมัยก่อนไม่มีโรคความดันโลหิตสูงเพราะไม่มีเครื่องวัดความดันโลหิต แต่อาการอื่นที่เหมือนโรคนี้คือ หน้ามืด ใจสั่น เป็นลม โรคหัวใจก็เช่นกันจะมีอาการอ่อนเพลีย หายใจไม่อิ่ม ใจสั่น ชาวบ้านก็จะบอกว่าเป็นอาการของคนที่จะเป็นลม ส่วนคนที่ดื่มน้ำมากแล้วปัสสาวะออกมา มีมดตอมจึงจะบอกได้ว่าเป็นโรคเบาหวาน แต่สมัยนี้ไม่ต้องรอให้มีอาการแบบนั้นแล้วเพียงแค่ใช้แถบกระดาษสำหรับตรวจน้ำตาลในปัสสาวะก็สามารถบอกได้แล้วว่าเป็นโรคเบาหวานหรือเปล่า ส่วนอาการของอัมพฤกษ์นั้นส่วนใหญ่เกิดจากการหกล้ม

ในปัจจุบันนี้โรคที่น่ากลัวซึ่งเกิดกับผู้ที่อยู่ในวัยรุ่นและวัยทำงานก็คือ โรคเอดส์ซึ่งเริ่มมีผู้ป่วยด้วยโรคนี้ประมาณปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นช่วงที่โรคเอดส์เข้ามาสู่ประเทศไทยในระยะแรก ๆ ในหมู่บ้านนี้มีผู้ที่เสียชีวิตจากการเป็นโรคนี้แล้วประมาณ 10 คน บางคนก็มีอาการอยู่ไม่นานบางคนก็มีอาการอยู่หลายปีถึงจะเสียชีวิต บางคนตายไปแล้วก็ทิ้งลูกไว้ให้ป้าตายายเลี้ยงดู คนที่เจ็บป่วยด้วยโรคนี้ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยยอมรับว่าตัวเองเป็น และมักจะแยกตัวเองออกจากสังคม เพราะมีอาการที่เห็นได้ชัดจนกลัวคนอื่นจะรังเกียจ ผู้ป่วยด้วยโรคนี้จะมีอาการอ่อนเพลีย เหนื่อยง่าย เจ็บป่วยได้ง่ายกว่าคนอื่น ผิวจะดำคล้ำมีลักษณะดำ ๆ เหลือง ๆ บางคนคันตามผิวหนังก็มักจะเกาทำให้เกิดแผลพุพองได้ง่าย บางคนมีฝ้าขาวที่ลิ้นหรือในปากทำให้กินอาหารไม่ค่อยได้ พ่อหมอบอกว่า "คนหมู่นี้ บอกอันหยั่งบ่ค่อยฟัง บ่กำกิน อักขาอาการดีขึ้นแล้วก็ไปเซาะหาของกินพวกจีน พวกของทะเล แต่ ๆ แล้วปลาทุกกินบ่ได้ เขาบ่ฟังกันโรคมันเลยกำเริบ เอาบ่อยู่" สำหรับอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุในการทำงานนั้น มีลักษณะเปลี่ยนมาเป็นอุบัติเหตุจาก

การใช้ยวดยานพาหนะซึ่งมีใช้กันเกือบทุกหลังคาเรือน อาการที่เกิดจากการได้รับอุบัติเหตุดังกล่าวส่วนใหญ่จะเกิดบาดแผล กระดูกหัก แดง หรือร้าว บางคนถึงกับจะต้องตัดแขนตัดขา จะเห็นว่าโรคที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้งเกิดจากสิ่งที่อยู่ภายนอกและภายในร่างกายของคน โดยเฉพาะพฤติกรรมด้านการทำงาน การใช้ยวดยานพาหนะ การบริโภค และพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสม

3. การปรับเปลี่ยนวิธีการ พิธีกรรม ความเชื่อ และศักยภาพของการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน

การเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพยายามหลีกเลี่ยงและไม่ต้องการให้เกิดกับคนที่ตนเองรัก ดังนั้นจึงมีความพยายามคิดค้นหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อรักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วยเหล่านั้น ในการรักษาพยาบาลของคนสมัยก่อนจึงมีหลากหลายวิธีที่สั่งสมมาจากบรรพบุรุษและได้รับการสืบทอดมาสู่ลูกหลาน ชาวบ้านมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เคยเจ็บป่วยและประสบการณ์ด้านการรักษาที่ดำเนินมาพร้อมกับวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการเกิดโรค ลักษณะอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นและวิธีการรักษาอาการเจ็บป่วยเหล่านั้นในหมู่เครือญาติ เพื่อนบ้านทั้งในและนอกหมู่บ้าน มีการบอกต่อเกี่ยวกับวิธีการรักษาพยาบาลหรือหมอที่ชำนาญในการรักษาอาการต่าง ๆ ซึ่งก็คือหมอเมืองที่อยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ นั่นเอง ความเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาที่ผ่านไปเกิดขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ของชาวบ้านก็มากขึ้น มีการเลือกสรรวิธีการรักษา พิจารณาถึงความเป็นไปได้ในผลของการรักษา วิธีการ พิธีกรรมดั้งเดิมหรือแม้แต่ความเชื่อในด้านการรักษาพยาบาลจึงมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

กลุ่มผู้สูงอายุเล่าถึงการรักษาพยาบาลในอดีตว่า ชาวบ้านจะรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรซึ่งหาได้ง่ายจากในป่าสวนไร่เนา โดยสามารถนำส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้สมุนไพรมาใช้ซึ่งได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ การนำสมุนไพรมาใช้เป็นยานั้นมีวิธีการทำหลายวิธีคือ การต้ม การนึ่ง การฝน การตำหรือนำมาชยี้ ส่วนวิธีการนำไปใช้ก็แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับลักษณะอาการเจ็บป่วย ยาต้มจะใช้กับผู้ที่ป่วยด้วยอาการไข้ ปวดหัว ปวดท้อง ปวดหลัง ปวดเอว พ่อหมอบอกว่าอาการเหล่านี้จะหายได้เพราะสรรพคุณของยาสมุนไพรที่นำมาต้มนั่นเอง ยาต้มนี้ยังนำไปใช้ในการอบสมุนไพรเพื่อขับพิษออกจากร่างกาย ยาที่ได้จากการนึ่งนั้นนำไปประคบบริเวณที่มีอาการปวด บวม ช้ำ ชาวบ้านเรียกว่า “ยาจู้” ยาฝนนั้นได้มาจากการนำรากไม้มาฝนให้ตัวยาวออกมา ยาฝนบางอย่างก็ใช้ผสมน้ำกินซึ่งเป็นยาที่มีสรรพคุณขับพิษเรียกว่า “ยาตีบ” บางอย่างก็ใช้ทา

หรือพอกเพื่อสมานบาดแผลซึ่งมักจะมีรสฝาด สมุนไพรที่นำมาตำหรือขยี้เป็นส่วนมากจะใช้พอกเพื่อรักษาอาการ

คนที่เจ็บป่วยด้วยอาการไข้มักจะได้รับการรักษาด้วยยาหม้อหรือยาต้มโดยการนำสมุนไพรมาต้มแล้วกินส่วนที่เป็นน้ำ แต่ถ้าอาการไข้เป็นนานหรือมีอาการชักร่วมกับไข้ ชาวบ้านจะใช้ "ยาข่ม" คือการนำเอาสมุนไพรมาตำแล้วเอาไปพอกที่หัวเพื่อให้ไข้ลดลง ป้าตีบอายุ 59 ปี เล่าว่าเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่แล้วลูกสาวคนโตของแกอายุได้ 14 ปีมีอาการไข้สูง หงุดหงิด ตาขวาง ไปให้หมอคนไหนรักษาให้ก็ไม่หายสักที จนเมื่อหมอนวลซึ่งมีความคุ้นเคยกันกับครอบครัวป้าตีบมาเฝ้าพยาบาลในหมู่บ้านแกจึงขอให้ช่วยรักษาลูกสาว หมอนวลมาดูอาการเสร็จแล้วก็ไปเก็บต้นไม้ใบหญ้าแถวบ้านมาตำแล้วเอาไปข่มหัวแล้วเอาผ้าพันหัวไว้ หลังจากนั้นห่มผ้าห่มไว้อีก 9 ผืน ปล่อยให้เย็นจนไข้หายแล้วแกเอาผ้าห่มออก พบว่าลูกสาวแกนอนแช่น้ำซึ่งเกิดจากเหงื่อเต็มที่นอนไปหมด หมอนวลบอกว่าเหงื่อที่ออกมานั้นคือพิษที่อยู่ในร่างกายและทำให้มีอาการไข้ มันออกหมดแล้วอาการไข้จะลดลงและอาการอื่น ๆ ก็จะหายตามไปด้วย ป้าตีบบอกว่ามาคิดได้ทีหลังว่าอาการอย่างนี้บางที่ชาวบ้านก็เรียกว่า "ลมผัดเดือน" เพราะเป็นวัยที่ผู้หญิงเริ่มมีประจำเดือน ป้าแกเคยรักษาอาการไข้ให้ลูกชายตอนที่ลูกชายแกเป็นเด็กด้วยการใช้ยาข่มเช่นเดียวกัน โดยที่แกเป็นผู้เก็บยาสมุนไพรเองซึ่งรู้มาจากพ่อแม่ว่าเป็นการรักษาอาการไข้และป้องกันไม่ให้เกิดอาการชักด้วย

ปัจจุบันการรักษาด้วยการใช้ยาข่มนี้ชาวบ้านไม่ค่อยนิยมใช้แล้วเพราะเป็นการยุ่งยากในการเตรียม ต้องไปหาเก็บสมุนไพรเอง และทำให้หัวสกปรก ล้างยาก ชาวบ้านเปลี่ยนไปซื้อยาแผนปัจจุบันซึ่งมีขายที่ร้านขายของชำในหมู่บ้าน ร้านขายยาในอำเภอ บางคนไปรับบริการการรักษาที่สถานีนอนามัย หรือโรงพยาบาล เพราะยาแผนปัจจุบันทำให้หายเร็วกว่า สะดวกไม่ต้องทำเองเพียงแต่ต้องแลกด้วยเงิน แต่คนที่เคยใช้วิธีนี้แล้วรักษาได้ผลก็ยังมีการใช้ยู่ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ทั้งสองอย่างร่วมกัน พี่มาลีอายุ 49 ปีเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมคนหนึ่งของหมู่บ้าน มีการติดต่อและรับความรู้ใหม่ ๆ กับทางราชการเสมอ หลานชายซึ่งมีอายุเพียง 2 เดือน ไม่สบายมีอาการไข้ จึงพาไปหาหมอที่คลินิกและได้ยามากินที่บ้าน เมื่อกลับมาบ้านก็ยังใช้สมุนไพรข่มหัวควบคู่กันไป แกบอกว่าไม่เป็นไรเพราะใช้ภายนอกแต่ถ้าเป็นยาสมุนไพรที่ใช้กินเหมือนกันมันจะตีกันกับยาของหมอที่คลินิก พี่สายทองมีอาชีพพยาบาลเพิ่งคลอดลูกคนเล็กได้เพียง 20 วัน ลูกมีน้ำมูกใส จาม และงอแงไม่สบายจึงพาไปให้หมอที่โรงพยาบาลที่ตนทำงานอยู่ตรวจอาการ หมอบอกว่าเด็กอายุน้อยเกินไปไม่ต้องใช้ยา เพียงแค่คอยดูแลให้ความอบอุ่นแก่

ร่างกายก็พอ กลับมาบ้านพี่สายทองก็ดูแลตามที่หมอบอกและนำเอาหัวหอมห่อผ้าไว้ที่ข้างหัวนอนของลูกด้วย ตามที่เคยเห็นแม่ทำให้ตนเองตอนที่เป็นเด็ก ซึ่งหัวหอมจะช่วยให้หายใจโล่ง ทำให้หายจากอาการคัดจมูก

ยาหม้อนี้สามารถใช้รักษาอาการอื่นนอกเหนือจากอาการไข้ได้ด้วย ชาวบ้านจะใช้รักษาอาการปวดท้อง ปวดเอว ปวดหลัง กรณีของพี่บุญศรีที่มีอาชีพเสริมคือ การทำงานแกะสลักไม้ ซึ่งต้องนั่งทั้งวัน บอกว่ามีอาการปวดหลัง แต่ถ้าพักแล้วอาการก็จะหาย เห็นเพื่อนบ้านมีอาการแบบนี้แล้วไปตรวจที่โรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นโรคไต ก็เลยกลัวจะเป็นเหมือนกันจึงไปตรวจทั้งที่คลินิกและโรงพยาบาล หมอทั้งสองแห่งให้ยาแก้ปวดมากิน เวลากินยา ก็หายพอหมดฤทธิ์ยาก็ปวดอีก จึงไปหาพ่อหมอที่อยู่ในหมู่บ้าน พ่อหมอแนะนำเกี่ยวกับการนั่งทำงานให้มีการพักบ้าง แล้วนวดหลังให้และให้ยาต้มมากิน พี่บุญศรีบอกว่ากินยาที่ได้มาจากคลินิกหรือโรงพยาบาลแล้วหายเร็วกว่า ยาต้มต้องกินไปนาน ๆ จึงจะได้ผล ถ้ากินเพียงสองสามวันจะไม่ค่อยรู้สึกอะไรรสชาติก็ไม่น่ากินจึงไม่ค่อยชอบกิน แต่สามีซึ่งทำงานเช่นเดียวกันกินยาต้มเป็นประจำไม่เคยไปหาหมอที่คลินิกหรือโรงพยาบาลเลย และไม่บ่นปวดหลังด้วย ซึ่งปัจจุบันนี้การกินยาหม้อหรือยาต้มยังมีคนใช้อยู่ โดยเฉพาะคนที่ทำงานด้านการเกษตรซึ่งต้องใช้แรงงาน ลุงแก้วอายุ 64 ปีไม่ได้มีอาการปวดหลังแต่กินยาประเภทนี้มาตั้งแต่อายุยังไม่ถึง 50 ปี แกบอกว่าเป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงร่างกายบางที่ก็ดื่มแทนน้ำ แกจะต้มยาใส่กาน้ำไว้เวลาที่มีเพื่อนบ้านแวะเวียนมากก็จะเอามาสูกันกิน คนที่มีอาการปวดหลัง ปัสสาวะขัดซึ่งเป็นที่รู้กันว่าเป็นนิ่วนั้น สมัยก่อนหมอเมืองรักษาด้วยการให้กินยาต้มแก้อาการปวดหลัง ปวดเอว ถ้าอาการเหล่านั้นหายแสดงว่านิ่วก็หายไปด้วยโรคที่มีอาการแบบนี้ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่า ไตพิการ ชาวบ้านจะซื้อยาที่มีการโฆษณาว่าเป็นยาล้างไตสามารถรักษาให้หายได้ ยาดังกล่าวนี้ชาวบ้านบอกว่าเมื่อกินเข้าไปแล้วมันจะขับปัสสาวะและชาวบ้านก็เข้าใจว่านั่นคือการล้างไต แต่เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบอกว่ายาประเภทนี้คือยาขับปัสสาวะ

เวลาที่อากาศเปลี่ยนแปลงในช่วงเปลี่ยนฤดูกาล นอกจากจะทำให้เป็นไข้เพราะร่างกายปรับสภาพไม่ทันหรือวันไหนอากาศร้อนมากไป ผู้สูงอายุบอกว่าอากาศแบบนี้มักจะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย ใจสั้น ใจไม่ดี หน้ามืด ตาลาย และจะมีอาการเหล่านี้มากกว่าคนหนุ่มคนสาว ชาวบ้านเรียกอาการเช่นนี้ว่า "เป็นลม" วิธีที่เคยใช้รักษากันมาก็คือนอนพักที่ได้ต้นไม้บ้าง ใต้ถุนบ้านบ้าง ซึ่งเป็นที่โล่งและมีลมโกรกตลอดเวลา บางทีก็ดมมะนาว กินยาลม ยาบำรุงหัวใจซึ่งเป็นยาเมืองที่หาซื้อได้จากหมอเมืองทั้งในและนอกหมู่บ้าน บางครั้งหมอเมืองจากที่อื่นก็นำมาแร่ขายและแต่ละบ้านก็มักจะมีติดบ้านไว้เสมอและที่ใช้กันมากก็คือยาแดงพม่า ยาเหล่านี้มีลักษณะ

เป็นผงทำมาจากสมุนไพรที่มีรสหอมเย็นโดยกินกับน้ำอุ่น กินแล้วจะรู้สึกหัวใจดีขึ้น อัยย์บอกว่า บางครั้งลูกหลานก็จะบีบนวดตามแขนตามขาเพื่อให้เลือดลมไหลเวียนสะดวกขึ้น ในปัจจุบันถึงแม้จะมีการรักษาแบบเดิมแต่ก็ใช้เป็นเพียงการรักษาพยาบาลเบื้องต้น เพราะลูกหลานหรือญาติพี่น้องจะพาไปตรวจกับหมอที่สถานีนามัยหรือโรงพยาบาลอีกที่หนึ่ง มีอยู่ระยะหนึ่งที่เจ้าหน้าที่สถานีนามัยได้ออกมาตรวจสุขภาพให้กับผู้สูงอายุประมาณ 4 เดือนต่อครั้ง โดยการชั่งน้ำหนัก วัดความดันโลหิต ตรวจสุขภาพทั่วไป และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของผู้สูงอายุ บางครั้งก็ตรวจระดับน้ำตาลในปัสสาวะ และหลังจากการใช้เครื่องมือทางการแพทย์ตรวจแล้วผู้สูงอายุส่วนใหญ่ก็จะได้รับทราบว่าคุณภาพของตนเองมีอาการของคนที่จะเป็นโรคหัวใจ และโรคความดันโลหิตสูง หลังจากนั้นก็จะได้รับยามากินที่บ้านพร้อมกับได้รับคำแนะนำว่าให้พักผ่อนมาก ๆ คนที่ถูกตรวจพบที่มีความดันโลหิตสูง หมอจะบอกให้ไปตรวจวัดความดันโลหิตและรับยาจากสถานีนามัยหรือโรงพยาบาลอำเภอมากินเป็นประจำห้ามหยุดยาเอง บางคนก็ไปรักษาประจำที่โรงพยาบาลในจังหวัด ในจำนวนนี้คนที่อายุ 50 ปีขึ้นไปซึ่งมักจะมีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่ใช้รักษาอาการของความดันโลหิตสูงได้ก็จะนำสมุนไพรนั้นมาต้มกินด้วย พอหนานถึงกับหยุดกินยาแผนปัจจุบันแล้วกินยาสมุนไพรซึ่งได้มาจากตำรับยาเมืองที่พ่อแกเคยใช้รักษาคนสมัยก่อนที่มีอาการเหมือนกับที่แกเป็นอยู่ และเชื่อว่าถ้าเป็นไม่มากกินยาสมุนไพรอย่างเดียวก็หายได้ ป้าแก้วที่เป็นโรคเบาหวานก็หันกลับมากินยาสมุนไพรด้วยการเก็บสมุนไพรที่มีอยู่และบางอย่างก็ปลูกเพื่อใช้ในการรักษาโดยเฉพาะมาต้มกินเอง แต่บางคนที่ยังกลัวอยู่ก็จะไม่กล้าหยุดยาเองโดยเฉพาะคนที่ต้องรักษาด้วยการฉีดอินซูลิน และบางคนก็จะกินทั้งยาโรงพยาบาลและสมุนไพร

ในเรื่องการนวดนั้น คนสมัยก่อนมักจะใช้ยาสมุนไพรมาต้มกิน หรือใช้วิธีบีบนวดเพื่อคลายอาการปวดเมื่อยจากการใช้กล้ามเนื้อในการทำงาน ลูกหลานก็จะช่วยนวดให้ผู้สูงอายุเพื่อให้เลือดลมเดินสะดวกและผ่อนคลายเวลาเป็นลม หมอเมืองก็จะใช้รักษาร่วมกับวิธีอื่น เช่นกรณีที่ผู้ช่วยมีอาการแขนขาอ่อนแรง ขา แขนขาขยับได้ลำบากหรือปวดข้อ ปัจจุบันการนวดเพื่อการรักษายังมีชาวบ้านใช้กันอยู่ เมื่อปี พ.ศ. 2539 ตอนนั้นอัยย์ขาวอายุ 81 ปีหกล้มในห้องน้ำแล้วลุกไม่ขึ้น ลูกพาไปหาหมอที่คลินิกในอำเภอ หมอบอกว่ากระดูกร้าวจึงไปรักษาที่โรงพยาบาลในจังหวัด แต่แกไม่ยอมไปอยู่ที่บ้านลูกหลานก็ช่วยกันบีบนวดก็ยังเดินไม่ได้ อีกสองวันมีอาการปวดมากขึ้นจึงไปรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัด รักษาโดยใช้ถุงทรายถ่วงไว้ที่ขาแล้วยกขาขึ้นลงเป็นการบริหาร นอนรักษาตัวอยู่ที่นั่น 7 วัน หมอจะผ่าตัดแต่ไม่ยอม จึงกลับบ้านแล้วให้หมอเมืองที่มีความชำนาญเกี่ยวกับการนวดจากหมู่บ้านใกล้เคียงมานวดให้ในตอนเช้าและบ่าย จ่ายค่านวดวันละ 200 บาท นวดอยู่ 6 วันจึงหยุดนวด หลังจากนั้นไม่กี่วันก็เดินได้เองแต่จะเดินชालาก จึงต้อง

ใช้อุปกรณ์ช่วยเดินที่เรียกว่า 4 ขา ลุงตันเคยมีอาการปวดข้อเข่าและให้หมอมือซึ่งเป็นหมอนวดที่
อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงนวดให้ หมอมือบอกว่าอาการปวดนี้เกิดจากกระดูกทับเส้นต่อนวดและ
ค่อย ๆ ดึงเส้นนั้นออกมาแต่ต้องใช้เวลาเพราะลุงตันไม่ได้ไปหาแพทย์ที่มีอาการ หมอมือ
รักษาลุงตันไม่ทันหายก็ตายไปเสียก่อน ลุงตันบอกว่าไปให้หมอนวดคนอื่นนวดให้ก็ไม่ดีขึ้นไม่
เหมือนหมอมือ ปัจจุบันลุงตันไปรับบริการจิตยาเข้าข้อเข่าที่สถานีนอนามัย แกบอกว่หลังจิตยา
อาการปวดก็ดีขึ้นแต่พอหมดฤทธิ์ยา ก็ปวดอีกต้องไปจิตยาเกือบทุกสัปดาห์เดี๋ยวนี้อ่าไม่มีใครพาไป
ก็ไม่ได้ไป

กระทรวงสาธารณสุขโดยการแพทย์แผนไทย ได้สนับสนุนและให้ความรู้เรื่องการนวด
แผนไทยแก่ชาวบ้านที่สนใจ และเพื่อที่จะให้ผู้เข้ารับการอบรมนำความรู้นั้นมาใช้ร่วมกับการ
รักษาแผนปัจจุบันที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขให้บริการอยู่ในสถานีนอนามัยรวมถึงการรักษาภายใน
หมู่บ้านด้วย ซึ่งวิธีการนวดจะไม่ค่อยเหมือนกับการนวดที่หมอเมืองหรือชาวบ้านใช้กันอยู่ เพราะ
การนวดแผนไทยเป็นการนวดแบบราชสำนัก แต่การนวดของหมอเมืองที่ใช้กันอยู่ก่อนแล้วจะเป็น
การนวดแบบพื้นบ้าน ในหมู่บ้านมี อสม.ไปอบรมการนวดแผนไทยหนึ่งคน เมื่ออบรมมาแล้วก็ไม่
ค่อยได้นำมาใช้ในหมู่บ้าน แต่นำเอาไปใช้ภายนอกหมู่บ้านมากกว่าโดยการไปเป็นวิทยากร
ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ อสม.ที่เรียนวิชานี้จึง
ต้องออกไปให้บริการนอกหมู่บ้านมากกว่าชาวบ้านด้วยตนเอง แล้วจึงทำเพื่อเป็นอาชีพหนึ่งด้วย
เพราะมีรายได้ดี

อ้ายสิทธิ์ซึ่งเป็น อสม. บอกว่าการรักษาบาดแผลแต่เดิมนั้นจะใช้วิธีเป่าหรือพอกด้วย
สมุนไพรที่มีสรรพคุณในการสมานบาดแผลซึ่งมักจะมีรสฝาด ปัจจุบันชาวบ้านก็ยังใช้วิธีนี้กันอยู่
แต่ว่าก่อนที่จะมาใช้วิธีนี้มักจะไปรักษาที่สถานีนอนามัย คลินิก หรือโรงพยาบาล ซึ่งหมอหรือ
พยาบาลจะล้างแผล จ่ายยากินหรือจิตยาแก้อักเสบให้ แต่ถ้าแผลนั้นนานหายชาวบ้านก็มักจะไป
ให้หมอเมืองรักษา พี่น้อยเอาเท้าไปขีดในล้อรถจักรยานทำให้เท้าเป็นแผล จึงไปรักษาที่สถานี
นอนามัย พยาบาลล้างแผลให้ รู้สึกเจ็บมากจึงมาหาหมอเมือง พ่อหมอรักษาโดยเอาใบฝรั่งมาตำ
แล้วพอกไว้ที่แผล เป่า และให้กินน้ำมนต์ร่วมด้วย พ่อหมอบอกว่าเด็กที่ไม่เคยมารักษาด้วยครั้ง
แรกจะกลัวเพราะไม่รู้ว่าจะถูกรักษาอย่างไร พ่อเคยแล้วจะเดินเข้ามาหาเองทุกคนเพราะมันไม่
เจ็บ อ้ายโทมีโรคประจำตัวคือ โรคเบาหวาน ต้องกินยาที่โรงพยาบาลเป็นประจำ วันหนึ่งขณะที่
ตัดกิ่งลำไยอยู่มีดก็พลาดไปบาดนิ้วเป็นแผล จึงไปทำแผลที่โรงพยาบาลอำเภอ แผลบวมมาก
นอนรักษาอยู่ที่โรงพยาบาลหลายวันเพราะความดันโลหิตและระดับน้ำตาลในเลือดสูง จึงต้องกิน
ยารักษากระดับน้ำตาลในเลือดและความดันโลหิตจนอยู่ในระดับปกติ หมอจึงให้กลับบ้านพร้อม

กับให้ยากินแก้อักเสบและให้ไปล้างแผลที่สถานีอนามัยทุกวัน แผลก็ยังปวดและบวมอยู่จึงให้หมอเมืองรักษาร่วมด้วย ทุกวันหลังจากล้างแผลที่สถานีอนามัยแล้วก็จะแวะมาให้พ่อหมอเป่าและเอาน้ำมนต์ไปกินที่บ้าน พ่อหมอจะเป่าลงไปบนแผลโดยที่ไม่ได้แกะผ้าพันแผลออกส่วนน้ำนั้นผู้ป่วยจะใส่ขวดนำมาจากบ้าน 1 ขวด(ลิตร) แล้วพ่อหมอก็จะท่องคาถาใส่ลงไปขวดนั้น อ้ายโทบอกว่าการปวดและการบวมก็ลดลงเร็วกว่าตอนรักษาที่โรงพยาบาลขณะเดียวกันก็กินยาที่ได้มาจากโรงพยาบาลและสถานีอนามัยด้วย อ้ายทองเป็นคนมีฐานะดีเคยเป็นงูสวัดมาแล้ว 3 ครั้ง ที่ผ่านมารักษาโดยการให้หมอเมืองเป่าให้ ครั้งที่แล้วพ่อหมอก็รักษาให้จนหายขณะที่พ่อหมอเป่าให้จะรู้สึกเย็น แผลแห้งและหลับสบาย ไปให้เป่าทุกวัน ถ้าแผลแห้งเริ่มตกสะเก็ดจึงจะหยุด ปีนี้ก็มีอาการอีกพอเริ่มมีอาการจึงรู้ว่า เป็นงูสวัดแน่ วันที่สองจึงไปตรวจที่คลินิกเพราะเคยมีคนที่เคยไปรักษาที่คลินิกมาแล้วให้ฟังว่าฉีดยาเข็มเดียวก็หาย และเนื่องจากมีอาการร้อนและปวดมากจนนอนไม่หลับด้วย แพทย์ที่คลินิกฉีดยาให้หนึ่งเข็มพร้อมกับให้ยามากินและบอกว่าให้ผื่นมันออกมาให้หมด ยังไม่ต้องไปให้หมอเมืองเป่าแต่ถ้าจะให้เป่าก็ต้องให้ผื่นออกหมดก่อน และถ้าผื่นออกหมดแล้วก็จะหาย พร้อมกับนัดให้ไปตรวจอีกครั้งเมื่อกินยาหมด พอวันที่สามผื่นออกมากขึ้น แตกเป็นแผลมีเลือดและน้ำเหลืองไหลติดเสื้อผ้า ปวดแสบปวดร้อนและนอนไม่ได้ เมียแกจึงบอกให้ไปให้พ่อหมอรักษาให้ดีกว่าจึงไปให้พ่อหมอเป่า และพ่อหมอบอกให้เอาเปลือกมังคุดฝนกับน้ำปูนใสพอกแผลไว้ด้วยจะทำให้แผลแห้งเร็ว แล้วก็เอาเครื่องจืดกับรากยอมาต้มกินช่วยแก้พิษที่อยู่ในร่างกาย อาการปวดแสบปวดร้อนจึงหายไป นอนหลับได้ และแผลก็หายเร็วขึ้น ขณะเดียวกันอ้ายทองก็ยังกินยาที่ได้มาจากคลินิกด้วยแต่พอยาหมดก็ไม่ได้ไปตรวจตามนัดอีก

ในสมัยก่อนคนที่ถูกงู แมลง สัตว์ กัดต่อย หรือมีบาดแผล จะใช้วิธีการเช็ด แหก เป่า บางครั้งก็ใช้ร่วมกับสมุนไพรด้วย ปัจจุบันนี้มักจะไปรักษาที่สถานีอนามัย โรงพยาบาล หรือซื้อยาตามร้านมาทาหรือใส่แผลเอง แต่ก็มีบางคนใช้ทั้ง 2 วิธีคือ รักษาแผนปัจจุบันแล้วก็มารักษาแบบดั้งเดิมด้วย วิธีเช็ดส่วนใหญ่ใช้ใบไม้มาเช็ดบริเวณที่มีอาการ โดยเช็ดออกจากร่างกายลงไปทีปลายมือหรือปลายเท้า ขณะเช็ดก็ท่องคาถาไปด้วย พ่อหมอบอกว่าถ้าหาอะไรไม่ได้ก็จะรักษาด้วยวิธีใช้มืออุดแทนใบไม้หรือการเป่าซึ่งทำโดยท่องคาถาแล้วเป่าลมออกจากปากลงไปบริเวณที่เกิดอาการ การแหกก็เช่นกัน สิ่งที่น่ามาใช้แทนนั้นหมอเมืองบางคนใช้มีด บางคนใช้ใบไม้ บางคนใช้กระดูกสัตว์ ส่วนการเช็ดที่ใช้กับอาการที่รู้สึกไม่สบายภายในร่างกายส่วนใหญ่จะใช้ไข่แทนใบไม้ ปัจจุบันก็ยังมีการใช้วิธีนี้อยู่ เมื่อปลายปี พ.ศ. 2538 มีข้าราชการคนหนึ่งป่วยเป็นอัมพฤกษ์แล้วไปรักษาที่โรงพยาบาลด้วยยากินและการทำกายภาพบำบัด ซึ่งต้องไปทำที่

โรงพยาบาล เดินทางไม่ค่อยสะดวกจึงทำบ้างไม่ทำบ้างและรู้สึกว่าการไม่ดีขึ้นจึงจะไปตามวิธีรักษาจากร่างทรง เพื่อนบ้านที่ไปเยี่ยมจึงแนะนำให้ไปหาพ่อบุญซึ่งสามารถใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านได้หลายวิธี จึงไปหาพ่อบุญแทน พ่อบุญรักษาด้วยการเช็ด โดยการนำไข่ที่ต้มสุกแล้วมาปอกเปลือกเอาไข่แดงออก แล้วเอาเงินแถบใส่ลงไปข้างในแทน แล้วเอามาเช็ดบริเวณที่มีอาการ โดยเช็ดออกจากร่างกายลงไปทีปลายมือหรือปลายเท้า ขณะเช็ดก็ท่องคาถาไปด้วย ถ้าเงินแถบเปลี่ยนเป็นสีดำแสดงว่าพิษได้ออกมาร่างกายแล้ว ก็ต้องเช็ดจนกว่าเงินแถบจะหายดำ ถ้าดำน้อยลงหรือไม่ดำเลยแสดงว่าพิษออกหมดแล้วซึ่งไม่ได้ทำภายในวันเดียวแล้วจะหายดำแต่จะทำต่อเนื่องกันหลายวัน นอกจากนี้ก็ใช้การนวดร่วมด้วย ซึ่งหมอเมืองมักจะใช้ร่วมกับการรักษาอาการที่เกิดกับกล้ามเนื้อหรือแขนขาอ่อนแรง ป้านี้วอายุ 59 ปีรูปร่างผอมสูงจากที่เคยเป็นคนอ้วน เมื่อ 2 ปีที่ผ่านมาป่วยด้วยอาการแขนขาอ่อนแรง อยู่ดี ๆ ก็ลุกไม่ได้ลุกแล้วก็ล้มลงหลายครั้งญาติจึงพาส่งโรงพยาบาล ญาติป้านี้บอกว่าเคยเห็นคนที่มีอาการแบบนี้แล้วไปโรงพยาบาลซ้ำเลยกลายเป็นอัมพาตเดินไม่ได้ ครั้งนั้นจึงพาป้านี้ไปโรงพยาบาลอำเภอ แพทย์ตรวจแล้วบอกว่าต้องไปรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัดเพราะมีเครื่องมือดีกว่าจึงได้ไปนอนพักรักษาอยู่ในโรงพยาบาลจังหวัด แพทย์บอกว่าเป็นอัมพฤกษ์ รักษาได้ด้วยการกินยาทำให้ญาติหมั่นขยับแขนขาแต่จะไม่เหมือนเดิม ป้านี้จึงขอกลับบ้านเพราะญาติที่ไปคอยดูแลที่โรงพยาบาลต้องเสียเวลาเดินทาง เสียค่ารถค่ากินและเสียเวลาทำงานด้วยเพราะตอนนั้นลูกนึ่งเองก็ไม่ได้ต้องมีคนช่วยตลอดเวลา พอกลับถึงบ้านญาติก็ขอให้พ่อบุญไปช่วยดูอาการ พ่อบุญบอกว่าต้องหัดช่วยตัวเองแล้วจะหายเหมือนเดิม แก่รักษาโดยการนวด เช็ด และต้มยาให้กินจนลูกนึ่งเองได้ เดินได้ช่วยเหลือตัวเองได้ แต่ป้านี้ไม่หมั่นขยับแขนขาคิดว่ากินยาของโรงพยาบาลแล้วก็น่าจะดีขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันจึงทำได้แค่เพียงเดินได้แต่ไม่คล่อง แขนขวยากเองไม่ค่อยได้ กินยาหม้อเป็นบางครั้งและยังคงไปรับยารักษาโรคความดันโลหิตสูงจากโรงพยาบาลทุก 3 เดือน

ในกรณีที่คนไข้กระดูกหักหมอเมืองจะใช้วิธีชวากซุข คือการนำไม้ไผ่มาเหลาเป็นซี่แล้วใช้เชือกมัดร้อยติดกันมีลักษณะต่าง ๆ เหมือนกรงนก หลังจากนั้นนำมาพันรอบบริเวณกระดูกหักใช้เชือกมัดยึดไว้ลักษณะเดียวกับการใส่เฝือกของแพทย์แผนปัจจุบัน แต่จะโปร่งกว่า ผู้ป่วยก็จะไม่ร้อนและคัน บางครั้งก็ใส่น้ำมันด้วย ขณะที่ทำหมอจะท่องคาถากำกับไปพร้อมกัน ทั้งหมดและผู้ป่วยเชื่อว่าอาการที่กระดูกต่อกันได้เป็นเพราะคาถาที่เป่าลงไปบริเวณที่มีอาการ หมอคนใดที่คาถาเสื่อมแล้วจะรักษาไม่ได้ผล พ่อบุญบอกว่าเดี๋ยวนี้คนที่มารักษาด้วยวิธีนี้มักจะผ่านการรักษาที่โรงพยาบาลมาก่อน ซึ่งอาการดังกล่าวมักเกิดจากอุบัติเหตุบนท้องถนนหรือจากการใช้เครื่องจักรในการทำงาน สุปจน์อายุ 23 ปีมีอาชีพรับจ้างในเมืองเชียงใหม่ถูกรถยนต์ชน ทำให้

แขนหัก กระดูกร้าว ได้ไปรักษาที่โรงพยาบาล หมอบอกว่าจะต้องตัดแขนข้างนั้นทิ้งเพราะมีเนื้อตายและไม่สามารถรักษาแขนไว้ได้ ถ้าปล่อยทิ้งไว้เนื้อตายจะลุกลามขึ้นเรื่อย ๆ แต่เขาไม่ยอมจึงขอลดที่บ้านและมาขอให้พ่อหมอรักษาให้โดยการทำขวากซุย เป่า แหก และใช้สมุนไพรร่วมด้วย นอกจากนี้ยังทำน้ำมันดีให้กิน อาการก็ดีขึ้นและสามารถใช้แขนข้างนั้นได้ตามปกติแต่แขนนั้นจะไม่ตรงเหมือนเดิมนักแต่ผู้ป่วยก็พอใจที่ไม่ต้องถูกตัดแขนทิ้งไป การที่ใช้หลาย ๆ วิธีด้วยกันแบบนี้พ่อหมอบอกว่าการเป่าและการแหกนั้นเป็นการดับพิษซึ่งต้องทำหลาย ๆ ครั้งพิษจึงจะหมดไป การรักษาแบบนี้ตอนที่ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงวัวควายอยู่ก็ใช้กับวัวควายนั่นด้วย พ่อหมอเล่าว่าเคยมีวัวขาหักแล้วเจ้าของจะฆ่าเพื่อเอาเนื้อไปขาย แกเห็นเข้าก็เลยขอลองรักษาเพราะรู้สึกสงสาร แกใช้วิธีขวากซุย เอาไม้มัดและใช้ยาครอบด้วยคือการนำยานั้นมาพอกบริเวณที่มีอาการแล้วเป่าด้วยคาถา ไม่นานวัวนั้นก็สามารถเดินได้เหมือนเดิม

สำหรับโรคเรื้อรังประเภทกามโรคคือ มดตะกิด หรือกะหร่างนั้นจะมียาที่ใช้เฉพาะโรคนี้และรักษาตามอาการถ้ามีโรคอย่างอื่นแทรกซ้อน ส่วนมากเป็นยาสมุนไพรจำพวกยาบำรุงหัวใจ ยาชนะเลือดชนะลม ยาลมร้อนแปดจำพวก เพราะผู้ป่วยมักจะมีอาการเกี่ยวกับลมตามความเชื่อของคนสมัยก่อน และคนที่เป็นโรคนี้อาจจะไม่ค่อย“กำกัณ”คือ งดอาหารแสลงที่จะทำให้อาการกำเริบ ซึ่งได้แก่อาหารทะเล เนื้อวัว เนื้อควาย ซึ่งปัจจุบันโรคเหล่านี้มักจะไม่ค่อยพบและไม่ค่อยมารักษาแบบพื้นบ้าน แต่จะไปรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันแทนและมักจะไปที่คลินิกหรือโรงพยาบาลที่อยู่ไกลบ้านเพราะคนที่เป็นมักจะอายุ ปัจจุบันโรคเหล่านี้ได้ถูกเรียกชื่อตามที่มีการแพทย์แผนปัจจุบันเรียกคือ กามโรคชนิดต่าง ๆ และไม่ค่อยเห็นใครป่วยด้วยโรคเหล่านี้แล้ว อาจจะเป็นหมู่บ้านนี้เปิดสู่สังคมภายนอกมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่เลยไม่ค่อยว่าใครออกไปทำอะไรที่ไหน อย่างไร แต่ก็มีชาวบ้านที่ป่วยด้วยอาการที่มีลักษณะคล้ายกับอาการของโรคมดตะกิดหรือกะหร่างซึ่งเรียกว่าโรคเอดส์กันมาก ผู้ป่วยที่รู้ว่าตัวเองป่วยเป็นโรคเอดส์ก็เพราะไปตรวจกับหมอที่โรงพยาบาล เริ่มแรกจึงรักษาที่โรงพยาบาลด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันแต่การรักษาแผนปัจจุบันต้องเสียค่าใช้จ่ายมากและไม่ได้ผล ชาวบ้านที่เป็นโรคนี้นี้จึงมารับบริการการรักษาแบบพื้นบ้าน พ่อหมอบอกว่าพอรักษาอาการดีแล้วมักจะไปกินอาหารแสลงทำให้โรคกำเริบ บางคนก็ไม่กล้ามาให้รักษาเพราะไม่ยอมรับว่าตัวเองเป็น และไม่เชื่อว่าจะหาย การรักษาที่ใช้จะขึ้นอยู่กับอาการที่เป็น มีทั้งการใช้ยาสมุนไพร เป่า ให้กินน้ำมันดี น้องชายป่าแก้วไปทำงานในเมืองเชียงใหม่ หลังจากติดเชื้อเอชไอวีแล้วก็ไปรักษาตามคลินิกในเมืองไม่ยอมบอกคนอื่น จนอาการมากขึ้นจึงมาอยู่ที่บ้าน มีอาการเหนื่อยง่าย มีแผลในปากทำให้กินอาหารไม่ค่อยได้ ลูกชายป่าแก้วไปทำงานกับกลุ่มผู้ป่วยเอดส์ เคยเห็นผู้ป่วยเอากล้วยดิบมาอมแล้วอาการแผลใน

ปากหายไปได้ จึงให้น้ำชาขอมบ้าง ผลก็คือเลือดออกมากขึ้นเพราะเป็นแผลที่อยู่ในระยะของโรคต่างกัน ป้าแก้อบว่ากลัวยติบมันจะรัดแผล และคงจะให้มามากไปเลยทำให้เลือดออกจึงหยุดใช้ ผู้ป่วยในกลุ่มนี้จะหาวิธีการรักษาตัวเองทุกวิธีเพื่อให้อาการเจ็บป่วยของตัวเองดีขึ้น จึงมีการผสมผสานวิธีการรักษาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งที่รักษาด้วยตัวเองและจากหมอทั้งหมอมือเมืองและหมอแผนปัจจุบัน เช่นเดียวกันกับโรคมะเร็งซึ่งเดิมชาวบ้านไม่รู้จักและไม่มีผู้ช่วยด้วยโรคนี้ แม้ปัจจุบันก็มีน้อยบางคนก็เสียชีวิตไปแล้ว การที่จะบอกว่าคนไหนเป็นมะเร็งนั้นต้องใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์แผนปัจจุบันช่วยตรวจ ถ้าโดยตัวชาวบ้านเองแล้วจะไม่ค่อยรู้ว่าอาการที่ตนเองเป็นอยู่นั้นเป็นอาการของโรคมะเร็งแน่หรือไม่ ต้องให้แพทย์แผนปัจจุบันเป็นผู้ยืนยัน

ปัจจุบันวิธีการรักษาที่เลิกใช้แล้วคือการให้ผู้ป่วยนอนบนใบตอง พ่อหมอบอกว่าอาการที่เคยรักษารักษาด้วยวิธีนี้ไม่มีแล้วหรือถ้ามีอาการคล้าย ๆ กันชาวบ้านก็จะไปรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน การรักษาอาการงูกัดโดยวิธีใช้คาถาปากก็ไม่ค่อยใช้แล้ว ลุงจันเป็นหมอเป่ารักษาคนถูกงูกัดและเป็นที่ยอมรับนับถือจากชาวบ้านบอกว่า ปัจจุบันไม่มีใครไปให้แกรักษาแล้ว เนื่องจากป่าซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของงูอยู่ห่างไกลออกไปจากบ้านคน และปัจจุบันนี้คนที่ถูกงูกัดซึ่งมีไม่มากก็จะใช้วิธีการรักษาของการแพทย์แผนปัจจุบันเพราะมีการฉีดยาป้องกันด้วยทำให้คนที่ถูกงูกัดมั่นใจได้มากกว่าและการเดินทางไปรับบริการก็สะดวกขึ้น การเจาะเลือดที่ปลายนิ้วซึ่งใช้รักษาอาการปวดหัวก็ไม่เป็นที่นิยมใช้สำหรับหมอมือเมืองและผู้ป่วย พ่อหมอบอกว่าวิธีนี้ไม่เคยใช้มาก่อนแต่มารู้จักจากผู้ป่วยที่มาให้รักษาบอกว่าเคยรักษากับหมอมือเมืองคนอื่นแล้วหายจากอาการที่เป็นอยู่ พ่อหมอก็เลยนำวิธีนี้ไปใช้กับผู้ป่วยคนอื่นที่มีอาการแบบเดียวกันแล้วได้ผลจึงใช้มาเรื่อย ๆ การเจาะเลือดที่ปลายนิ้วนี้ใช้เข็มเย็บผ้าที่สะอาดมาพันด้วยด้ายเย็บผ้า ต้องการจะให้ปลายเข็มเข้าไปในเนื้อเท่าไรก็เว้นไว้เท่านั้นแล้วจึงเอาด้ายพันรอบเข็มตั้งแต่ส่วนนั้นไป เพื่อป้องกันไม่ให้เจาะลึกมากเกินไปพอเจาะแล้วก็บีบเลือดออก พ่อหมอบอกว่าเป็นการบีบพิษที่อยู่ในเลือดทิ้งไปทำให้อาการปวดหัวหาย อีกวิธีหนึ่งคือการสับโดยการใช้มีดที่ทำจากไม้หรือกระดูกสัตว์มาสับบริเวณที่มีอาการ ส่วนใหญ่ใช้กับอาการที่เป็นก้อนได้ผิวหนัง หมอจะใช้มีดดังกล่าวสับลงไปบริเวณนั้น การที่หมอมือเมืองไม่ค่อยใช้วิธีการเหล่านี้เป็นเพราะคำเตือนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ที่มาบอกว่ามันอาจจะทำให้มีอาการอักเสบและติดเชื้อขึ้นได้ และโรคเอดส์ที่สามารถติดต่อกันได้ทางเลือดก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้หมอมือเมืองเลิกใช้การรักษาโดยวิธีเจาะเลือดที่ปลายนิ้ว

ในการรักษาพื้นบ้านนั้นผู้รักษากับผู้รับการรักษาจะมีการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน จะมีการถามอาการผู้ป่วยเป็นระยะว่ารู้สึกอย่างไรบ้าง เป็นการถามเพื่อตรึงตรองและหาหนทางรักษาและสามารถแนะนำให้ผู้ป่วยปฏิบัติตัวที่จะส่งผลต่อการรักษาให้หายด้วย หมอมือเมืองซึ่งเป็นคนใน

หมู่บ้านเดียวกับผู้ป่วยมีความเป็นชาวบ้านเหมือนกัน จะรู้และเข้าใจลักษณะการทำงานและวิธีการดำเนินชีวิตของผู้ป่วยว่าเป็นอย่างไร จึงสามารถเชื่อมโยงหาสาเหตุของการเจ็บป่วยและวิธีการรักษาได้เหมาะสมกับสภาพของวิถีชีวิตของผู้ป่วย ขณะที่แพทย์แผนปัจจุบันที่อยู่ตามคลินิกหรือโรงพยาบาลนั้นมักจะถามเฉพาะอาการเจ็บป่วยที่ทำให้ผู้ป่วยต้องมาหาและจะรักษาเฉพาะอาการนั้น ๆ และมักจะยึดวิธีการรักษาตามตำราเรียนเพราะระบบการเรียนของแพทย์แผนปัจจุบันเป็นแบบนั้น

ลุงผันเล่าถึงอ้ายกวนซึ่งเป็นคนหมู่บ้านอื่นมารับจ้างสร้างบ้านให้ลุงผันแบบไปเข้าเย็นกลับ พอสร้างไปได้ประมาณครึ่งหลังก็มีอาการผิดปกติ ไม่พูดไม่คุย หงุดหงิด ซี้ไม่โง่งาย ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีเรื่องขัดใจกับใคร ถ้ามเมียก็บอกว่าไม่ได้ทะเลาะกัน ลุงผันก็เลยไปขอให้ช่างทรงนั่งทางในดูว่าเป็นเพราะอะไร ช่างทรงบอกว่าผีไม่มีญาติที่อยู่ระหว่างทางกลับบ้านตามมาขอกินด้วย เพราะมันอดอยากต้องทำพิธีเลี้ยงผีจึงจะหาย พอกลับถึงบ้านลุงผันก็เตรียมอุปกรณ์ต้มไก่ ไก่ เครื่องปรุง เหล้า ด้ายสายสิญจน์ รูป เทียน ข้าวปั้น กล้วย ข้าวตอกดอกไม้ กระทงใบตอง สีเหลือง นำไปบริเวณที่ช่างทรงบอกมา พิธีนี้ห้ามเลี้ยงวันพุธ คนที่จะไปทำพิธีก็ต้องไม่ใช่คนที่เกิดวันพุธ คนที่มีอาการก็ห้ามไปและคนที่มีความกลัวก็ไปไม่ได้เพราะถ้าคนที่มีความกลัวไปด้วยผีจะกลัวแล้วไม่ยอมออกมาจับของเซ่นไหว้ เมื่อไปถึงก็ต้มไก่ เสร็จแล้วนำไปใส่จานไว้ ส่วนข้าวปั้น กล้วย ข้าวตอกดอกไม้ และด้านสายสิญจน์นั้นเอาใส่กระทงใบตอง และนำเหล้ามาวางรวมกันแล้วจุดธูปบอกกล่าวกับผีว่า "คนก็มีสัจจะ ผีก็มีสัจจะ เอาของกินมาให้แล้วให้มากินได้ บอกให้เพื่อนผีที่อยู่ด้วยกันมากินด้วย และขอให้คนที่ไม่สบายอยู่นั้นหายภายในวันนี้" พอรูปไปหมั้หมดดอกก็แสดงว่าเสร็จแล้ว คนที่ไปด้วยกันก็จะกินอาหารและเหล้าที่นั่นเสีย ห้ามนำกลับบ้านแต่สิ่งที่จะต้องนำกลับไปให้คนที่ไม่สบายคือ ข้าวปั้นและด้ายสายสิญจน์ ด้ายสายสิญจน์นั้นเอาไปมัดมือผู้ที่ไม่สบายถือว่าแลกเอาขวัญมาให้แล้ว ส่วนข้าวปั้นก็ให้ผู้ที่ไม่สบายนั้นเอาไปไว้ในครัวบริเวณหม้อข้าว ซึ่งถือว่าเป็นผีหม้อหนึ่งหรือผีปู่ด้ายดำ หลังจากนั้นอาการไม่สบายก็หายเป็นปกติ นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้การเข้าทรงหรือการถามร่างทรงในกรณีที่เจ็บป่วยแล้วรักษาหลายวิธีก็ยังไม่หาย ญาติผู้ป่วยจะไปถามร่างทรงว่าเป็นเพราะอะไร ทำอย่างไร จึงจะหายจากอาการเจ็บป่วยหรืออาการผิดปกติที่เป็นอยู่ ส่วนใหญ่ร่างทรงจะทายทักและสรุปว่าถูกสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติกระทำซึ่งได้แก่ ภูตผีที่เร่ร่อน ไร่ญาติ หรือวิญญาณของบรรพบุรุษ ซึ่งบางครั้งอาจจะเป็นเพราะผู้ป่วยได้กระทำการล่วงเกินดวงวิญญาณเหล่านั้นโดยไม่ได้ตั้งใจจึงต้องทำการขอขมาโดยการนำสิ่งของไปเซ่นไหว้เรียกว่า "เลี้ยงผี" เหมือนกรณีของอ้ายกวน

การรักษาแต่ละวิธีที่ชาวบ้านนำมาใช้ จะแฝงด้วยการใช้อำนาจมาต่อสู้กันเพราะเชื่อว่าสิ่งทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยนั้น เกิดจากอำนาจที่เหนือกว่าของธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ อำนาจในธรรมชาติจะมีผลต่อคนก็ต่อเมื่อคนไม่สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้ เช่น สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้คนเป็นไข้ ส่วนอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ผี" นั้น จะมีผลต่อคนได้ก็ต่อเมื่อสภาพจิตใจหรือขวัญของคนนั้นอ่อนแอกว่า และผีก็มีทั้งผีดีและผีร้าย ดังนั้นการรักษาจึงมีทั้งการแสดงความมีอำนาจเหนือกว่าผีร้าย และอ่อนน้อมต่อผีดี ป้าแก้วไม่เคยเรียนหนังสือ ใช้วิธีท่องจำคาถาแก้พิษงูมาจากลุงของแกตั้งแต่เป็นสาวรุ่น ปัจจุบันอายุ 60 ปีแล้ว ไม่กล้าใช้คาถานี้รักษาให้กับใครเพราะกลัวว่าจะไม่มีใครเชื่อ แต่เมื่อสองปีที่แล้วป้าแก้วเห็นว่าการสนับสนุนเกี่ยวกับการรักษาแบบพื้นบ้านซึ่งชาวบ้านก็ให้ความสนใจใช้กัน จึงลองใช้กับหลานชายซึ่งถูกงูกัด แกจะใช้ใบตาดินมาเช็ดแก้พิษงู ซึ่งคาถาตอนหนึ่งบอกว่า "...กูจะแหวดหัวมึงหื้อโล่ กูจะหยิกไส้หื้อมึงตาย อมซาหาย พี้วะ" เป็นการแสดงอำนาจที่เหนือกว่า ทั้งที่ก่อนหน้านี้เมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันเปิดให้บริการ เวลาที่มีการเจ็บป่วยไม่ทราบสาเหตุ ชาวบ้านจะไปรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันก่อนซึ่งจะได้รับการอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดโรคที่มีเหตุผลในมน้ำวให้ชาวบ้านคล้อยตามและมีเครื่องมือตรวจอาการที่ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถตรวจได้อย่างละเอียดและแม่นยำ ทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่าอาการเจ็บป่วยแต่ละครั้งไม่จำเป็นต้องรักษาด้วยเวทมนต์คาถาและการหายจากอาการเจ็บป่วยที่ผ่านมาบางครั้งก็ไม่ใช่เกิดจากการใช้คาถาในกระบวนการรักษาของหมอเมือง การใช้คาถาจึงลดบทบาทลงไป แต่เมื่อชาวบ้านที่เจ็บป่วยไปรับการรักษาจากการแพทย์แผนปัจจุบันไม่หายแล้วกลับมาขอให้หมอเมืองรักษา หมอเมืองจะยังคงใช้คาถาในกระบวนการรักษาเกือบทุกครั้ง ทำให้ผู้ป่วยต้องยอมรับไปโดยปริยาย

ในอดีตการป้องกันโรคหรืออาการเจ็บป่วย ไม่มีการแยกออกมาเป็นการป้องกันโรคหรือการส่งเสริมสุขภาพโดยตรงอย่างเช่นปัจจุบัน แต่จะแฝงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านในเรื่องอาหาร การกิน การทำงาน การพักผ่อน การร่วมทำกิจกรรมของหมู่บ้าน ปัจจุบันความคิดเกี่ยวกับสุขภาพของคนมีลักษณะเป็นกลไกและแยกส่วนซึ่งจะแยกออกมาเป็นการบำบัดรักษา การฟื้นฟู หลังการบำบัดรักษา การป้องกันโรค การส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งในความเป็นจริงวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่อาจแยกออกมาได้เป็นส่วน ๆ ชัดเจนอย่างนี้ ป้านางมีลูกชายทำงานเป็นข้าราชการอยู่ในเมืองเชียงใหม่ เคยไปตรวจร่างกายทั่วไปที่โรงพยาบาลอำเภอหมอบอกว่าเป็นโรคความดันโลหิตสูง แกรับการรักษาโดยการกินยาที่ได้จากโรงพยาบาลและสมุนไพรที่หาได้จากในสวนของตัวเองด้วย แต่ปัจจุบันลูกชายซื้ออาหารเสริมที่ขายในระบบขายตรงมาให้กิน แล้วรู้สึกดีกว่ายาเดิมที่เคยกิน จึงอยากหยุดกินยาเดิมแต่ไม่แน่ใจว่าจะเป็นการอันตรายต่อตนเองหรือไม่และไม่กล้า

บอกหมอที่โรงพยาบาล ยาที่ได้มาจากโรงพยาบาลจึงกินบ้างไม่กินบ้าง การป้องกันอีกอย่างหนึ่งที่ยังพบเห็นอยู่คือ การรับการพรมน้ำมนต์จากพระเวลามิงงานเทศกาลเพื่อความเป็นสิริมงคลและอยู่เย็นเป็นสุขไม่มีโรคภัยเบียดเบียน ส่วนการรดน้ำมนต์เพื่อการรักษานั้นไม่เป็นที่นิยมแล้ว จะมีอยู่บ้างก็คือ การกินน้ำมนต์เพื่อการรักษา และการสะเดาะเคราะห์หลังจากหายเจ็บป่วยเพราะยังมีผู้ที่สามารถทำพิธีเหล่านี้ได้อยู่และคนยังเชื่อเรื่องของเวรกรรมและเวทมนต์คาถา

ในกระบวนการรักษาที่มีการใช้วิธีการเช็ด แหก เป่า ชาวทวายนั้นนอกจากจะใช้ร่วมกับสมุนไพรแล้ว สิ่งสำคัญก็คือคาถาที่เป่าออกไปพร้อมกับลมที่ออกจากปากของหมอเมือง ชาวบ้านเชื่อว่าวิธีการเหล่านี้จะช่วยขับพิษหรือถอนพิษที่อยู่ในร่างกายออกมาได้แล้วจะทำให้อาการเจ็บป่วยนั้นหายไป ชาวบ้านจะให้ความเชื่อถือต่อคาถาของผู้ใช้ที่เป็นผู้ชายซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว เป็นคนที่มีวิชาความรู้ มีคุณธรรม และมีครูบาอาจารย์เป็นที่ยอมรับเพราะคนที่เรียนคาถาได้ผลต้องผ่านการปฏิบัติตัวที่เคร่งครัด มีความอดทน คนทั่วไปที่ไม่มีกปฏิบัติตัวที่เคร่งครัด หรือไม่มีคุณธรรมคาถาจะเสื่อม ไม่สามารถใช้อย่างได้ผล คาถาจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือที่จะคัดกรองผู้ที่จะมาเป็นหมอเมือง ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรม จริยธรรม จึงจะสามารถเอาชนะสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจทำให้เกิดอาการไม่สบายหรือเจ็บป่วยได้ การใช้เวทมนต์คาถานั้นนอกจากจะใช้รักษาแล้วยังใช้ป้องกันได้ด้วย แต่หมอเมืองไม่ค่อยให้มีการสืบทอดได้ง่ายนัก เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีคุณค่าซึ่งความเชื่อนี้ยังคงอยู่ได้ อาจจะเป็นเพราะคาถาต่าง ๆ เรียนยาก มีขั้นตอน และเปรียบเสมือนเครื่องรางของขลังที่มีพลังอำนาจในการรักษา ในกระบวนการรักษาของการแพทย์พื้นบ้านนั้น ประกอบด้วยพิธีกรรมและคาถาที่ชาวบ้านจะมีความเข้าใจร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านและชาวบ้านกับหมอเมือง จึงมีความคุ้นเคยในความหมายของสัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมการรักษา เพราะมีการเรียนรู้และถ่ายทอดกันภายในชุมชน ซึ่งมีทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติทั้งของตัวหมอเมืองเองและผู้ป่วย หมอเมืองบางคนที่ต้องการความคงกระพันจะปฏิบัติตัวเคร่งครัดกว่าคนที่ไม่ต้องการ เช่น ห้ามกินอาหารหรือดื่มน้ำในงานศพ การถือศีลกินเจ ห้ามเดินลอดใต้ถุนบ้าน ห้ามลอดราวตากผ้า ห้ามเดินลอดต้นไม้บางชนิด ส่วนผู้ที่ไม่ต้องการความคงกระพันจะมีการปฏิบัติที่เคร่งครัดเฉพาะช่วงที่เรียนวิชาเท่านั้น หลังจากนั้นก็ปฏิบัติเพียงการถือศีลห้าหรือศีลแปด สำหรับผู้ป่วยนั้นข้อห้ามที่ยังมีการปฏิบัติกันอยู่คือ การงดกินอาหารแสลงจำพวกเนื้อวัว เนื้อไก่ ของหมักดอง อาหารทะเล ซึ่งล้วนแล้วแต่มีผลต่อการรักษาและการหายเจ็บป่วย เพราะการเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ให้มาสัมพันธ์กัน ต่างกับการรักษาแผนปัจจุบันที่หมอมักจะไม่ห้ามในเรื่องอาหาร โรคส่วนใหญ่จะให้อาหารได้ทุกอย่างเพราะคิดถึงแต่สารอาหารที่ผู้ป่วยจะได้รับ

คนสมัยก่อนจะดำเนินชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติ ชาวบ้านไม่นิยมสวมรองเท้าเนื่องจากพื้นดินที่เหยียบย่ำลงไปนั้นเป็นดินเป็นโคลน ทำให้เท้าสัมผัสดินอยู่เสมอ เวลาทำนาเมื่อถึงจับดินเด็ก ๆ ก็ให้เล่นกับดิน บางครั้งก็กินดินไปด้วย ร่างกายจึงแข็งแรงและมักจะไม่ค่อยเจ็บป่วย หมอหลวงบอกว่า “คนเราทุกวันนี้มันขาดธาตุดิน เลยทำให้อ่อนเปลี้ยกันไปหมด เดี่ยวเป็นโรคนั้นเป็นโรคนี้ ‘ไม่แข็งแรง’” ซึ่งมาจากความเชื่อว่าร่างกายของคนเราประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ถ้าขาดธาตุใดธาตุหนึ่งหรือมีน้อยเกิดความไม่สมดุลจะทำให้มีอาการเจ็บป่วย เช่น ธาตุดินซึ่งช่วยให้ร่างกายแข็งแรง โรคภัยไข้เจ็บจึงเกิดจากธรรมชาติที่อยู่รอบตัวและอยู่ภายในตัวของคน ป้าสมเล่าถึงการเลี้ยงลูกของชาวบ้านในสมัยก่อนว่า พ่อแม่จะปล่อยให้ลูกการตากแดดตากฝน และสังเกตเห็นว่าเด็กที่ทนแดดทนฝนมักจะไม่ค่อยเจ็บป่วย อาการเจ็บป่วยบางอย่างที่เกิดขึ้นชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะมีพิษอยู่ในร่างกายของคนผู้นั้น วิธีการรักษาจึงต้องทำให้พิษนั้นออกไปจากร่างกาย ชาวบ้านยังมีความเชื่อว่าโรคภัยไข้เจ็บเกิดจากกรรมพันธุ์ อุบัติเหตุ และกรรมเก่าหรือเวรกรรม แม้ว่าปัจจุบันมีการพัฒนาความรู้วิชาการ และเทคโนโลยีทางการแพทย์ก้าวหน้าทำให้มีการเรียนรู้ว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยของคนเรานั้นเกิดจากความผิดปกติของสารภายในร่างกายและการที่มีเชื้อโรคเข้าไปกระทำต่อร่างกายทำให้เกิดความไม่สบายเจ็บป่วยขึ้น และความรู้นี้ก็เผยแพร่เข้ามาสู่ชาวบ้านโดยทางสื่อต่าง ๆ ก็ตาม

ในกระบวนการรักษาพยาบาล ที่ชาวบ้านมีหน้าที่ต้องดูแลรับผิดชอบในเรื่องสุขภาพร่างกายของตนเองมาแต่สมัยบรรพบุรุษได้เปลี่ยนไปเมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามามีบทบาทต่อการรักษาพยาบาล ซึ่งมีแนวคิดในการเอาชนะเชื้อโรคที่คิดว่าเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วย วิธีการรักษาจึงเป็นการทำอย่างไรก็ได้ที่จะกำจัดสิ่งนั้นออกไปจากร่างกายมนุษย์ และคิดว่าชาวบ้านไม่มีความรู้เช่นนั้น ไม่สามารถดูแลสุขภาพตนเองได้ จึงมีการตั้งอาสาสมัครที่สามารถดูแลรักษาสุขภาพเบื้องต้นและกระจายข้อมูลข่าวสารด้านการแพทย์ โดยเฉพาะการแพทย์แผนปัจจุบันให้กับชาวบ้าน เป็นช่องทางที่จะเชื่อมโยงให้การแพทย์แผนปัจจุบันเข้าไปมีบทบาทต่อความคิดและการปฏิบัติตัวของชาวบ้านด้านการดูแลสุขภาพและการรักษาพยาบาลความเจ็บป่วย โดยเลือกจากชาวบ้านที่จะเป็นที่พึ่งพิงแก่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้เรียกว่า อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน หรือ อสม. เพื่อเป็นการให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลสุขภาพกันเอง และต้องการให้ชาวบ้านพึ่งตนเองในด้านการดูแลสุขภาพ แต่การแยกชาวบ้านส่วนหนึ่งมาเป็น อสม. นั้นเป็นการแบ่งแยกและยกระดับของชาวบ้านกลุ่มนี้ให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันกับชาวบ้านคนอื่นเพราะในความคิดของชาวบ้าน อสม. ก็คือคนของรัฐเพราะได้รับสวัสดิการด้านการรักษาด้วย ในความเป็นจริงก็คือการแยกชาวบ้านส่วนหนึ่งมารับนโยบายของกระทรวงสาธารณสุขไปปฏิบัติในหมู่บ้าน เพราะ

บุคลากรของกระทรวงสาธารณสุขมีไม่พอที่จะดูแลสุขภาพประชาชน อีกทั้งสถานบริการของการแพทย์แผนปัจจุบันก็มีมากขึ้น จึงเป็นการง่ายต่อการไปรับบริการการรักษาแบบใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชาวบ้าน ที่ต้องแข่งกับเวลาและการแลกเปลี่ยนทุกอย่างด้วยเงิน เพราะการรักษาของการแพทย์แผนปัจจุบันมีความรวดเร็ว สะดวกสบาย แลกได้ด้วยเงิน

ขณะเดียวกันหมอเมืองที่อยู่ในหมู่บ้านจึงต้องหาวิธีทำให้ตัวเองสามารถรักษาได้ เหตุผลหนึ่งเพื่อเป็นการสืบทอดองค์ความรู้ อีกเหตุผลหนึ่งก็เพื่อยังคงใช้เป็นวิชาชีพในการประกอบอาชีพของตนได้ต่อไป ซึ่งมีความได้เปรียบการแพทย์แผนปัจจุบันตรงที่หมอเมืองมีประสบการณ์มากกว่าและมองทุกอย่างเป็นเรื่องรวมจึงมีทุกอย่างที่สามารถตอบสนองของความเชื่อของชาวบ้านได้ เพราะมีมุมมองในมิติสังคม วัฒนธรรม และมิติของจิตวิญญาณเช่นเดียวกัน และเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ที่ต้องการความสะดวกสบาย ใช้ง่ายใช้ได้ทันที จึงมีการผลิตเป็นยาสำเร็จรูป มีทั้งยาเม็ด ยาผง ยาทา ยามัดสำหรับต้ม ยาสำหรับอบ ที่นำสมุนไพรในลักษณะใบไม้ กิ่งไม้ รากไม้ มาห่อรวมกัน ใช้อบหรือประคบก็ได้ ออกจำหน่ายในเชิงพาณิชย์ แม้ว่าหมอเมืองอย่างอุ้ยตาลขณะนี้อายุ 79 ปียังเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในเรื่องการดูเมือ การหาฤกษ์ยาม ดูชะตาคราศี มีความคิดเห็นว่าการทำยาขายเป็นกิจลักษณะจะทำให้ขาดลาภ ทำอะไรไม่ขึ้นเพราะเป็นการหากินบนความทุกข์ของผู้อื่น แต่เพราะว่าสมุนไพรหายากขึ้นตัวยาบางอย่างต้องซื้อ หาเองตามใบป่าไม่ได้แล้วจึงต้องมีการตั้งราคาขายขึ้น หมอเมืองบางคนก็มีการนำเอาเทคนิควิธีการรักษาของการแพทย์แผนปัจจุบัน คือการฉีดยามาใช้ร่วมกับการรักษาแบบพื้นบ้าน เพราะกระแสการยอมรับของชาวบ้านที่เชื่อว่าการฉีดยาสามารถรักษาโรคต่าง ๆ ได้รวดเร็ว ขณะที่การแพทย์แผนปัจจุบันมียา เครื่องมือ และเทคโนโลยีทางการแพทย์เป็นเครื่องรางของขลังในการรักษาโรคที่ผูกขาดการใช้โดยบุคลากรด้านสาธารณสุขแต่มีความทันสมัยและสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชาวบ้านได้ ส่วนการแพทย์พื้นบ้านก็มีเวทมนต์คาถาและพิธีกรรมที่สามารถคลายความวิตกกังวลบางอย่างซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านได้ เมื่อการรักษาทั้งสองอย่างที่แตกต่างกัน แต่สามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ทั้งคู่ ชาวบ้านจึงมีการเลือก ซึ่งที่ผ่านมากการเลือกของชาวบ้านเป็นการเลือกวิธีการปฏิบัติ แต่ในปัจจุบันนี้เป็นทางเลือกที่จะเชื่อ ซึ่งจะส่งผลต่อการปฏิบัติด้วย

การรักษาพื้นบ้านยังคงมีการใช้กันอยู่ในหมู่บ้านที่เคยใช้ได้ผล และยังมีหมอเมืองที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาให้บริการ การร่ายยาเมืองของชาวลำปางที่เข้ามาประจำยังคงขายได้แสดงให้เห็นว่าการรักษาแบบพื้นบ้านยังมีศักยภาพในการรักษาพยาบาลของชาวบ้านแห่งนี้ ซึ่งการรักษาที่ชาวบ้านยังมีการใช้กันอยู่นั้น จะเป็นการใช้กับอาการเจ็บป่วยทั่วไปและมีอาการไม่

รุนแรงนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ในวัยสูงอายุหรือวัยกลางคนสามารถรักษากันเองได้เพราะได้เรียนรู้จากการได้เห็นของจริง บางคนเคยเป็นลูกมือช่วยเก็บยามาให้พ่อหมอรักษา ก็อาจจะมีลักษณะของ “ครูพักลักจำ” เช่น ป่าดิบจำกัดารายาชนิดนี้มาจากตอนที่หมอเมืองมารักษาลูกสาวแก่ซึ่งประกอบไปด้วย แมงมุมตายคารัง รังแตนสาย รังแมงไม้ ใบตำลึง ยอดใบตุน ใบป่านป่า ใบน้ำเต้า เอามาอย่างละ 3 ใบ ตำรวมกับข้าวเจ้า แล้วเอาผสมกับน้ำขี้หมา ซึ่งเป็นน้ำที่ขังอยู่บนพื้นดิน เกิดจากน้ำขาวขาวที่เททิ้งลงไป แล้วนำไปข่มหัว รักษาอาการปวดหัวและแก้กินผิดได้ด้วย กินผิดคือ กินอาหารนั้น ๆ แล้วเกิดอาการผิดปกติ เช่น กินเนื้อวัวแล้วปวดหัว อาเจียน ถ้าอาการนั้นเกิดจากการกินผิดให้เอาสิ่งที่คิดว่ากินแล้วทำให้เกิดอาการมาตำรวมกันด้วย เป็นการ “หนามยอกเอาหนามบ่ง” และจะเห็นได้ว่าสิ่งที่นำมาทำยานั้นสามารถหาได้จากสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติรอบตัวและไม่เพียงแค่ว่าจากพืชเท่านั้น ดินที่สัตว์นำมาทำรังก็มีสรรพคุณรักษาโรคได้เช่นกัน ชาวบ้านจะรู้ว่าสมุนไพรบางอย่างถ้าใช้มากเกินไปก็เกิดโทษได้เหมือนกัน เช่น พืชจำพวกที่มีรสขมถ้ากินมากเกินไปจะออกตา คือทำให้ตามัว นอกจากนี้ยังมี “ยาป๊อด” คือ การใช้สิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมารักษาอาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกระทันหันต้องรีบแก้ไขโดยเร็ว เช่น พริกเข้าตาถ้าเข้าตาข้างซ้ายให้ใช้น้ำรดหัวแม่เท้าข้างขวาแล้วจะหายแสบตา เวลาเกิดบาดแผลเล็กน้อยให้เด็ดใบสาบเสือมาขยี้แล้วพอกที่บาดแผลนั้นเลือดจะหยุด

การที่ชาวบ้านจะไปรักษากับหมอเมืองคนใด ก็จะต้องดูที่ชื่อเสียงด้านคุณธรรมของตัวหมอเมืองผู้นั้นด้วย หมอเมืองบางคนจะเรียกค่ารักษาหรือตั้งราคาการรักษาไว้สูง ซึ่งมักจะอ้างว่าวัตถุดิบที่ใช้ทำยานั้นหายากต้องซื้อหามาด้วยราคาที่แพง บางคนก็ตั้งค่าขั้นต่ำแต่ราคาจะไม่สูง แต่บางคนก็จะไม่ให้ความสำคัญกับค่ารักษาและถือว่าเป็นการช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ คือหายจากอาการเจ็บป่วยที่เป็นอยู่ การไม่เรียกร้อยค่ารักษาจากหมอเมืองก็เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาพื้นบ้านนั้นยังคงมีการใช้กันอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ประเพณีการดำหัวเมื่อหายจากอาการเจ็บป่วย ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณก็เป็นการสืบทอดคุณค่าของการมีความกตัญญู และขยายความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อไปยังลูกหลาน เพราะทุกปีในช่วงสงกรานต์ผู้ที่เคยรักษากับพ่อหมอแล้วหายก็จะมารดน้ำดำหัวพ่อหมอ กรณีแบบนี้ถ้าคนใดที่ไม่สามารถไปดำหัวได้แล้วก็จะให้ลูกหลานไปแทน ประเพณีเช่นนี้จึงมีต่อเนื่องกันมาในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านจะไม่ได้รักษากับหมอเมืองอย่างเดียวก็ตาม ในกระบวนการรักษาพื้นบ้านที่หมอ ผู้ป่วย ครอบครัวผู้ป่วย ญาติ และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษานั้น ทำให้ผู้ป่วยได้เห็นว่ามีผู้อื่นร่วมในพิธีกรรมการรักษานั้นเป็นผู้ที่ตนเองเคารพนับถือและได้คิดว่าตนเองมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างไร ทำให้มีกำลังใจต่อสู้กับอาการเจ็บป่วย และเชื่อว่าตนเองจะต้องหายซึ่งเป็นจุดแรกของ

การทำให้การรักษาหาย เมื่อพิธีกรรมนั้นได้ผลจึงมีการปฏิบัติต่อจนเป็นความเคยชินและกลายเป็นความเชื่อในเวลาต่อมา

4. เจื่อนไซ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเลือกการรักษาพยาบาลในยุคสมัยต่าง ๆ

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่มีการเปลี่ยนแปลง ได้มีผลต่อพฤติกรรมและความคิดของชาวบ้าน โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลยามเจ็บไข้ได้ป่วย และมีผลต่อการเลือกใช้วิธีการรักษาพยาบาลของชาวบ้านที่ผ่านมาด้วย ซึ่งมีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องดังนี้

1. ลักษณะการทำงานของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป

การทำงานในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ตอนเช้าออกไปทำงานในทุ่งนาที่อยู่ในบริเวณใกล้กันพร้อม ๆ กัน บางคนทำสวนซึ่งมีทั้งสวนในบ้านและสวนนอกบ้าน กลางวันกินข้าวร่วมกันในนา ตอนเย็นก็กลับเข้าบ้านในเวลาใกล้เคียงกัน เวลาทำงานก็มีการช่วยเหลือกัน เมื่อกลับบ้านพักผ่อนก็มีเวลาไปมาหาสู่กัน ตอนเย็นหรือตอนค่ำก็มีการนั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแต่ละวันและร่วมช่วยกันแก้ปัญหาซึ่งมักจะเป็นปัญหาร่วมกัน เพราะส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรเหมือนกัน จึงมีเวลาทำงานและเวลาหยุดงานใกล้เคียงกัน เมื่อมีใครเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมีกันไปเยี่ยมเยียนกัน เพราะผู้ป่วยจะนอนพักรักษาตัวอยู่ที่บ้านจึงเป็นการง่ายที่จะไปมาหาสู่กัน ทั้งนี้เป็นเพราะการรักษาพยาบาลนั้นจะทำกันเองในหมู่บ้าน ถ้าผู้ป่วยมีอาการมาก ญาติก็จะไปขอให้หมอเมืองมารักษาให้ที่บ้าน การรักษาแบบนี้เป็นลักษณะของยาฆอมอวาน และช่วงเวลานั้นผู้ที่มาเยี่ยมก็จะพูดคุยเกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยของผู้ที่ตนไปเยี่ยมนอกจากนั้นยังมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการรักษาพยาบาลกับผู้ที่มาเยี่ยมคนอื่น ๆ ด้วย ผู้ป่วยก็จะได้รับกำลังใจจากการที่เห็นญาติและเพื่อนบ้านมาเยี่ยมตน และครอบครัวของผู้ป่วยเองก็ไม่รู้สึกเป็นทุกข์มาก เพราะมีเพื่อนร่วมรู้สึกถึงความทุกข์นั้นด้วย

แต่ปัจจุบันนี้มีการทำอาชีพที่หลากหลายคือ มีทั้งเกษตรกรรม รับราชการ รับจ้างค้าขาย ขายของเร่ ซึ่งจะมีเวลาทำงานที่ต่างกันออกไปแล้วแต่อาชีพ คนที่ทำอาชีพเกษตรกรรมจะเข้าออกระหว่างพื้นที่ทำการเกษตรกับบ้านในช่วงเช้าสายบ่ายเย็น คนที่มีอาชีพรับจ้างและค้าขายก็ทำงานไม่เป็นเวลา ดังนั้นเวลาที่ปะทะพูดคุยปรึกษาหารือหรือใช้เวลาว่างร่วมกันจึงมีน้อยลง เมื่อมีคนในครอบครัวเจ็บป่วยจึงมักจะนึกถึงร้านขายยา คลินิก สถานีอนามัย หรือโรงพยาบาล มากกว่าการนึกถึงยาสมุนไพรหรือหมอเมืองที่อยู่ในหมู่บ้าน เพราะถ้าจะใช้ยาสมุนไพรก็ต้องไปตามผู้อาวุโสแล้วก็ต้องไปเก็บยาเอง หรือถ้าต้องไปหาหมอเมืองก็ต้องคอยอยู่

ดูแลตอนที่หมอรักษาด้วย ซึ่งต้องใช้เวลาแล้วก็ไม่ใช่ว่าเพียงเท่านั้นยังต้องดูแลเกี่ยวกับเรื่องยา และอาการจนกว่าจะหายด้วย แต่การที่จะไปซื้อยาที่ร้านมากิน หรือพาผู้ป่วยไปรักษาที่คลินิก สถานือณามัย หรือโรงพยาบาลนั้น แม้ว่าบางแห่งจะต้องใช้เวลาอนานแต่การรักษาที่เกิดขึ้นนั้น มีลักษณะสำเร็จรูปมากกว่า คือยาที่ได้มาก็ไม่ต้องนำไปทำอะไรอีกสามารถใช้ได้เลยตามที่ผู้รักษาออกมา ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ยุ่งยากด้วย และอาการเจ็บป่วยก็หายเร็วกว่า ทำให้ชาวบ้านใช้วิธีการรักษาสมัยใหม่กันมากขึ้นในปัจจุบันนี้ นอกจากอาการเป็นนานหรือเรื้อรังไม่หายสักที จึงจะไปใช้วิธีการรักษาด้วยสมุนไพร หรือเวทมนต์คาถาที่มีหมอเมืองเป็นผู้รักษาให้

การพัฒนาในด้านถนนหนทางส่งผลให้การเดินทางและการติดต่อสื่อสารสะดวก รวดเร็ว มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น ทำให้กระแสบริโภคนิยมและความทันสมัย หลังไหลเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านจึงต้องมีการพึ่งพาสังคมภายนอก และยังไปกระตุ้นให้เกิดค่านิยม ด้านวัตถุนิยมที่ต้องการความสะดวกสบาย ง่าย รวดเร็ว และทันสมัย ซึ่งมีผลต่อการทำมาหากิน การบริโภค การพักผ่อน การนันทนาการต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการรักษาพยาบาลของชาวบ้านด้วย นอกจากนี้ผลจากการพัฒนาทำให้การอยู่ร่วมกันของคนในหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลง การพึ่งพาอาศัยกันในการดำรงชีวิตเปลี่ยนไป การทำมาหากินที่ต่างอาชีพต่างเวลา ทำให้ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานกันมากเช่นแต่ก่อน เพราะมีเครื่องอำนวยความสะดวกมาใช้แทนแรงงานคนและสัตว์จึงทำให้ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านลดลงไปด้วยเช่นกัน ปัจจุบันชาวบ้านจึงไม่ต้องใช้ความอดทนในการที่จะเผชิญกับโรคภัยต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นอย่างที่บรรพบุรุษของตนเองเคยต่อสู้มาแล้ว เพราะเมื่อรู้สึกไม่สบายก็สามารถหาซื้อยาสำเร็จรูปจากร้านขายยามารักษาตัวเองได้ ซึ่งหาซื้อได้ง่ายจากร้านขายยาในอำเภอและแม้แต่ในหมู่บ้านก็ยังมีขายที่ร้านขายของชำ นอกจากนี้ยังมีที่บ้านประธาน อสม. ด้วย พี่บุปผาประธาน อสม. บอกว่ายาที่ขายดีคือยาแก้ปวดแก้ไข้ทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ แต่ถ้ารู้สึกว่ายังไม่ดีขึ้นก็ยังสามารถไปรักษาที่สถานือณามัย คลินิก หรือโรงพยาบาลทั้งของรัฐและเอกชนที่มีอยู่ทั่วไป ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาพยาบาลก็คือแพทย์หรือพยาบาลที่แสดงบทบาทตามหน้าที่ จะไม่ใช่ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับผู้ป่วย เช่นสมัยก่อนทำให้ความรู้สึกถึงคุณค่าในเรื่องการดูแลเอาใจใส่กันลดลง ป้าไสมีมีอาการปวดท้องมากจึงไปตรวจที่โรงพยาบาลอำเภอ หมอให้นอนพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลแล้วให้ญาติกลับบ้านไปก่อน ให้มาเยี่ยมได้ตามเวลาที่โรงพยาบาลกำหนด ช่วงนั้นคนในครอบครัวป้าไสมีกำลังเก็บหอมหับใหญ่พอดีก็เลยไปเยี่ยมบ้างไม่ได้ไปบ้าง เพราะเห็นว่ามีทั้งหมอและพยาบาลคอยดูแลให้แล้วหลังจากเก็บหอมเสร็จแล้วจึงได้ไปเยี่ยมทุกวันจนป้าไสมีออกจากโรงพยาบาลได้ ด้านความ

หลังจากเก็บหอมเสร็จแล้วจึงได้ไปเยี่ยมทุกวันจนป้าใส่ออกจากโรงพยาบาลได้ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับผู้รักษาก็เกิดช่องว่างทำให้สื่อสารไม่ค่อยถึงกัน ป้านี้ป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูง ต้องไปรับยาที่โรงพยาบาลอำเภอทุกสองเดือน พอถึงเวลานัดลูกที่ทำงานราชการอยู่ต่างอำเภอก็จะไปรับยามาให้ ป้านี้ก็กินยาตามที่หมอเขียนไว้บนซองยา ถ้าไม่มีอาการอะไรก็กินยาไปเรื่อย ๆ ไม่ได้ไปตรวจ แก่เลยไม่รู้ว่าจะได้หยุดกินยานั้นได้เมื่อไรเพราะหมอบอกว่าไม่ให้หยุดกินยาเองต้องให้หมอเป็นผู้สั่งไม่เช่นนั้นจะมีอาการมากขึ้น หรืออาจจะรักษาไม่ทัน ชาวบ้านมักจะคิดว่าความเจ็บป่วยของตนเองคือความรับผิดชอบของผู้รักษา ทำให้ผู้ป่วยซึ่งจ่ายค่าตอบแทนในการรักษาให้แพทย์แล้ว ละเลยที่จะมีส่วนร่วมในการรักษาอาการเจ็บป่วยและสุขภาพของตนเอง อ้ายสิงห์เจ้าของโรงสีเล็กเล่าว่า "วันก่อนหลุตีต้องไปโฮงยาแมค บ่ต้องได้ฉีดยาซั๊กเข็ม หมอเอายาให้กินสองเม็ด หายแทบ ดีแท้ ๆ" ชาวบ้านเกิดความศรัทธาเทคโนโลยีสมัยใหม่และเกิดการพึ่งพาเทคโนโลยีดังกล่าวมากขึ้น กระแสบริโภคนิยมที่เข้ามาทำให้ค่านิยมเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพพยาบาลเปลี่ยนแปลงไปในเรื่องของ ความทันสมัย ความสะอาด ความสะดวกรวดเร็ว และความอดทนต่อความเจ็บปวด

ลักษณะการทำงานของชาวบ้านที่เปลี่ยนไปนี้ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านจะต้องเลือกใช้การรักษาแบบใดแบบหนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับได้เงื่อนไขของอาการเจ็บป่วยที่เป็นอยู่และความรู้สึกพึงพอใจกับวิธีการรักษานั้น ๆ ด้วย

2. การได้รับความรู้สมัยใหม่

เดิมชาวบ้านจะได้รับความรู้ด้านต่าง ๆ จากบรรพบุรุษ บุคคลในครอบครัว จากเพื่อนบ้าน ซึ่งความรู้นั้นเป็นความรู้ที่ได้มาจากการเรียนรู้ด้วยตัวเอง การศึกษาของชาวบ้านในสมัยก่อนไม่มีการแยกเป็นรายวิชา ไม่ได้ถ่ายทอดด้วยการอ่านหรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นการศึกษาถึงวิธีการดำรงชีวิต การอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การทำมาหากิน ดังนั้นสถาบันการศึกษาก็คือหมู่บ้านที่มีหลากหลายวิชาให้เลือกเรียนตามความพอใจและความต้องการของผู้เรียนซึ่งก็คือชาวบ้านนั่นเอง การรักษาพยาบาลก็เปรียบเสมือนวิชาหนึ่งที่ชาวบ้านทุกคนต่างก็ได้ศึกษาและเรียนรู้ แต่ทุกคนจะมีความรู้ ทักษะ และความชำนาญมากน้อยต่างกัน ถ่ายทอดด้วยการลงมือปฏิบัติ เป็นประสบการณ์จริงของผู้เรียน อาการเจ็บป่วยใดที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็จะทำให้ชาวบ้านได้ฝึกบ่อยและเป็นการตอกย้ำความเชื่อในสิ่งที่ปฏิบัติ แต่ถ้าอาการใดไม่ค่อยเกิดขึ้นชาวบ้านก็ไม่ได้ฝึก ไม่มีการตอกย้ำความเชื่อในสิ่งนั้นและก็จะถูกลืมเลือนไปได้ ผู้ที่จะเรียนเป็นหมอรักษาอาการเจ็บป่วยของชาวบ้าน จึงต้องหมั่นศึกษาค้นคว้าด้วยาและ

วิธีการต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้ในการรักษาของตนนอกเหนือจากวิชาที่เรียนมาจากครูบาอาจารย์ และเป็นผู้ที่มีคุณธรรมเพื่อที่จะไม่นำวิชาความรู้ไปเอาเปรียบผู้อื่นที่กำลังมีความทุกข์จากอาการไม่สบายต่าง ๆ

กฎเกณฑ์และพิธีกรรมที่ชาวบ้านใช้ในการอยู่ร่วมกัน ได้สะท้อนถึงการให้คุณค่ากับสิ่งที่อยู่รอบตัว การนำความเชื่อเรื่องผีมาควบคุมความประพฤติของคนในหมู่บ้าน ทำให้คนที่จะทำอะไรอย่างมักง่ายต้องคิดก่อนทำ การเจ็บป่วยของชาวบ้านได้ถูกเชื่อมโยงเข้าเป็นเรื่องเดียวกันกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เมื่อคนใดทำสิ่งไม่ดีหรือล่วงเกินธรรมชาติก็就会被ผีที่อยู่ทั่วไปในธรรมชาติลงโทษด้วยการทำให้เจ็บป่วย ซึ่งอาการเจ็บป่วยนั้นไม่สามารถมองเห็นได้จากภายนอก แต่ผู้ป่วยจะรู้สึกได้ภายในตัวเองว่ารู้สึกไม่สบาย การรักษาพยาบาลจึงได้มีการเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ามาอธิบายจนกลายเป็นความคิดความเชื่อของชาวบ้าน การหายจากอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านคือความรู้สึกว่าตนเองปกติเหมือนคนอื่นและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ การรักษามุ่งไปที่ความสมดุลของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ชาวบ้านมีความเชื่ออยู่ว่าถ้าธาตุใดธาตุหนึ่งผิดปกติจะทำให้เกิดความไม่สมดุล และจะแสดงอาการผิดปกติออกมา ซึ่งความสมดุลนี้ได้เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมของตัวผู้ป่วยด้วย เช่น ช่วงเปลี่ยนฤดูกาล ถ้าร่างกายไม่สามารถปรับตัวให้เกิดความสมดุลได้ก็จะทำให้ไม่สบาย เป็นไข้ หรือช่วงหลังคลอดผู้เป็นแม่จะเสียความสมดุลในธาตุทั้ง 4 ต้องปรับสมดุลนั้นโดยการอยู่ไฟ กินยาต้มร้อน ๆ และอาหารประเภทบำรุงน้ำมัน เช่น แกงหัวปลี แกงเลียง ซึ่งจะช่วยในการผลิตน้ำมันและทำให้เลือดลมในร่างกายไหลเวียนดีขึ้น ทำให้อวัยวะสามารถปรับตัวสู่สภาพปกติได้เร็วขึ้น

ในระบบการศึกษาปัจจุบัน ได้แยกองค์ความรู้บางอย่างออกมาจากหมู่บ้าน มีสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการ การศึกษาและการเรียนรู้ของเด็กไม่ได้เชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตของเด็กและชุมชนที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ซึ่งเด็กรุ่นหลังทุกคนที่ต้องเข้าสู่ระบบการศึกษาแบบใหม่ในโรงเรียนนั้น ความรู้ที่ได้รับไม่ใช่ความรู้ที่มีอยู่ในหมู่บ้านของเขา ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงของเขา เพราะระบบการศึกษาในโรงเรียนได้แยกตัวเด็กและความคิดของเด็กออกจากชุมชน และให้ความสำคัญในเรื่องความมีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์มากกว่าความเชื่อด้านจิตวิญญาณซึ่งเป็นประสบการณ์ของชุมชนและไม่เข้าใจเรื่องผี ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ทำให้เชื่อว่า สาเหตุของอาการเจ็บป่วยเกิดจากเชื้อโรคหรือความผิดปกติของร่างกาย มีค่านิยมและการให้คุณค่าต่อวัตถุสิ่งของ เชื่อในสิ่งที่จับต้องพิสูจน์ได้ องค์ความรู้ที่มีอยู่ในหมู่บ้านจึงมีการสืบทอดด้านคุณค่าของความเชื่อดั้งเดิมน้อยลง เด็กรุ่นหลังที่เข้าสู่ระบบการศึกษาตั้งแต่แรกจะไม่

เข้าใจสิ่งที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายทำ บางอย่างก็ทำตามโดยไม่เข้าใจความหมายในสิ่งเหล่านั้น ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับ การถ่ายทอดของแต่ละครอบครัวด้วย

ระบบคิดแบบแยกส่วนนี้ ไม่ได้เกิดกับเด็กที่เรียนในสถาบันการศึกษาเท่านั้น ชาวบ้านที่ไม่ได้เรียนก็มีความคิดเช่นนี้เหมือนกัน เพราะความเชื่อเดิมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพราะความไม่รู้จึงพยายามอธิบายในสิ่งที่ตนเองต้องการรู้ และเป็นเพราะสิ่งนั้นมาสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของตนด้วย แต่การที่การทำงานของชาวบ้านเปลี่ยนไปเป็นลักษณะที่มีความเฉพาะ ไม่ได้ผลมกลมกลืนไปกับการดำรงชีวิตจึงทำให้เกิดการตอกย้ำความคิดนี้ และส่งผลให้เกิดความเคยชินที่มักจะคิดหรือทำอะไรแบบแยกส่วน ทำให้ระบบคุณค่าเปลี่ยน ความเชื่อดั้งเดิมถูกลดคุณค่าลงพร้อมกับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาและป้องกันเจ็บป่วยได้ถูกตัดทอนหรือไม่มีการทำต่อไปอีก สิ่งเหล่านี้ก็ส่งผลต่อความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่อยู่ร่วมกันด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูล กลายเป็นว่าต้องเอาตัวเองให้รอดก่อนจึงจะช่วยคนอื่นได้ แต่สิ่งเย้ายวนของกระแสบริโภคนิยมก็ทำให้คนเกิดความอยากได้อะไรก็มีไม่สิ้นสุด

การพัฒนาด้านเทคโนโลยี ความรู้และความก้าวหน้าด้านการแพทย์ได้เข้ามามีผลต่อการรักษาเดิมซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาในบางโรคได้ จึงทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาเทคโนโลยี และความรู้ทางการแพทย์ในเรื่องการป้องกันและรักษาโรคจากภายนอกมากขึ้น ดังนั้นเมื่อเกิดเจ็บป่วยขึ้นมา ชาวบ้านจะนึกถึงยาที่จะเอามารักษาอาการนั้นก่อน จนบางครั้งไม่คิดที่จะหาสาเหตุของอาการนั้น ๆ หรือไม่ก็ปฏิเสธสาเหตุที่เป็น อาการปวดหัวที่มีสาเหตุมาจากความเครียดก็จะรักษาโดยการกินยาแก้ปวดแทนที่จะแก้ไขสาเหตุที่ทำให้เครียด ทำให้อาการเจ็บป่วยที่เป็นอยู่ต้องพึ่งยาแผนปัจจุบันที่ช่วยบรรเทาอาการได้เพียงชั่วคราวชั่วคราว เนื่องจากยาแผนปัจจุบันสามารถหาซื้อได้ง่ายตามร้านขายยาและร้านขายของทั่วไป น้องไก่ซึ่งมีพ่อเป็นข้าราชการครูบอกว่า ถ้ารู้สึกว่ามีอาการไม่สบายจะไปตรวจที่คลินิก เพราะหมอตรวจเร็วดี ยาดีกว่ายาของโรงพยาบาล ขณะที่น้องอ้อยซึ่งอาศัยอยู่กับยายที่ฐานะไม่ค่อยดีบอกว่า จะไปรักษาที่สถานีนอนามัยถ้าไม่หายจึงจะไปโรงพยาบาลอำเภอ เด็กวัยรุ่นที่ช่วยเหลือตัวเองได้และสามารถไปไหนมาไหนได้เองจะไม่นึกถึงการรักษาที่บ้านที่อยู่ใกล้ตัว

การศึกษาที่มีแนวความคิดต่างไปจากคนรุ่นเก่าทำให้ความเชื่อดั้งเดิมเปลี่ยนไป ค่านิยมในเรื่องความทันสมัยของชาวบ้านที่คิดว่าตนเองมีการศึกษามากกว่าคนรุ่นเก่าก็เปลี่ยนไป คุณค่าที่แฝงอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมได้ถูกตีค่าออกมาเป็นราคา การตอบแทนที่มาจากความรู้สึกกตัญญูได้เปลี่ยนมาเป็นการแลกเปลี่ยนด้วยเงิน เพราะการศึกษาในปัจจุบันก็แลกด้วยเงินมา

ตั้งแต่แรก การรักษาพยาบาลที่นำมาใช้จึงขึ้นอยู่กับภาวะที่ได้เงื่อนไขของค่านิยมที่มีการแลกเปลี่ยน ด้วยวัตถุดิบทอง และความเชื่อที่เปลี่ยนไปตามความรู้ใหม่ที่ได้ศึกษาด้วย

3. ความสะดวกสบายในการเข้าถึงการรักษาที่หลากหลาย

สมัยก่อนนั้น การที่มีชาวบ้านสักคนหนึ่งเบื่ออาหาร ไม่ค่อยกินข้าว หรือมีคนที่มีอาการตัวเหลืองตาเหลือง คนที่กินจุ ดื่มน้ำมาก บัสสาวะบ่อย นั้นเป็นเรื่องธรรมดาเพราะคนที่ ดื่มน้ำมากก็ต้องบัสสาวะบ่อย และชาวบ้านผู้นั้นก็รู้สึกที่ตนเองปกติดี จึงไม่มีการรักษาเพราะไม่ รู้ว่านั่นคืออาการเจ็บป่วย เนื่องจากว่าผู้ที่มีอาการดังกล่าวยังรู้สึกสบายดี ทำงานได้ตามปกติ การที่จะบอกว่าใครเจ็บป่วยจึงขึ้นอยู่กับตัวผู้ป่วยเองที่รู้สึกว่าไม่สบาย หรือแสดงอาการผิดปกติ ให้ผู้อื่นได้เห็น หลังจากนั้นจึงจะมีการรักษาเกิดขึ้น ดังนั้นเครื่องมือตรวจโรคสมัยก่อนก็คือ ความรู้สึกและการสังเกตของผู้ป่วยและคนที่อยู่รอบข้าง การรักษาพยาบาลสมัยก่อนจึงเป็นการแก้ไข สาเหตุที่ทำให้เกิดอาการนั้นและรักษาไปตามอาการที่เกิดขึ้น การรักษาพยาบาลของชาวบ้านจึงมี ตั้งแต่การรักษาด้วยตัวเอง รักษาตนเองภายในครอบครัว และรักษาโดยผู้ที่มีความชำนาญ เฉพาะเกี่ยวกับโรคหรืออาการนั้น ๆ ซึ่งก็คือหมอเมืองที่มีอยู่ทั้งในและนอกหมู่บ้าน จากความเชื่อ ดั้งเดิมเกี่ยวกับการเจ็บป่วยของชาวบ้านที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนักและยังมีการสืบทอดกันมา การรักษาจึงมีเพียงการแพทย์พื้นบ้านและการรักษาด้วยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ให้ชาวบ้านได้ เลือกใช้ ซึ่งชาวบ้านเองก็ได้มีการผสมผสานวิธีการของทั้งสองอย่างเข้าด้วยกันอย่างผสม กลมกลืน และใช้อธิบายความเชื่อดั้งเดิมของตนเองได้เป็นอย่างดีทั้งวิธีการเป่า แหก สับ อาบน้ำ มนต์ กินน้ำมนต์ อบสมุนไพร ขวากซุย ดูเมือ และการใช้ยาสมุนไพร หมอเมืองแต่ละคนจึงไม่ ได้มีความรู้เฉพาะด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น เช่น หมอยาาก็จะดูเมือได้ด้วย หรือเป่าได้ด้วย หมอ ขวากซุยก็เป่าได้ใช้ยาสมุนไพรได้ และหมอบางคนก็สามารถทำได้ทุกอย่าง ซึ่งวิธีการและ พิธีกรรมที่ใช้ในการรักษาจะแฝงอยู่กับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน จึงเรียกกันว่าเป็นระบบการ แพทย์พื้นบ้าน ไม่มีการพิสูจน์ด้วยเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ แต่มีการลองผิดลองถูกกันมา พอหมอบอกว่า “ยาเมืองของเฮาบมีการวิจัย มีก้าตรองกันมา คนปะเก่าเขาตรองกันมาก่อน ถึง ได้ใช้กันจนถึงปะเดี๋ยว” ถ้าอาการใดที่รักษาไม่หาย หมอเมืองจะบอกว่าเป็นเพราะเวรกรรมมีมาก ผู้ป่วยกับหมอที่รักษาไม่มีบุญวาสนาต่อกันจึงรักษาไม่หาย ผู้ป่วยก็จะไปหาหมอคนใหม่ แต่บาง คนก็ยอมรับสภาพว่าเป็นเพราะเวรกรรมของตนเอง ลุงตันปวดเข่ามานานกว่า 20 ปี แกเล่าว่า สมัยก่อนทำไร่ในป่าลึก เดินทางเข้าออกด้วยการใช้เกวียนเทียมวัว ป่าที่แกเข้าไปนั้นไม่มีทางรถ หรือทางเกวียน ต้องข้ามลำห้วยหลายแห่งกว่าจะออกมาจากป่าได้ ถ้าเป็นเวลาที่น้ำหลากจะ

ลำบากมากทั้งคนทั้งวัวที่ลากเกวียน แยกต้องเร่งวัวด้วยการตี พอโดนตีวัวก็จะวิ่ง ครั้งหนึ่งมันวิ่งแล้วพลาดจนขาหัก แต่แกก็ยังคงใช้วิธีการตีเพื่อเร่งให้วัวเดินเร็วเหมือนเดิม ซึ่งแกเองก็เคยตกเกวียนให้วัวลากเหมือนกัน เมื่อมีการสร้างสนามบินเชียงใหม่ แยกไปรับจ้างขุดดิน ขณะที่ทำงานแกหลบเครื่องจักรแล้วพลาดตกหลุมเข้าหลุม จึงไปให้หมอเมืองดึงเขาให้แล้วไปทำงานต่อ แต่ยังมีอาการเจ็บอยู่ก็เลยไปให้หมอในหมู่บ้านนวดให้ก็ไม่ดีขึ้น จึงไปให้หมออีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งมีชื่อเสียงด้านการนวด หมอบอกว่ากระดูกมันไปทับเส้นตอนที่ดึงครั้งแรก ต้องขยับเส้นนั้นออกแต่ต้องใช้เวลานานในการรักษา แต่แกก็มานวดให้บ่อยไม่ได้เพราะอยู่ไกล หมอผู้นี้รักษาไม่ทันหายดีก็ตายไปเสียก่อน ให้หมอคนอื่นนวดก็ไม่ดีเท่าหมอคนที่ตายไปแล้ว เวลาอากาศเย็นจะปวดและทรมานมาก ปัจจุบันก็ยังไปรับการรักษาที่สถานีอนามัยด้วยการฉีดยาและกินยา อาการก็ทุเลาเฉพาะเวลาที่ยาออกฤทธิ์อยู่ แกบอกว่าคงเป็นเพราะเวรกรรมที่ทำไว้กับวัว

ปัจจุบันมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่สามารถตรวจรักษาและอธิบายเหตุผลของการเกิดโรคได้ทุกอย่าง ชาวบ้านได้รับการตรวจสุขภาพแม้ว่าจะไม่ได้มีอาการเจ็บป่วย คนที่รับราชการจะได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี คนที่จะไปสมัครทำงานหลังจากจบการศึกษาแล้วก็ต้องไปรับการตรวจสุขภาพ เพื่อขอใบรับรองแพทย์ว่าสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงจึงจะมีสิทธิ์สมัครได้ เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยจะเข้าไปตรวจสุขภาพให้ผู้สูงอายุทุกคนในหมู่บ้านทุก 4 เดือน ในการตรวจก็จะพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความดันโลหิตสูง เพราะจากการซักประวัติ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขพบว่าอาการที่ได้รับการบอกเล่านั้นเป็นอาการของโรคความดันโลหิตสูง ต้องกินยาป้องกันไม่ให้มีอาการมากขึ้น ซึ่งต้องอยู่ภายใต้การดูแลของหมอที่โรงพยาบาล และจะหยุดกินยาเองไม่ได้ หมอจะค่อย ๆ ลดขนาดยาให้ถ้าอาการดีขึ้น ลูกหลานเป็นผู้สูงอายุคนหนึ่งที่ต้องกินยารักษาความดันโลหิตสูง อยากจะหยุดกินยาก็ไม่กล้าหยุด แต่แกก็คิดว่าคนสมัยก่อนก็คงจะเป็นโรคนี้เหมือนกันและไม่เห็นต้องกินยาแผนปัจจุบันเลย แกจึงไปค้นตำรายาของพ่อแกซึ่งเป็นหมอเมืองและเคยรักษาคนที่มีอาการอย่างแกเป็นอยู่ หลังจากนั้นจึงตัดสินใจหยุดกินยาที่ได้มาจากโรงพยาบาลแล้วกินยาสมุนไพรที่แกทำขึ้นมาแทน เมื่อไปตรวจสุขภาพและได้วัดความดันโลหิต ความดันโลหิตของแกก็ปกติดี ครูณรงค์ก็พบว่าตัวเองเป็นโรคเบาหวานตอนที่ไปตรวจร่างกายประจำปีตอนที่ยังไม่ได้ไปตรวจก็มีอาการเหนื่อยง่ายเหมือนกันแต่คิดว่าเป็นเพราะความอ้วนก็เลยไม่ได้ไปตรวจหรือรักษาแต่อย่างใด ปัจจุบันนี้รักษาด้วยการฉีดอินซูลินเข้าเส้นเลือด โดยรับยามาฉีดเองที่บ้านและบางครั้งก็ให้เมียช่วยฉีดให้ ซึ่งจะได้รับการสอนมาจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขของโรงพยาบาล ครูณรงค์บอกว่าค่ายาและค่าตรวจแต่ละครั้งก็มากเหมือนกัน ที่รักษาที่โรงพยาบาลเพราะสามารถนำไปเสร็จไปเบิกจากทางราชการได้

สภาพแวดล้อมของสังคมภายนอกมีผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ทำให้วิธีการ และพิธีกรรมในการรักษาต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม และอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านซึ่งมีการปรับเปลี่ยนเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุหรือลักษณะอาการ จึงมีวิธีการรักษาที่หลากหลายทั้งวิธีการดั้งเดิมและวิธีการใหม่ที่ชาวบ้านมีโอกาสได้เลือกใช้ ทั้งนี้ก็เพื่อตอบสนองความต้องการด้านการรักษาพยาบาลของชาวบ้าน ที่ไม่ได้ต้องการเพียงการหายจากอาการเจ็บป่วยเท่านั้น แต่ยังต้องการความสะดวกรวดเร็วในกระบวนการรักษาพยาบาลด้วย ทำให้มีสถานบริการเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งผู้เชี่ยวชาญในการรักษาเฉพาะทางซึ่งมาจากวงการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่เป็นการรักษาพยาบาลที่มีความทันสมัย สะดวก รวดเร็วกว่าการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านที่มีอยู่ ป้าอุ่นบอกว่า “ปะเดี๋ยวจีบหัว กัซ้อพารา (พาราเซตามอล เป็นยาแก้ปวด) มากินเม็ดสองเม็ดกัหาย บัดองได้เก็บยาที่อยู่ยากอย่างตะกอน ไวยดี” และสามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านที่เจ็บป่วยด้วยอาการที่วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านไม่สามารถรักษาได้ เช่น ไล่ตั้งอ๊กเสบ การติดเชื้อบางอย่าง การผ่าตัด และการเย็บบาดแผล นอกเหนือจากเรื่องของความรวดเร็ว เพราะการรักษาที่ใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่และยาแผนปัจจุบันที่สำเร็จรูปนั้นชาวบ้านไม่ต้องลงมือทำเอง ไม่เป็นการยุ่งยากกับญาติพี่น้องที่ต้องมาคอยดูแล เพราะจะมีบุคลากรทางการแพทย์คอยดูแลควบคุมและให้คำแนะนำเพื่อให้ผลของการรักษาบรรลุเป้าหมาย คือหายจากอาการเจ็บป่วยที่เป็นอยู่ พี่ทิพย์เมียครูทองดีต้องไปดูแลแม่ครูทองดีที่โรงพยาบาลทุกวันบอกว่า “เป็นโรคนคนเฒ่า บมีแสง เลยเอาไปนอนเต็มน้ำเกลือที่โงงยา เอาไว้บ้านกับู้ว่าจะดูแลกันอย่างไร เสาบไซ่หมอ ไกล่หมอนะดีละ มีอันหยงขึ้น มาหมอกจะได่ช่วยได้ทัน” ขณะเดียวกันการรักษาแผนปัจจุบันก็มีค่าใช้จ่ายสูงและเมื่อคนใดเข้าสู่ระบบบริการด้านการรักษาพยาบาลของแพทย์แผนปัจจุบัน แพทย์จะเป็นผู้กำหนดว่าผู้ป่วยจะต้องทำอะไร อย่างไร ไม่สามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ ไม่รู้ว่าค่ารักษาเท่าไร ถูกเรียกจ่ายให้จ่ายค่ารักษาเท่าไรก็ต้องจ่าย ลุงใจต้องขายสวนลำไย ที่เก็บสะสมไว้ให้ลูกซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่ไร่ เพื่อนำเงินที่ได้ไปรักษาป้าเปาเมียของแกที่ป่วยเป็นโรครูมาตอยด์ และต้องไปนอนรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลและเมื่อออกมาจากโรงพยาบาลแล้วก็ต้องไปตรวจเป็นระยะ ซึ่งต้องให้เงินทุกอย่างเมื่อกลับมาอยู่บ้าน เวลาที่มีอาการบวมจึงไปให้พ่อหมอรักษาเพราะเงินเริ่มจะหมดแล้ว ระยะเวลาหลังเมื่อได้รับบัตรสงเคราะห์จึงไปรับยาที่โรงพยาบาลมากขึ้นต่อ ชาวบ้านที่ไปสถานีอนามัยถ้าไม่ใช่เพราะมีบัตรสงเคราะห์หรือบัตรสุขภาพซึ่งต้องผ่านสถานีอนามัยก่อนจึงจะมีสิทธิใช้บัตรนั้นที่

โรงพยาบาลได้ ก็จะเป็นผู้ที่ฐานะไม่ค่อยดี รายได้ต่ำเพราะค่ารักษาไม่แพง เมื่อประชาชนไม่สามารถมารับบริการที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายที่แพงได้ รัฐก็มีการประกันสุขภาพโดยขยายบัตรสุขภาพให้กับชาวบ้าน เป็นการเปิดทางสะดวกให้แก่การเข้ารับบริการและลดความวิตกกังวลเกี่ยวกับค่ารักษา

การรักษาพยาบาลของชาวบ้านนั้น นอกจากจะรักษากับหมอเมือง หมอที่โรงพยาบาลหรือสถานเอนามัย หมอที่คลินิก ซื้อมากินเองแล้ว ชาวบ้านยังมีการซื้ออาหารเสริมที่ขายด้วยระบบขายตรง ป้าสายบอกว่าลูกชายซื้อโสมมาให้เพราะซื้อได้ในราคาสมาชิกคือราคาถูกกว่าที่ตั้งขาย “ป้าเป็นความดันโดย กักินยาโสมยา ละอ่อนเขาซื้อมาให้ กินแล้วอาการวูบ ๆ วาบ ๆ มันหายไป บ่อยหน้ามืด ผู้ลี้กดีขึ้น จะกินต่อแต่ ๆ กប់แน่ใจ มันแพงโดย หื้อซื้อเองป้ากบซื้อ ใครยังยาโสมยา กบกล้าถามหมอ เป็นจะว่ากินอันหยังไปเรื่อย” อาหารเสริมเหล่านี้ชาวบ้านที่มีฐานะดีจึงจะสามารถซื้อมากินได้ และเมื่อมีการบอกต่อเลยทำให้มีผู้ใช้เพิ่มขึ้น เพราะวิธีนี้ชาวบ้านสามารถใช้เองได้ โดยดูจากสรรพคุณที่แนบมากับกล่องยา แล้วดูว่าสามารถใช้กับอาการที่ตนเองเป็นอยู่ได้หรือไม่

ในปัจจุบันจึงมีวิธีการรักษาต่าง ๆ ให้ชาวบ้านได้เลือกมากขึ้น และมีโอกาสที่จะเข้าถึงบริการการรักษาต่าง ๆ ที่มีอยู่ แต่ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อของชาวบ้านที่ว่าวิธีการรักษานั้น ๆ จะสามารถรักษาอาการเจ็บป่วยที่ตนเองเป็นอยู่ได้ และพึงพอใจกับกระบวนการรักษานั้นหรือไม่ นอกจากนี้ยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขสำคัญคือ ค่าใช้จ่ายในการรักษาที่ชาวบ้านสามารถจ่ายได้ด้วย

4. การเปลี่ยนแปลงฐานอำนาจในการตัดสินใจด้านการรักษาพยาบาล

เดิมนั้นสิ่งที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นยารักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยก็คือสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามบ้านสวนไร่นา และในป่าซึ่งแวดล้อมหมู่บ้านอยู่ การที่มีพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ขึ้นอยู่มากมายนั้น ทำให้ชาวบ้านได้ศึกษาเรียนรู้ถึงสรรพคุณของพืชบางชนิดที่นำมาใช้เป็นยาได้ สถานที่ดังกล่าวเปรียบเสมือนห้องทดลองกลางแจ้งสำหรับชาวบ้าน ให้ได้เรียนรู้ในการจะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติด้วย และสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน พี่พาล่าว่า “ตอนเป็นละอ่อนคนใหญ่ไปไต้ โคนใบข้าวบาดฟอง หินแทงเป็นแผลฟอง คนใหญ่เป็นกเอาใบไม้แถวข้างทางฮั่นนะ เอามาขยี้แล้ววกโปะลงบนแผลเฮา กำเดียวเลือดกหยุด บ่เมินแผลกหาย” กลุ่มหมอเมืองเล่าว่า “สมัยตะก่อนสมุนไพรมีนั้ก เขาจะจ่าย แถวใกล้ ๆ หมู่บ้านยังเป็นป่าเต็มไปหมด ใน

บ้านก้นก บดต้องปลุกมันขึ้นเอง แล้วกบมีใครฟันขว้าง ปล่อยหื้อมันอยู่ เวลาเขาจะใช้มันกร่นไป เก็บมา มีหื้อเขาเก็บได้ตลอด” ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นพืชผักที่ใช้กินเป็นอาหารประจำวัน หญ้าที่ขึ้นเองตามธรรมชาติตามคันนา ป่าละเมาะในทุ่งนา ซึ่งนอกจากคนจะได้ใช้ห้ำยามปกติและยามเจ็บป่วยแล้ว ก็เป็นแหล่งอาหารและแหล่งยาให้กับวัวควายด้วย ลุงปิ่นใช้ แก่น (แกนข้างใน) ฝ้าย แก่นข้าวป่าง แก่นฝาง และข้าวจ้าว นำมาต้มรวมกันแล้วกินน้ำมันรักษาอาการริดสีดวงเป็นประจำ แม้แต่ดินที่ได้จากจอมปลวกและรังของแมลงต่าง ๆ ก็ยังสามารถนำมา “เข้ายา” คือผสมเป็นยารักษาอาการต่าง ๆ ได้ด้วย ป้าตีบแกจำวิธีการนี้มาจากพ่อแกที่ใช้รักษาอาการแพ้จากมดคันไฟ หรือเป็นผื่นคันอื่น ๆ ก็ได้ คือการนำรังแมงไม้ 3 รังมาตำรวมกับน้ำขี้หมา แล้วเอาไปทาหรือพอกบริเวณที่มีอาการ การรักษาพยาบาลของชาวบ้านในอดีตเป็นการเรียนรู้และได้รับการถ่ายทอดมาจากความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุ เพราะอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นไม่ต่างไปจากอดีตมากนัก และยังมีการเรียนรู้และปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านเองด้วย ดังนั้น ผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจหรือมีส่วนช่วยในการตัดสินใจว่าจะรักษาด้วยวิธีใด จะให้ใครเป็นผู้รักษา ก็คือผู้สูงอายุที่อยู่ในบ้านนั่นเอง

ปัจจุบันชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนลักษณะของการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติน้อยลงนั้น ได้ทำให้ความหลากหลายของธรรมชาติถูกทำลายลงไปด้วยสารเคมีที่ชาวบ้านนำมาใช้ ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า และยาฆ่าแมลงต่าง ๆ และจากการขยายที่ทำกินด้วย ทำให้ความหลากหลายของพืชแต่เดิมนั้นลดลง หาสมุนไพรมาทำยาได้ยากขึ้น เวลาต้องการใช้จะวิ่งไปเก็บอย่างสมัยก่อนไม่ได้แล้ว ในทุ่งนาก็มียาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้าเต็มไปหมด ต้นไม้ในบ้านก็มีน้อยลงเพราะบริเวณบ้านใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นแทน เช่น ที่จอดรถ วิถีชีวิตของชาวบ้านมีลักษณะแยกออกมาจากธรรมชาติ เพราะไปพึ่งพาสินที่นำมาทำลายสภาพแวดล้อมของตนเองทั้งโดยความจำเป็นและโดยไม่รู้ตัว กลุ่มผู้สูงอายุบอกว่า “ต้องเดินปากันไกลออกไปทุกที บ่ว่าแถวแมวิน หรือว่าแถวสะเมิงก็ต้องได้เข้าป่าลึกถึงจะได้ต้นไม้ที่เขาจะไปเขาะ แต่บางอย่างก่อยู่แถวอิมทางรถฮั้นนะ กลุ่มก่เอามาปลุกที่สวนสมุนไพรที่วัด อย่างละต้นสองต้น แต่มันก่บ่เหมือนอยู่ในป่าของมันแต่ ๆ ต้นไม้แต่ละต้นก่จะใหญ่ก่ใช้เวลาอะละละ คนหนุ่มเขาก่บ่ใครไป มีที่สนใจทางนี้(สมุนไพร)อยู่สองสามคน บางคนขับรถไปส่งคนเฒ่าปตาย บัญจักต้นไม้” ต้นไม้ที่กลุ่มผู้สูงอายุนำมาปลุกนั้น ส่วนใหญ่ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ในปัจจุบัน แต่เป็นการอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้จัก เช่น ต้นพญาเสือโคร่งที่ปลูกไว้นั้นต้องใช้เวลาเกือบ 10 ปี จึงจะใช้ประโยชน์จากมันได้จริง

การรักษาพยาบาลสมัยใหม่ที่ง่าย สะดวกรวดเร็วกว่าได้เข้ามาสู่หมู่บ้านพร้อมกับการศึกษาหาความรู้แบบใหม่ ทำให้ชาวบ้านหันไปใช้วิธีการรักษาแบบใหม่นั้นแทน ซึ่งการรักษาสมัยใหม่นี้ไม่ได้เริ่มมาจากสิ่งที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถที่จะเรียนรู้ได้ดีเท่าคนรุ่นลูกหลาน และฐานคิดของการรักษาแบบใหม่ก็ไม่เหมือนกับการรักษาแบบเดิม โรคหรืออาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็มีความแตกต่างไปจากที่เคยพบเห็น อีกทั้งการที่มีเครื่องมือทางการแพทย์ที่สามารถใช้ตรวจอาการและอธิบายเหตุผลได้ชัดเจนกว่าการใช้ความเชื่อเรื่องผีมาอธิบายอย่างเช่นที่ผ่านมา ทำให้ผู้สูงอายุมีความสำคัญต่อการรักษาพยาบาลน้อยลงและยอมให้ลูกหลานเป็นผู้ตัดสินใจในการรักษาพยาบาล สาเหตุสนับสนุนอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ผู้สูงอายุก็ต้องการฝากผีฝากไข้ไว้กับลูกหลาน คือยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ให้ลูกหลานดูแล ยามที่เสียชีวิตก็ให้ลูกหลานจัดการเรื่องเผ่าผี ในอดีตนั้นผู้สูงอายุออกความเห็นได้เพราะเป็นผู้ที่รู้มากกว่า แต่ปัจจุบันนี้รู้่น้อยกว่าในเรื่องการรักษาที่เพิ่มขึ้น เพราะในปัจจุบันการรักษาพยาบาลไม่ใช่การรักษาที่ต่อเนื่องมาจากสมัยบรรพบุรุษเท่านั้น การรักษาสมัยใหม่ผู้สูงอายุไม่มีประสบการณ์มาก่อน เมื่อมีผู้เจ็บป่วยในครอบครัวจึงให้ลูกหลานเป็นผู้ตัดสินใจในการรักษา อียนาง อายุ 75 ปี ตกลงมาจากเก้าอี้ทำให้กระดูกบริเวณต้นขาหัก ลูกหลานก็จะมาปรึกษากันว่าจะพาไปโรงพยาบาลไหนดี อียนางบอกว่าไม่เคยไปโรงพยาบาล ให้ลูกไปขอพ่อบุญทอนำน้ำมันมาวดเดี๋ยวก็นหาย แต่ลูกหลานไม่ยอมและพาไปรักษาที่โรงพยาบาลเอกชนในเมืองเชียงใหม่ แกกก็เลยต้องไป เสียค่ารักษาไปเกือบหมื่นบาท แกบบอกว่าเสียตายเงิน แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ลูกหลานบอกว่าเป็นห่วงกลัวว่าจะมีอาการมากขึ้น และอีกอย่างหนึ่งลูกหลานก็เป็นคนจ่ายค่ารักษาให้ด้วย

การเปลี่ยนผู้ตัดสินใจในการรักษามีผลต่อการเลือกวิธีการรักษาพยาบาลของชาวบ้านด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับได้เงื่อนไขที่ผู้ตัดสินใจนั้นจะทำได้ และส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับค่านิยมที่มีต่อการรักษาพยาบาลนั้น ๆ ด้วย

5. การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านการรักษาพยาบาลที่หลากหลาย

ในอดีต ชาวบ้านมีการติดต่อสื่อสารกันด้วยการบอกต่อ ฝากคำพูดถึงกัน การที่จะได้รับรู้ว่ามีอะไรเกิดขึ้นที่ไหนบ้างต้องใช้เวลาซึ่งขึ้นอยู่กับระยะทาง การรับรู้สังคมภายนอกมีน้อยและช้า เพราะการเดินทางเข้าออกหมู่บ้านก็ไม่สะดวกรวดเร็ว การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลและการป้องกันการเกิดอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านนั้น ได้รับมาพร้อม ๆ กับที่มีการเรียนรู้จากคนในครอบครัว และผู้ที่อยู่แวดล้อม จากการได้เห็นการรักษาเวลาที่ผู้เจ็บป่วย

จากการบอกเล่าของบรรพบุรุษ ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่มาจากกลุ่มคนที่มีความคิดความเชื่อแบบเดียวกัน ความหลากหลายจึงมีน้อย

เมื่อการเดินทางสะดวก จึงส่งผลให้มีการติดต่อสื่อสารมากขึ้น มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของชาวบ้านมีความสะดวกรวดเร็วขึ้น จึงมีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่หลากหลาย เพราะเป็นข้อมูลที่มาจากที่ที่ต่างกัน มีการแลกเปลี่ยนและปรับเปลี่ยนมาในระหว่างการเดินทางของข้อมูลด้วย จึงทำให้ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้มากขึ้น พร้อม ๆ กับเวลาที่ผ่านไป และเมื่อมีสถานีอนามัยเข้ามาตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้าน มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลและการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และจากอาสาสมัคร ซึ่งคอยทำหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับความเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวบ้าน เพื่อส่งข่าวให้แก่กันภายในหมู่บ้านและส่งให้แก่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้รับรู้ด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้โรคนั้น ๆ มีการติดต่อไปยังผู้อื่น ทำให้ชาวบ้านได้รับความรู้ในการรักษาพยาบาลนั้นด้วย ซึ่งเป็นความรู้ที่ต่างไปจากความรู้เดิมของชาวบ้าน เพราะเป็นความรู้ที่มาจากการรักษาแผนปัจจุบัน ปัจจุบันชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลจากเอกสาร เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อาสมัคร เพื่อนบ้าน และวิทยุ โทรทัศน์ นอกจากนี้เด็กที่รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการก็จะได้รับรู้เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารด้านการรักษาพยาบาลด้วย แต่จะเป็นข้อมูลของการรักษาแผนปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่

ข้อมูลทั่วไปที่ชาวบ้านได้รับมีผลต่อค่านิยมของชาวบ้านเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การกิน การทำงาน การพักผ่อน รวมทั้งการรักษาและป้องกันการเกิดอาการเจ็บป่วย ในปัจจุบันที่มีสื่อเกิดขึ้นมากมาย และสื่อนั้นก็เข้าถึงชาวบ้านได้ง่าย การนำเสนอข้อมูลด้านการรักษาโดยรัฐซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านก็ได้รับรู้ว่ามีการรักษาที่หลากหลายวิธีในโลกนี้ วิธีการต่าง ๆ มีใช้กันที่ไหนบ้าง และบางอย่างก็สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตัวเองจากสื่อต่าง ๆ นั้นด้วย ทำให้ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนวิธีการรักษาพยาบาล และยอมรับการรักษาแบบใหม่ ๆ เร็วขึ้น ทั้งนี้ชาวบ้านได้ปรับไปตามสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป กระแสบริโภคนิยมและความทันสมัยที่หลังไหลเข้ามาพร้อมกับข้อมูลอื่น ๆ นั้นไปกระตุ้นให้เกิดค่านิยมด้านวัตถุที่ต้องการความสะดวกสบาย ง่าย รวดเร็ว และทันสมัย ซึ่งมีผลต่อความต้องการการรักษาพยาบาลที่ตอบสนองค่านิยมดังกล่าว จึงเกิดมีการพึ่งพาทันทีมากขึ้น การเรียนรู้จากข้อมูลภายนอกทำให้มีผลต่อความเชื่อในเรื่องการเจ็บป่วย เมื่อความเชื่อในเรื่องความเจ็บป่วยเปลี่ยนวิธีการรักษาพยาบาลก็จะเปลี่ยนไปด้วย ขณะเดียวกันการส่งข่าวสารก็ได้ทำให้มีการเรียนรู้กับผู้คนภายนอกมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนความคิดกันมากขึ้น

จากข้อมูลดังกล่าวที่ชาวบ้านได้รับรู้ และได้มีการเรียนรู้จากข้อมูลข่าวสารที่ได้รับนี้ ทำให้ชาวบ้านได้เห็นช่องทางการรักษาที่หลากหลาย และมีโอกาสพิจารณาถึงความเป็นไปได้ที่จะเข้าไปรับบริการในยามเจ็บป่วยได้มากขึ้น ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อที่เป็นผลมาจากข้อมูลข่าวสารนั้น และจะศรัทธามากขึ้นถ้าได้มีประสบการณ์ตรง การเลือกการรักษาพยาบาลที่มาจากข้อมูลข่าวสารที่หลากหลายนี้ จะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของความเชื่อและความศรัทธาต่อการรักษาพยาบาลนั้น ๆ

6. ประสบการณ์และการเรียนรู้ด้านการรักษาพยาบาล

ในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านมีการถ่ายทอดการดูแลรักษากันในระดับบุคคล ครอบครัวและระดับหมู่บ้านด้วยการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน เมื่อใครมีอาการผิดปกติซึ่งแสดงถึงการเจ็บป่วยหรือไม่สบาย ผู้ที่อยู่รอบข้างก็จะรับรู้ไปด้วย จากการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษทำให้ชาวบ้านรู้ว่าอาการเจ็บป่วยแต่ละอย่างนั้นควรจะทำอย่างไร เช่น บาดแผลที่เกิดจากมีดหรือไม้ขว้างบาด ชาวบ้านก็จะบีบผิวหนังบริเวณนั้นให้ติดกันแผลก็จะหายเองได้ แต่ถ้าบาดแผลนั้นกว้างหรือลึกชาวบ้านจะให้หญ้าเมืองวย (ใบสาบเสือ) มาขยี้แล้วพอกไว้ที่บาดแผล บางคนก็ใช้ดินแทน เวลาเด็กมีอาการไข้ก็จะใช้ยาขมพอกหัวรักษาอาการไข้และป้องกันอาการชัก ตำยาที่ใช้ก็คือสมุนไพรต่าง ๆ ที่มีในบ้านนั่นเอง อู๋ยเอี้ยเล่าว่า ในช่วงฤดูหนาวและช่วงรอยต่อของฤดูกาล ซึ่งเป็นช่วงที่อากาศเปลี่ยนแปลงจะพบเห็นว่าหัวเด็กแต่ละคนมียาพอกอยู่ เวลาที่มีผู้ป่วยในบ้านลูกหลานก็จะได้ออกไปช่วยผู้ใหญ่เก็บสมุนไพรและได้เรียนรู้ไปโดยไม่รู้ตัวจากการลงมือปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้เป็นประสบการณ์ร่วมกันของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการรักษาที่มีวิถีคิดใกล้เคียงกัน ใช้ภาษาที่สื่อสารเข้าใจง่าย มีการจัดการและเรียนรู้ร่วมกัน การดูแลเรื่องอาหารระหว่างที่มีอาการเจ็บป่วยจะถูกถ่ายทอดกันมาในเรื่องของอาหารแสลง การกินผิด ซึ่งมักจะพบในการกินเนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อไก่ ของหมักดองที่นำมาทำอาหาร กบ เขียด ปู อาหารทะเล ส่วนโรคบางอย่างต้องรักษาด้วยวิธีการเฉพาะ เช่น เด็กที่เป็นคางทูมต้องใช้วิธีเป่าจึงจะหาย โรคงูสวัดที่มีลักษณะเป็นผื่นบริเวณเอว ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าผื่นนั้นลุกลามจนบรรจบถึงกันจะทำให้ตายได้จึงต้องรีบรักษาด้วยการเป่า กระจกหักต้องรักษาด้วยวิธีขวากชุย หมอที่รักษาต้องมีคาถาจึงจะรักษาได้ผล การเลี้ยงผีปู่ย่าทุกปีจะช่วยให้คนในครอบครัวและคนในหมู่บ้านไม่เจ็บป่วย ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สามารถสื่อสารและตอบสนองความเชื่อซึ่งมีการเชื่อมโยงกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเข้าด้วยกัน เป็นการถ่ายทอดความเชื่อและคุณค่าด้านจิตใจจากการปฏิบัติจริง

การรักษาพยาบาลที่ผ่านมานั้น ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการรักษาพยาบาล กระบวนการรักษา และผลการรักษา เนื่องจากการไปมาหาสู่กันยังไม่สะดวกทำให้ผู้คนใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียง การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และการเรียนรู้ร่วมกันจึงอยู่ในเฉพาะแวดวงสังคมเครือญาติหรือชุมชนเดียวกันซึ่งได้มีการสั่งสมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และลูกหลานก็ได้เรียนรู้สืบทอดกันมาโดยการบอกเล่าและการมีประสบการณ์ร่วมกัน จากการเชื่อมโยงในเรื่องการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเข้าด้วยกัน สิ่งใดที่ตนไม่รู้ชาวบ้านจะเชื่อว่าเป็นอำนาจของผี เพราะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติและเหนือความสามารถที่มนุษย์จะทำได้ ดังนั้นโรคที่มีอาการแปลก ๆ ไม่สามารถหาสาเหตุได้ ชาวบ้านจึงนำความเชื่อเรื่องผีมาอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของอาการเหล่านั้น ทำให้เกิดการใช้คาถาและพิธีกรรมต่าง ๆ ในการรักษา นอกเหนือจากการใช้ยาสมุนไพร ลูกสาวป่าขึ้นกำลังอยู่ในวัยรุ่นมีอาการไข้เป็นบางครั้ง เพื่อ ตาขวาง พ่อแม่พาไปรักษาหลายแห่ง ทั้งหมอเมือง ร่างทรง และโรงพยาบาลสวนปรุง เพราะไม่รู้ว่ามีไข้ เป็นบ้า หรือเป็นอะไรกันแน่ วิธีใดที่ใช้รักษาได้ผลจะมีการบอกต่อด้วยปากต่อปาก เวลาที่มีการเยี่ยมเยียนผู้ป่วยก็มีการแนะนำหมอเก่ง ๆ ที่คิดว่าจะสามารถรักษาอาการนั้นได้ ชาวบ้านที่ไปเยี่ยมอ้ายหยดซึ่งมีอาการประชวรการได้ป่วยเป็นอัมพฤกษ์ได้แนะนำให้ไปถามร่างทรงเพราะอ้ายหยดคิดจะฆ่าตัวตาย ญาติและเพื่อนบ้านต้องคอยหมั่นไปเยี่ยมกันทุกวันเพื่อให้รู้สึกว่ามีเพื่อน อ้ายพรบอกว่าเคยเห็นคนที่มีอาการแบบนี้ไปรักษาที่พ่อหมอในหมู่บ้านนี้เองแล้วก็มีอาการดีขึ้น จึงแนะนำว่าน่าจะลองไปดู อ้ายหยดจึงไปให้พ่อหมอรักษาจนสามารถเดินได้จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันชาวบ้านรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลผ่านสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อบุคคล เอกสาร โฆษณาต่าง ๆ ทางวิทยุ และโดยเฉพาะโทรทัศน์ที่มีอยู่เกือบทุกหลังคาเรือนทำให้ชาวบ้านมีแหล่งความรู้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังได้พบเห็นการรักษาของชาวบ้านด้วยตนเองที่ใช้วิธีการแตกต่างไปจากเดิมซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวิธีการรักษาแผนปัจจุบัน ทั้งชาวบ้านและ อสม.มีการไปรับการอบรมจากสถานีอนามัยเกี่ยวกับ สาเหตุการเกิดโรค การป้องกันโรค การรักษาพยาบาล ซึ่งมีผลต่อความเชื่อดั้งเดิมที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์แต่ชาวบ้านสามารถเข้าใจกันในกลุ่มผู้ที่มีความเชื่อเดียวกันนั้นได้เปลี่ยนไปเชื่อในสิ่งที่อธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์มากขึ้น อาการบางอย่างชาวบ้านจึงรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันควบคู่กันไปกับการรักษาแบบพื้นบ้าน แล้วค่อย ๆ เพิ่มการพึ่งพา เทคโนโลยีและความรู้ทางการแพทย์ในเรื่องการป้องกันและรักษาโรคจากระบบการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น เพราะความสะดวกรวดเร็ว และสามารถสนองตอบความเชื่อที่เปลี่ยนไปได้ด้วย ซึ่งเด็กและผู้สูงอายุจะได้

รับการดูแลด้วยวิธีของการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น เพราะครอบครัวกลัวว่าจะมีอาการแทรกซ้อน เนื่องจากมีการโฆษณาและรณรงค์เกี่ยวกับการป้องกัน การเกิดโรค และการรักษาอาการของโรคต่าง ๆ ตามความคิดความเชื่อของการแพทย์แผนปัจจุบัน ประกอบกับแหล่งความรู้และสื่อต่าง ๆ เผยแพร่เฉพาะข้อมูลข่าวสารด้านการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีเครื่องมือที่สามารถตรวจวัดได้แม่นยำ มีการแนะนำแนวทางการปฏิบัติตัวให้กับชาวบ้าน ขณะที่การรักษาพื้นบ้านมีการบอกต่อกันในเฉพาะแวดวงของเครือญาติ เพื่อนบ้าน คนรู้จักในละแวกบ้านเดียวกัน และในแวดวงของผู้ป่วยที่เคยรักษาหายและยังมีความเชื่อดั้งเดิมอยู่เท่านั้น

แม้ว่าชาวบ้านจะมีความรู้ เกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บในด้านที่ใช้หลักวิทยาศาสตร์มากขึ้น แต่โรคบางอย่างชาวบ้านยังเชื่อว่าต้องใช้วิธีดั้งเดิมจึงจะหายมิดคือหายสนิท เมียอ้ายทองเชื่อว่า อาการของโรคงูสวัดที่อ้ายทองเป็นอยู่นั้น ต้องรักษาด้วยการให้หมอเมืองเป่าจึงจะหาย เพราะทั้งกินยาและฉีดยาที่คลินิกแล้วก็ยังไม่หาย นอกจากนี้ยังมี“ยาปัด”ของชาวบ้าน ซึ่งจะใช้กรณีมีอาการไม่สบายนั้นเกิดขึ้นฉับพลันทันที พิไหลดำน้ำพริกแล้วพริกกระเด็นเข้าตาข้างซ้ายก็เลยตักน้ำรดหัวแม่เท้าขวาจะได้หายแสบตา แยกทำตามที่พ่อแม่เคยทำกันมา เวลาชาวบ้านมีอาการใจสั่น ใจไม่ดีก็จะกินยาพื้นบ้านที่เรียกว่ายาบำรุงหัวใจ ชาวบ้านเรียกอาการหน้ามืดตาลายว่า เป็นลม จึงต้องกินยาลม ภาษาที่หมอเมืองใช้เป็นภาษาที่สื่อความหมายออกมาตรง ๆ ซึ่งจะตรงกับความเข้าใจของชาวบ้าน และจากประสบการณ์ตรงที่มีการนำไปใช้แล้วอาการต่าง ๆ หายไปได้ มีคำอธิบายถึงสาเหตุที่สอดคล้องกับความเชื่อของชาวบ้าน ทำให้ช่วยคลายความวิตกกังวลต่ออาการที่เป็นอยู่ได้ ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีชาวบ้านไม่ได้ใช้การรักษาเพียงวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่จะใช้หลาย ๆ วิธีร่วมกัน จนบางครั้งแยกไม่ได้ว่าโรคที่เป็นอยู่นั้นหายเพราะอะไร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโรคที่เป็นอยู่ ถ้าเป็นโรคที่เคยเป็นก็จะใช้วิธีเดิมที่เคยใช้รักษาแล้วหาย แต่ถ้าใช้ไม่ได้ผลก็จะหาวิธีอื่นมารักษาหรือแก้อาการนั้น ๆ ส่วนอาการใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านก็จะใช้ความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันคือ ความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาผสมผสานกัน เพื่อใช้ในการอธิบายสาเหตุ และเลือกวิธีการที่จะรักษา

การเรียนรู้ด้านการดูแลรักษาพยาบาลของชาวบ้านซึ่งเป็นประสบการณ์ตรง มีผลต่อการเลือกใช้วิธีการรักษาพยาบาล ภายใต้เงื่อนไขของความเชื่อในเรื่องสาเหตุและวิธีการแก้ไขอาการเจ็บป่วย ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของชาวบ้านนั่นเอง

7. การปรับเปลี่ยนนโยบายและบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านมีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน และมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์เหล่านั้นให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเอง จึงมีลักษณะที่ยืดหยุ่น และมีความประนีประนอม พ่อหมอมักจะถูกขอร้องให้ไปช่วยไกลเกลี่ยเวลาที่มีกรณีพิพาทของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นลูกหลานของแกนั้นเอง บอกว่า "เฮากับบอกเขา จะทะเลาะกันไปยะหยัง ใหญ่แล้วอายหื้อคนบ้านอื่น อายหื้อละอ่อน อยู่ด้วยกันมาผิดกัน มันอยู่กันบ่มวน อู้กันเหี้ยหื้อมันเข้าใจกัน เชื้อบเชื้อก่ตามใจเตอะ เอาไปกอดดู(คิดดู) อู้บได้ไปบั้งคับเขา หื้อเขาคิดกันเอาเอง คนเฮาถ้ายะบ่ดีก่อยู่บ่มวน" หลังจากนั้นคู่พิพาทก็อยู่ด้วยกันตามปกติเพราะผู้ไกลเกลี่ยไม่ได้บังคับแต่ให้พิจารณากันเอาเอง และการที่ต้องอยู่ร่วมหมู่บ้านเดียวกัน ความเป็นเครือญาติกัน ออกไปพึ่งพาคณาภายนอกไม่ได้ทำให้ต้องปรับตัวอยู่ด้วยกันให้ได้ เช่นเดียวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านที่เกิดจากความต้องการของชาวบ้านที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของตน และไม่มีวิธีรักษาอย่างอื่นเข้ามาให้เลือก การรักษาพยาบาลและกฎเกณฑ์ทางสังคมในหมู่บ้านจึงไม่อาจแยกออกจากกันได้ และจะมีลักษณะเชื่อมต่อกันในการที่ชาวบ้านจะนำไปใช้อย่างในกรณีที่ชาวบ้านใช้พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อป้องกันให้พวกพ้องของตัวเองปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ เช่น การสรงน้ำพระธาตุ การเลี้ยงผีปู่ย่า

เมื่อรัฐออกกฎหมายเพื่อให้ผู้คนอยู่ร่วมกันภายใต้กติกาเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนแต่ละกลุ่มซึ่งมีอย่างหลากหลาย และในด้านการรักษาพยาบาลกฎหมายจะให้การรับรองในกรณีที่มีการรักษานั้นสามารถพิสูจน์ได้ มีหลักวิชาการตามหลักของวิทยาศาสตร์ กฎหมายที่ใช้อยู่ทั่วไปซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ที่คนในประเทศทุกคนต้องรู้จึงไม่เอื้อต่อการรักษาพื้นบ้าน และให้การรับรองการรักษาสมัยใหม่คือการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากกว่า ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน ในด้านผลตอบแทนที่การแพทย์แผนปัจจุบันมีโอกาสตั้งราคาค่ารักษาที่ผู้ป่วยต้องรับผิดชอบได้มากกว่าการรักษาพื้นบ้านซึ่งไม่มีโอกาสในเรื่องนี้ ได้ส่งผลให้หมอเมืองหลายคนเลิกทำการรักษาและลดบทบาทด้านการรักษาพยาบาลบางอย่าง เช่น การเป่า ขวากซุ่ย การรักษาโดยน้ำมันดี เพราะไม่สามารถอธิบายเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้จึงไม่กล้ารักษา นอกจากนี้รัฐยังได้แต่งตั้งชาวบ้านบางคนให้มาเป็นหูเป็นตาคอยสอดส่องดูแลการรักษาพยาบาลของชาวบ้าน คือ แพทย์ประจำตำบล อสม. ซึ่งการสอดส่องดูแลของบุคคลเหล่านี้มีลักษณะที่ต่อต้านความคิดความเชื่อดั้งเดิมของหมอเมือง ทั้ง ๆ ที่เมื่อบุคคลเหล่านี้สวมบทบาทของการเป็นชาวบ้านก็จะมีความคิด ความเชื่อไม่ต่างกับหมอเมืองและชาวบ้านทั่วไป แต่เมื่อสวมบทบาทที่รัฐแต่งตั้งให้แล้วจะต้องใช้ฐานความคิดความเชื่อทาง

วิทยาศาสตร์เช่นเดียวกับรัฐทันที ประกอบกับสถานบริการที่ใช้วิธีการรักษาของการแพทย์แผนปัจจุบันมีเพิ่มขึ้นมากมายและห่างไกลไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลทั้งของรัฐและเอกชน สถานือนามัย คลินิกในอำเภอ ร้านขายยาที่แม้แต่ในหมู่บ้านก็ยังมียาขายที่ร้านขายของชำ และอสม.ที่จะคอยช่วยเป็นปากเสียงให้กับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอีกทีหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสเข้าไปใช้บริการเหล่านั้นแทน ส่วนโอกาสในการเข้าถึงบริการของการรักษาแบบพื้นบ้านก็มีน้อยลง เพราะหากลดลง

หมอเมืองที่อยู่ในหมู่บ้านบางคน จึงต้องหาวิธีทำให้ตัวเองสามารถรักษาได้อย่างถูกกฎหมายและเป็นที่ยอมรับจากคนทั่วไป จึงเข้าไปเป็นสมาชิกสมาคมการแพทย์แผนไทยที่กฎหมายให้การรับรอง พ่อหมอที่เข้าไปเรียนกับสมาคมดังกล่าวซึ่งมีเพียงคนเดียว ส่วนคนอื่นนั้นคิดว่าตัวเองอายุมากไม่อยากเรียนอีกแล้วและไม่ได้ออกไปรักษานอกหมู่บ้าน จึงไม่ต้องเสี่ยงกับการถูกตำรวจจับ ในการเข้าไปเรียนในสมาคมดังกล่าวก็เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ในด้านกฎหมายและการเรียนก็เน้นเหตุผลที่เป็นวิทยาศาสตร์ บางครั้งจึงมีความคิดเห็นบางอย่างที่ไม่ตรงกันกับการแพทย์พื้นบ้านเพราะการมองกันคนละมิติ

เมื่อการต่อสู้เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านในเรื่องการรักษาพยาบาล ได้ผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายมารับรอง ซึ่งมีผลให้การรักษาพื้นบ้านซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งของชาวบ้านกลับมามีบทบาทมากขึ้น เพราะความเชื่อและความศรัทธาของชาวบ้านยังมีอยู่ อีกทั้งชาวบ้านยังใช้การรักษาพื้นบ้านมาโดยตลอด ลักษณะของการใช้การรักษาพื้นบ้านจะมีความเป็นทางการมากขึ้น โดยเฉพาะสมุนไพรได้ถูกนำมาใช้เพื่อการรักษา ป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพ และเพื่อความสวยงาม เช่น ยาอบสมุนไพรเพื่อลดไขมัน กินกระเทียมเพื่อลดคอเลสเตอรอลในเส้นเลือด ซึ่งจะมีบริการขายตรงและเป็นสินค้าที่สามารถหาซื้อได้ทั่วไป กลุ่มหมอเมืองในหมู่บ้านซึ่งได้รับความรู้เพิ่มเติมจากสถาบันการแพทย์แผนไทย สถาบัน องค์กรอื่น และจากการแลกเปลี่ยนกับหมอเมืองทั้งในและนอกหมู่บ้าน ได้นำความต้องการของคนทั่วไปมาปรับใช้กับการผลิตยาเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย ปัจจุบันยาพื้นบ้านที่กลุ่มหมอเมืองทำจึงมีความสำเร็จรูปและมีบรรจุภัณฑ์ที่ทันสมัยมากขึ้น มีทั้งเป็นเม็ด เป็นผง ใสตลับ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

การที่รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการเกี่ยวกับสุขภาพของชาวบ้าน โดยต้องปฏิบัติตามกรอบที่กฎหมายกำหนด จึงมีผลต่อการแสวงหาวิธีการรักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วยของชาวบ้าน ได้เกิดเป็นเงื่อนไขและเปิดโอกาสของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่มีทางเลือกในด้านการรักษาพยาบาลตามความพึงพอใจของตนเอง

5. การแพทย์ทางเลือกในหมู่บ้าน

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ชาวบ้านแม่ได้ผ่านการเรียนรู้ในยุคของความทันสมัย ได้สัมผัสกับสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ ที่อำนวยความสะดวกและช่วยทุ่นแรงในการทำงาน และมีการนำมาใช้ในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นสิ่งจำเป็นในวิถีชีวิต ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ได้มีการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่เคยเกิดขึ้นซึ่งได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ กับสิ่งที่กำลังเผชิญอยู่ซึ่งได้เรียนรู้ด้วยตนเองโดยตรงจากสังคมและสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน เพื่อช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ชาวบ้านแม่ มีความเห็นว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยกับตนเองและคนในหมู่บ้านนั้นมีหลายสาเหตุ เช่น เกิดจากการกินอาหารแสลง เรียกว่า “กินผิด” อาหารแสลงนั้นได้แก่อาหารหมักดอง จิ้นส้ม เนื้อวัว เนื้อควาย ไก่ กบ เขียด ปู หอย อาหารทะเล และพืชผักบางชนิด ซึ่งจะทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ปวดหัว อาเจียน ท้องเสีย เป็นไข้ ถ้าเกิดจากการรู้สึกเหม็นอะไรสักอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า “สาบผิด” มักจะมีอาการปวดหัว วิงเวียน หน้ามืด ใจสั่น ถ้าสาเหตุมาจากมีพิษอยู่ในร่างกาย ก็มักจะมีอาการแสดงต่าง ๆ กัน เช่น ร้อนใน แน่นท้อง อืดอืด มีผื่น ลมพิษ แผลพุพอง อาการบางอย่างมีสาเหตุมาจากความไม่สมดุลของธาตุที่อยู่ในร่างกาย คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น อาการหน้ามืด เป็นลม อ่อนเพลีย ถ้าเป็นเรื่องของการเกิดบาดแผล หรือกระดูกหัก นั่นคืออุบัติเหตุซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่ถ้าเป็นการเจ็บป่วยที่มีมาแต่กำเนิด เช่น ความพิการต่าง ๆ โรคหัวใจที่เกิดกับเด็ก ชาวบ้านก็ยังมีความเชื่อว่าเกิดจากกรรมเก่าของผู้ป่วยคนนั้น ส่วนอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากกรรมพันธุ์ ได้แก่ โรคเบาหวาน โรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง มะเร็ง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าเคยมีคนในครอบครัวของผู้ป่วยเป็นโรคเหล่านี้หรือไม่ ถ้าเคยมีชาวบ้านก็มักจะบอกว่าเป็นเพราะกรรมพันธุ์ ผู้สูงอายุที่บางที่อยู่ดี ๆ ก็ลุกไม่ขึ้น กล้ามเนื้ออ่อนแรง หรือไม่แสดงอาการรับรู้สิ่งที่อยู่รอบตัว ชาวบ้านมักจะบอกว่าตระกูลนี้เป็นอย่างนี้กันมาหลายคน ก็จะเชื่อว่าเป็นโรคกรรมพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเกิดกับผู้หญิง อย่างไรก็ตาม อาการเจ็บป่วยแต่ละอย่างที่เป็นกันอยู่นี้ ชาวบ้านมักจะเชื่อว่าเกิดจากหลาย ๆ สาเหตุรวมกัน สาเหตุการเกิดอาการเจ็บป่วยในความเชื่อของชาวบ้านนั้นไม่สามารถแยกออกมาได้เป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน เช่น อาการไข้ ซึ่งอาจจะเกิดจากเลือดเป็นพิษร่วมกับธาตุในร่างกายไม่สมดุลด้วย สำหรับสาเหตุที่เกิดจากผื่นนั้น ปัจจุบันนี้อาการเหล่านั้นได้ถูกอธิบายด้วยสาเหตุอื่นแทน เช่น บอกว่าเกิดจากความเครียด และบางอาการก็ไม่มีให้ได้พบเห็นอีกแล้วในหมู่บ้าน

อาการเจ็บป่วยและการรักษาพยาบาลของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป อาการเจ็บป่วยส่วนใหญ่จะเป็นอาการเดิมที่เคยเป็นกันมา เช่น อาการไข้ ปวดหัว ปวดท้อง ท้องเสีย ปวดหลัง ปวดเอว เป็นแผล กระดูกหัก ชาวบ้านก็จะรักษาด้วยยาแผนปัจจุบัน โดยการซื้อยามาใช้เอง หรือไปรับบริการการรักษาที่คลินิก สถานีนอนามัย หรือโรงพยาบาล เพราะง่ายและเร็วกว่า แต่ถ้าอาการเหล่านั้นหายช้า เป็นเรื้อรัง ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการรักษาพื้นบ้านที่เคยรักษากันมาควบคู่ไปด้วย บางทีก็หยุดใช้วิธีการรักษาแผนปัจจุบันไปเลย หรือไม่ก็ใช้สลับกันไปมา ส่วนอาการเจ็บป่วยที่ไม่ใช่อาการเดิม ๆ เช่น โรคหัวใจ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง มะเร็ง ซึ่งกลุ่มผู้สูงอายุบอกว่าโรคเหล่านี้เคยมีมาตั้งแต่ในอดีต เมื่อมีการตรวจโดยใช้เครื่องมือทางการแพทย์จึงเรียกชื่อโรคต่างไปจากเดิมนั้น มักจะไม่ถูกค้นพบโดยตัวผู้ป่วยเอง เพราะถึงแม้ว่าผู้ที่มีอาการนั้น จะสงสัยว่าตนเองอาจจะเป็นโรคเหล่านี้ก็ตาม เมื่อสงสัยจึงต้องไปตรวจด้วยเครื่องมือทางการแพทย์แผนปัจจุบันเพื่อเป็นการยืนยัน การรักษาจึงเริ่มจากการใช้ยาแผนปัจจุบัน ซึ่งเมื่อรักษาไประยะหนึ่งชาวบ้านก็มักจะใช้ยาสมุนไพรและการรักษาพื้นบ้านแบบอื่น ๆ ร่วมด้วย เนื่องจากในหมู่บ้านมีผู้สูงอายุที่มีความรู้เรื่องการรักษาพื้นบ้านหลายคน และมีการใช้ความรู้เหล่านี้รักษาคนในหมู่บ้านมาโดยตลอด และชาวบ้านก็ยังมีความเชื่อว่าการรักษาพื้นบ้านที่มีอยู่นั้น "หายมิด" กว่า การรักษาด้วยยาแผนปัจจุบัน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากการประสบการณ์ของตนเอง และการบอกเล่าของบรรพบุรุษ

ปัจจุบันกระแสของการนำสมุนไพรมาใช้รักษาอาการเจ็บป่วย ทำให้ชาวบ้านรุ่นลูกหลานที่นิยมใช้การรักษาพยาบาลแผนปัจจุบัน เพราะมีเวลาน้อยและต้องการความสะดวกรวดเร็ว นั้น ให้ความสนใจในการรักษาพื้นบ้านที่มีอยู่ในหมู่บ้านของตนเองมากขึ้น ทำให้มีการพัฒนาการผลิตยาสมุนไพรให้มีความทันสมัย สามารถสนองตอบความต้องการด้านความสะดวกรวดเร็วของชาวบ้าน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีลักษณะของการแข่งขันและประชาสัมพันธ์ โดยใช้เรื่องของความปลอดภัยมาเป็นสื่อ

การใช้วิธีการรักษาหลาย ๆ วิธีร่วมกันนั้น เป็นเพราะชาวบ้านมองว่าทุกอย่างสัมพันธ์กันไปหมด ความเชื่อที่ว่าความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจที่เหนือกว่าของธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวบ้านก็ยังคงมีอยู่ แม้ว่าชาวบ้านจะมีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น การดำรงชีวิตของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงด้านวัตถุ ความเชื่อเรื่องผีน้อยลง มีความต้องการพึ่งพาธรรมชาติน้อยลง มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้มากขึ้นก็ตาม แต่เมื่อเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้น และการแพทย์แผนปัจจุบันก็ไม่สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านได้ทั้งหมด ชาวบ้านก็จะกลับไปให้ความสำคัญและให้

คุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของตนกับกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติตามความเชื่อเดิม

เกี่ยวกับการป้องกันอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านไม่ได้แยกออกมาจากวิถีชีวิตของเขา แต่จะแฝงอยู่ในการกิน การทำงาน การพักผ่อน และในพิธีการต่าง ๆ ที่ทำกันในหมู่บ้าน อาหารของชาวบ้านแม้ว่าจะเปลี่ยนไปจากอดีตแต่ชาวบ้านก็รู้ว่า ผัก ผลไม้ ปัจจุบันใช้สารเคมีกันมาก ก็จะหลีกเลี่ยงโดยปลูกไว้กินเองบ้าน ซึ่งผักชนิดใดที่ตนเองปลูกแล้วใช้สารเคมีมาก หรือเห็นชาวบ้านข้างเคียงใช้กันอยู่ก็จะหลีกเลี่ยงไม่กินพืชผักชนิดนั้น พี่มาลีบอกว่า เห็นเขาใส่สารในหอมหัวใหญ่แล้ว ไม่ซื้อหอมหัวใหญ่มาให้คนที่บ้านกินเลย ส่วนอ้ายศักดิ์บอกว่า หอมที่ปลูกไว้ขายก็ขายอย่างเดียว แต่ที่จะเอาไว้กินที่บ้านก็จะปลูกไว้ต่างหาก ในการออกไปทำงานโดยเฉพาะงานเกษตรนั้น ชาวบ้านจะมีการป้องกันพิษจากสารเคมี โดยการสวมรองเท้าบูท ปิดจมูกคลุมหน้า สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านได้เรียนรู้มากจากข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากเพื่อนบ้านที่ทำงานแบบเดียวกัน จากเอกสารสิ่งพิมพ์ และวิทยุโทรทัศน์ การป้องกันการเจ็บป่วยตามความเชื่อของชาวบ้านจะยังคงแฝงอยู่ในพิธีกรรมและงานประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงผีปู่ย่า ทานข้าวใหม่ สรงน้ำพระธาตุ ซึ่งมักจะมีเรื่องความต้องการอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บแฝงอยู่ด้วย เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นสิ่งที่อยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ถ้าการดำเนินชีวิตที่ไม่สมดุลกับสภาพแวดล้อม ก็มักจะทำให้เกิดเจ็บป่วยได้